

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ

**ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИӢТИ БА НОМИ РӮДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМӢОИ ТОҶИКИСТОН**

2024, №1 (45)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

**ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

2024, №1 (45)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL

**THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF TAJIKISTAN**

2024, №1 (45)

ДУШАНБЕ – 2024

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСИ

2024

Маҷаллаи илмӣ

№1(45)

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РҶДАКӢ

Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи
тоҷик» -77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феввали соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ, д.и.ф.)
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.)
Ҳасан Султон БАРОТЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)
Саҳиод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.)
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.)
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.и.ф.)
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.)
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.)
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.)
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.)
Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.)
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.)
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.)
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.)
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.)

Ҳайати мушавара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АҚБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2024.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

2024

№1(45)

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Редакционная коллегия:

Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ НАНТ
д.ф.н.)

Носирдjon САЛИМИ (академик НАНТ, д.ф.н.)

Хасан Султон БАРОТЗОДА (член-корр. НАНТ
д.ф.н.)

Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр. НАНТ,
д.ф.н.)

Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор)

Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.)

Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.ф.н.)

Умридин ЮСУФОВ (д.ф.н.)

Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.)

Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.)

Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.)

Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.)

Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.)

Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.)

Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.)

Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.)

Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.)

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97 и 22 февраля 2024 г. за
№ 332/МЧ-97.

Редакционный совет: Франсис Ришар (Франция),
Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршох (Индия),
Александр Гейзер (Германия), Садри Саъдиев
(Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2024.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве
науки и высшего образования Российской Федерации
(17.07.2023, №2498).

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

2024

Academic Journal

№1(45)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

*Established in
2010 published
quarterly*

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdumannonov ABDURAHMON,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Candidate of Philological Sciences

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST, d.ph.s.)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST, d.ph.s.)

Sulton Hasan BAROTZODA (Corres. mem. of the NAST, d.ph.s.)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST, d.ph.s.)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST, d.ph.s.)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Safina Abodulloeva (d.ph.s.)

Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)

Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97 and the fourth edition is from 22 February 2024 year, № 332/ мч- 97.

International editorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2024

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н., Латипов М. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шохфутур.....	7
Абодуллоева С.Ю. Компонентная эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков.....	16
Иматшоева М.Б. Сравнительно-сопоставительный анализ субстантивных прилагательных в шугнанском, таджикском и английском языках.....	29
Хошимова Н.М. Способы трансформации глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках.....	39
Насимов Н. Диалектизмҳои морфологӣ дар фолклори Сари Хосор.....	50
Икромов Г., Ҳикматов Қ. Вижагиҳои забони рубоиёти Бадриддини Ҳилолӣ.....	64
Ҳабибзода З. Нақши калимасозии пешвандгунаи <i>нур</i> - дар шаклгирии сифатҳои мураккаб (Дар асоси достони «Хусрав ва Ширин»-и Амир Хусрави Дехлавӣ)	74
Шаҳбози Рустамшо. Хусусиятҳои луғавӣ-маъноии анҷомаҳои топонимсоз ва истифодаи онҳо дар «Таърихи Систон».....	84
Нарзиқулова Ҳ.М. Муносибатҳои маъноию грамматикӣ ва қиёсии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак (Дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва тарҷумаи матни русии он)	94
Мирзоев С., Умарова Ф. Фитоними гул ва нақши он дар сохтани калимаҳои мураккаб (Бар пояи маводи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ.....	108
Косимов М.Н. Образ человека в пословицах и поговорках русского и таджикского языков.....	121
Ҳакимов Н. Таҳлили муқоисавии вожагони ифодагари мафҳумҳои хешовандӣ дар «Тафсири Кембрич» ва «Тафсири Хусайнӣ».....	131

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Нуров Н., Ҳомидова Ш. Таъсири сабки суҳан ва андешаи Бедил ба шоирони ҳавзаи адабии Хучанди нимаи дуюми асри XVIII то огози қарни XX.....	140
Сирочзода Қ.Қ. Нақди вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айнӣ дар таҳқиқоти айнишиносон.....	151
Самадова Г. Ҳаёт ва осори адабии Ли Бо.....	161
Ғулумризо Ҳофизӣ. Бузургмехр шахсияти таърихӣ ё афсонавӣ?.....	169

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Оймаҳмадов Р. Ҷойгоҳи дубайтиҳои омиёна дар фолклори тоҷик.....	181
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

Ofaridaev N., Latipov M. Onomastics of «History of Badakhshan» by Akhon Sulaiman and Sayid Shohfutur.....	7
Abodulloeva S.U. Component equivalence of phraseological units of the Shughni and Tajik languages.....	16
Imatshoeva M.B. Comparative analysis of substantive adjectives in the Shughni, Tajik and English languages.....	29
Khoshimova N.M. Transformational processes of verb phraseological units in Tajik and English languages.....	39
Nasimov N. Morphological dialectisms in the folklore of Sari Khosor.....	50
Ikromova G.Kh., Hikmatov J.H. Language features of Badriddin Hiloly's rubaies.....	64
Habibzoda Z.I. The word-formation role of profexsoid "pur" in the formation of complex adjectives (based on the material of the poem of «Khusrav and Shirin» by Amir Khusrav Dehlavi)	74
Shahbozi Rustamsho. Lexico-semantic characteristics of toponymical formants and their use in the «History of Sistan».....	84
Narziqulova H.M. Semantic, grammatical and relative relations of complex sentences without conjunctions (On the translated text «Memories» by Sadriddin Ayni and its Russian translation).....	94
Mirzoev S., Umarova F. Phytonym «gul» (flower) and its role in the formation of complex words (based on the material of the poem «Yusuf and Zuleikha» of Abdurrahman Jami.....	108
Kosimov M.N. The image of man in proverbs and sayings of the Russian and Tajik languages.....	121
Hakimov N.A. Comparative analysis of words expressing the concepts of kinship in the «Cambridge Interpretations» and «Husayni Interpretations»	131

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERARY STUDIES

Nurov N.N., Homidova Sh.M. The influence of Bedil's style of speech and thought beset with poets of Khujand literary circle referring to the second half of the 18 th century - the beginning of the 20 th century.....	140
Sirojzoda J.Q. Criticism of the content and ideational features of Ainy's works in the research of contemporary scholars.....	151
Samadova G. Life and literary works of Li Bo.....	161
Ghulomrizo Hafizi. Buzurgmehr, the wise: a historical or mythical figure?.....	169

ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS

Oymahmadov R. The place of popular two-couplet poems in Tajik folklore.....	181
--	-----

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 491.59.25

ОНОМАСТИКОНИ «ТАЪРИХИ БАДАХШОН»-И ОХОН СУЛАЙМОН
ВА САЙИД ШОҲФУТУР

Н. Офаридоев, М. Латипов

Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ

Омӯзиши исмҳои хос дар адабиёти таърихӣ ва бадеӣ аҳамияти назарӣ ва амалӣ дорад. Номҳои хос, аз ҷумла антропонимия ва топонимия дар осори таърихӣ вазифаҳои гуногуни иттилоърасониро иҷро намуда, ҷузъи муҳими воситаҳои забони асар ба ҳисоб мераванд. Омӯзиши хусусиятҳои амалқарди номҳои хосро дар осори таърихӣ номшиносии таърихӣ дар бар мегирад. Бояд таъкид намуд, ки вазифаҳои антропонимҳо ва топонимҳо аз дигар категорияҳои исмҳои хос дар матни таърихӣ баробари мафҳумҳои замони барҷаста мебошад. Пажӯхишҳо дар ин бахш собит намудаанд, ки исмҳои хос дар қушодани мазмуни таърихӣ нақши муайян доранд. Нақши номҳо дар равшан намудани воқеоти таърихӣ, дар ташаккули матн ва ифодаи ҳадафҳои услубии муаллиф мавриди пажӯхиш қарор гирифтааст. Оид ба масъалаи нақши исмҳои хос дар осори бадеӣ забоншиносони маъруфи рус В.В. Виноградов [2], В.М. Калинин [3,4], Ю.А. Карпенко [5,6], Э.П. Магазиник [7,8], В.И. Суперанская [9] ва дигарон пажӯхишҳо анҷом додаанд. Масъалаи антропонимика ва топонимикаи асари таърихӣ мавзӯҳои хоси худро дорад, ки ба таҳқиқи баррасии ономастикаи таърихӣ мусоидат мекунад.

Дар марҳалаи кунунии рушди соҳаи мазкур дар байни донишмандон оид ба низоми истилоҳоти ономастикаи ҳаттӣ баҳсҳо идома доранд. Аз он ҷумла, баҳс сари истилоҳҳои «номи матни бадеӣ», «оними адабӣ», «поэтоним» идома дошта, дар асару мақолаҳо баробар ба қор бурда мешавад. Иддае аз муаллифон ба истилоҳи «поэтоним» баргарӣ медиҳанд. Таҳти истилоҳи «поэтоним» «ном дар асари бадеӣ» (дар сухани бадеӣ), ки вазифаи номбарқунӣ, тавсифӣ, идеологӣ, услубиро иҷро намуда, нисбат ба номҳои воқеӣ таҳаввули полисемантикиро аз сар гузаронидаанд. Поэтоним ба сифати унсури муҳими матни бадеӣ ва падидаи сухани бадеӣ, аз номи маъмулии ба таҳаввулот дучоргардида ба вучуд омадааст. Поэтоним тимсоли ғайриреалии образҳои ҳаёли дар шуури муаллиф ва хонанда (дар заминаи матн) мебошад, ки объектҳои воқеӣ ва ҳаёлиро ифода мекунад [2, 45].

Бояд гуфт, ки ономастика дар осори бадеию таърихӣ ба воқеияти таърихӣ робита дорад. Воқеоти асар дар заминаи далелҳои муаллиф дар фазои муайяни таърихӣ ва ҷуғрофиёӣ мегузаранд ва дар замина номҳои

реалии минтакаи муайян мавриди истифода қарор мегиранд. Агар аз ин нуқтаи назар ба фазои ҷуғрофӣ «Таърихи Бадахшон» назар андозем, онро метавон ба доираи бузург ва доираи хурд ҷудо намуд. Доираи васеи вусъат ёфтани воқеоти асар Бадахшон буда, доираи хурдтари он Шугнон мебошад. Ин ду мафҳуми ҷуғрофӣ нуқтаи марказии мазмуни асарро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, воқеаҳои асар аз ин минтақаҳо берун баромада, нуқтаҳои дигари ҷуғрофӣ дар бар гирифтаанд. Номвожаҳо хос аз ду ҷиҳат ба мазмуну мундариҷаи асар алоқамандӣ доранд. Якум, номҳои мавзӯҳоеро ифода мекунанд, ки макони гузаштани воқеоти таърихӣ ба ҳисоб мераванд. Дуюм, номҳои, ки вазифаи иттилоърасонӣ дошта, дар ташреҳи ин ё он воқеа ва ё шахси алоҳида аз назари мавқеъ ва мақоми ӯ кумак мекунанд.

Исмҳои хос қабати муайяни таркиби луғавии забонро ташкил дода, аз апллятивҳо бо андозаи мафҳум ва маҳдудият ба як объект тафовут доранд. Бо дарназардошти он ки номи алоҳидаро метавонад, ҳар объекти моддӣ ва ғайримоддӣ қабул намояд, миқдори имҳои хос ба миллионҳо мерасад. Дар баробари ин, масалан, номҳои хоси тоҷикӣ нисбатан маҳдуданд ва ин тавр таърихан шакл гирифтааст. Аммо номномаи тоҷикон тағйир ёфтааст, аз фарҳанги халқҳои дигар номҳои иқтибос шудаанд. Номгузори ҳодисаи иҷтимоист ва ба тағйирот ва рушди ҷамъият вобастагӣ дорад. Дар ин маврид номҳои хос таърихан устувор мебошанд. Тули солҳои зиёд мавриди қорбурд қарор мегиранд. Вале тағйирёбии дар номҳои топонимӣ низ нисбат ба анторопонимҳо дида мешавад. Вобаста ба аз байн рафтани объекти табиӣ ва маъмурию ҷуғрофӣ номи он низ аз байн меравад. Топонимҳоро метавон аз назари инъикос дар осори таърихӣ ба номҳои таърихӣ мушаххас намуд. Номҳои таърихӣ умри зиёд мебинанд, бо тағйир ёфтани муҳит ва авзои иҷтимоӣ онҳо низ аз қорбурди ҷорӣ хориҷ мешаванд ва имкони дубора эҳё намуданашон вучуд дорад. Дар ин замина, метавон мисолҳои зиёде овард. Муҳимтарин номҳои таърихӣ асари зикршуда Бадахшон ва Шугнон мебошанд, ки дар осори ҷуғрофӣ ва таърихӣ асрҳои IX – X, инчунин, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дида мешаванд. Ин номвожаҳо номҳои меҳварии «Таърихи Бадахшон» буда, воқеаҳои таърихӣ дар гирди ҳамин номҳои чарх мезананд.

Омӯзиши исмиҳои хоси дар матнҳои таърихӣ ва адабӣ бо тадқиқоти дар бахши поэтикаи фаръӣ ва умумӣ, услубшиносӣ, забони осори бадеӣ, лингвистикаи матн алоқаманд аст. Дар марҳалаи кунунӣ номшиносии адабӣ, ки ҷузъи асосии он антропонимия ва топонимия мебошад, ба сифати шоҳаи мустақили номшиносӣ дорои мавзӯи алоҳидаи баҳс буда ва усулҳои хоси таҳқиқ дошта, дар алоқамандӣ бо лексикология, семиотика, услубшиносӣ, поэтика ва лингвистикаи матн рушд мекунад.

Ба сифати бахши алоҳида ҷудо намудани номшиносии матн қоркарди истилоҳоти хоси худро талаб мекард, мисли лексема, фонема, морфема ва ғайра. Ҳангоми таҳлили исмиҳои хос дар адабиёти бадеӣ ҷудо намудани ном ва номи хос ба миён меояд. Дар матнҳои бадеӣ маъмулан номи шахси

иштироккунанда, персонажи адабӣ, персонаж, мавзеъ, шаҳр ва ғайра ба мушоҳида мерасад. Илова бар ин, дар осори бадеӣ ду навъи номвожаҳои топонимӣ амал мекунад: номҳои реалӣ ва номҳои тахайюлӣ. Асарҳои бадеию таърихӣ бештар дар заминаи номҳои реалӣ таълиф меёбанд.

«Таърихи Бадахшон» яке аз осори таърихӣест, ки ба қалами ду нафар муаллифи маҳаллии Кӯҳистони Бадахшон дар солҳои сиюми асри гузашта таълиф шуда, таваҷҷуҳи муҳаққиқони таърихӣ ин диёрро ҳамчун маъҳазӣ таърихӣ ба худ ҷалб кардааст. Бо саъю эҳтимоми муаарихӣ барҷастаи тоҷик академик Б. Искандаров матни факсималии ин асар соли 1973 дар нашриёти «Наука»-и АИ Иттиҳоди Шуравӣ ба таъб расидааст [2]. Соли 2020 ин ёдгории хаттиро Қосим Охонниёзов ва Д. Ниёзбеков ба хатти кириллӣ баргардон намуда, ба таври ҷудогона нашр намуданд [10].

Оид ба вижагиҳои забони «Таърихи Бадахшон» таҳиягарони матни он изҳори андеша намудаанд. Аз ҷумла, академик Б. Искандаров дар сарсухани нашри Москва зикр кардаанд, ки асар бо лаҳҷаи бадахшонӣ забони тоҷикӣ навишта шудааст. В. Охонниёзов ва Қ. Охонниёзов низ таъсири забонҳои маҳаллиро дар матни асар таъкид намуда, чанде аз хусусиятҳои лексикӣ ва дастурии онро муайян намудаанд.

Асар ба забони содаю оммафаҳм навишта шуда, таркиби луғавӣ он ғанӣ буда, гурӯҳҳои гуногуни луғавиро дар бар мегирад, ки ба воқеияти асар ва муҳити таърихӣ минтақа робитаи зич доранд. Омӯзиши забон ва услуби хоси «Таърихи Бадахшон» ба рушди хоси забони тоҷикӣ дар солҳои сиюм равшанӣ меандозад. Истилоҳоту вожаҳои, ки дар асар мавриди корбурд қарор гирифтаанд, вазъи воқеии минтақаро инъикос кардаанд.

Табиист, ки «Таърихи Бадахшон» ҳамчун асари таърихӣ дар баробари дигар воҳидҳои забон маводи зиёди ономастиқиро дар бар гирифтааст. Ба мақсади инъикоси воқеаҳои таърихӣ номҳои зиёди ашхоси таърихӣ ва номҳои топонимӣ ба кор бурда шудаанд. Бояд зикр кард, ки дар охири нашри кириллӣ асар (таҳиягарон В. Охонниёзов ва Қ. Охонниёзов) феҳристи номҳои ҷуғрофӣ ва номи ашхос оварда шудааст.

Номи ашхос (антропонимҳо)-ро аз ҷиҳати мақоми иҷтимоӣ метавон ба гурӯҳҳо ҷудо намуд. Чунин таснифот мутобиқи шарҳи муаллиф метавонад сурат гирад.

1. *«Исмҳои он қаландарон зикр карда шуд: яқум Сайид Муҳаммади Исфаҳонӣ – мулаққаб ба шоҳи Кошон, дуҷум Сайид Шоҳмаланг, Сайид Шоҳи Хомӯш, чаҳорум Шоҳ Бурҳони Валӣ сайри мамлакатҳо карда, аз роҳи Шева ба Шугнон омада дохил шуданд».*

Ашхоси зикршуда ба қиши алоҳидаи иҷтимоӣ сайидон дохил мешаванд:

Аз насли шоҳи Кошон сайидони Вуж,.....

Ва аз насли Сайид Шоҳмаланг сайидони Қирванч,.....

Ва аз насли Сайид Шоҳи Хомӯш шаҳони Шугнонро мегӯянд [10, 39].

2. Номҳои шоҳон. Шаҳхудоҷод: *«Дар ин сурат номи ӯро Шаҳхудоҷод ниҳоданд» [10,41]. Шоҳванҷӣ: Шоҳванҷӣ аз қалъаҳои Гунд то Шоҳдара ҳамаро гирифта, ба мутобиати худ даровардааст [10, 42]. Қубодхон,*

Амирбек, Чалолиддинхон: «*Ва аз Шоҳванҷӣ Қубодхон ба вучуд омад ва аз Қубодхон боз Шоҳванҷӣ ва аз Шоҳванҷӣ боз Қубодхон ва аз Қубодхон Амирбек ва аз Амирбек ду тисар шуданд: яке Қубодхон ва дуюми Чалолиддинхон.*

3. Номҳои мирон. Миршоҳ: *Шаҳ Абдулазизхон гуфт, ки Горон ҳудуди Миршоҳ аст, хафа мешавад, чунки Горон тааллуқ ба мир дорад.*

Миркалон: *Ва дар соли 1209 ҳиҷрӣ буд, ки мири Қундуз Миркалон будааст. Мир Муҳаммадамбархон ба шаҳ Юсуфалихон маслиҳати сулҳомез намуд. Ва даври Мир Эшонқулмишаш сол тамои шуда буд [10, 123].*

4. Номҳои оқсақолон. *Шаҳ Ақсақол Муборакро ҳамроҳи сад нафар аз ақибӣ Сайид фармуда. «Туқур ба воситае Мусо Абдуллоҳро дар Хоруг оқсақол карда [10, 115].*

5. Номҳои сипаҳсолорон. *«Алқисса, он шаб рӯз шуда, Мирманзаршоҳ – сипаҳсолори лаишкар ба маърифати Сайид Фаррухшоҳ ва одамони беҳтару муътабар якҷо шуда, боз ба маслиҳату машварат даромаданд» [10, 87].*

6. Номҳои мингбошиҳо. *«Азизхонро аз Шохдара то Шугнон мингбоши карданд ва Шохсабой ном аз қишлоқи Чарфем тарафи Ғунд то Сучон мингбоши карда».*

7. Номҳои мансабдорони низомии рус. Антропонимҳои гурӯҳи мазкур дар ҳатти арабӣ тағйири шакл карда, бо шакли асосияшон тафовут доранд. *Дар соли асп, дар моҳи август чандрол ва Бинковс тӯра ҳамроҳи лаишкар ва Туқур мингбошии Помири Мурғоб ва Мусо ном қирғиз дохили Хоруг шуда [10, 115]. Аносуф начальик омада, бисёр тунд буд... [10, 123]. Дар он вақт Кавикас начальик ба аризаи раият ҳамаи оқсақолҳоро аз нав карда... [10, 132]. Ва Кавикас ду сол монда ба соли сеюм Мушанов начальик омада, Кавикас рафт [10, 132]. Вақти тобистон палковник Игелоро терговҷи гирифта, аз роҳи Помир омада, дохили шаҳри Хоруг шуданд [10, 133]. Вақти тобистон Шитилков ба Мурғоб рафта, дер омада буд.*

8. Номҳои амлоқдорон. *«Ва Мирзоюлдош як нафар шаҳриво ба ҷойи амлоқдори Хоруг – Давлатбек фиристонда ва Давлатбекро гирифтанд [10, 124].... «Ва дар Хоруг Каримхон номро амлоқдор муқаррар карда... [10, 124]. «Арсенуф начальик ҷавоб дода, қабул накарда, гуфт, ки ин мамлакат аз мири Бухор аст... [10, 127].*

9. Номҳои эшонон. *«Сабаб ин буд, ки Эшони Поршинева гуфтааст, ки ҳар вақт ба ҷойи ма биёяд, шумоён гараз накунед» ... «Эшони Шохдара ҳамроҳи Хақназар мингбоши рафта» [10, 148].*

Ҳамин тариқ, «Таърихи Бадахшон» номҳои ақшори гуногуни аҳолии сокинони минтақаро фаро гирифта, тибқи номсозии анъанавӣ шакл гирифтаанд. Дар номсозӣ калимаҳое, ки қишрҳои гуногуни одамонро ифода мекунанд, аз қабилӣ *сайид, шох, хон, мир, мингбоши, эшон, начальик* иштирок мекунанд.

Маводи антропонимии «Таърихи Бадахшон» оид ба антропонимияи таърихӣ минтақаи Кӯҳистони Бадахшон маълумот медиҳад. Антропонимияи минтақа зери таъсири забону ғӯйишҳои маҳаллӣ шаклан

тағйир ёфтааст, вале дар «Таърихи Бадахшон» шакли адабии номҳо оварда шудааст. Қисми зиёди номҳои асар вижагии номномаи умумиточикӣ доранд. Муаллифон кӯшиш кардаанд, ки дар баёни ҳаводиси таърихӣ исми ашхоси таърихро бо рутбаю мақоми иҷтимоӣ зикр намоянд. Таҳлили таркиби сарфию нахвии номҳо нишон медиҳад, ки аксари номҳо аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, қолабҳои таърихӣ номҳоро нишон медиҳанд.

Қисми муҳимми ономастикони асарро топонимия ташкил медиҳад. Топонимияи асар топонимияи таърихӣ минтақаро инъикос мекунад. Бо тақозои баёни воқеаҳои таърихӣ оид ба номҳои берун аз минтақа низ маълумот дода мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки дар китоб на танҳо оид ба номҳои қисмати соҳили рости рӯди Панҷ, балки дар бораи номҳои қисмати Афғонистон низ маълумот дода шудааст. Муаллифон дар зикри номҳои истилоҳоти гуногуни ҷуғрофиёро ба кор бурдаанд, ки аз забони адабии имрӯза тафовут доранд. «Аз одамон, мӯйсафедони пеш чунин шунида шуд, ки аз мамлақати Исфаҳон ва Кошон, тирретури хоки Эрон чаҳор нафар қаландар ба саёҳати дунё мурочиат намуда бароманд, ки дунёро сайр карда, ҳар кадом мамлақат, ки барои моён писанд ояд, дар он ҷо истиқомат мекунем». Таҳти номи Шугнон муаллифони асар номи Шугнони таърихӣ – ду тарафи соҳили дарёи Панҷро дар назар доранд. Дар мавридҳои алоҳида номҳои топонимӣ дар расмулхатти форсӣ тағйири шакл кардаанд, ки барқарор намудани шакли аслии он пажӯҳиши ҷудогонаро талаб мекунад. Дар ин маврид ёдовар шудан бамаврид аст, ки номҳои топонимии Бадахшон маъмулан ду шакли корбурд доранд: шакли расмӣ дар осори хаттӣ ва шакли маҳаллӣ, ки тибқи коидаҳои савтии забонҳои минтақа ба кор бурда мешаванд:

«... аз роҳи Шева ба Шунон омада дохил шуданд. Тамошо карданд, ки обу ҳавои Шугнонро хуш карданд. Сайид Шоҳмаланг қишлоқи Қирванҷро хуш карда, дар он ҷо истиқомат намуд ва Сайид Шоҳи Хомӯш Сароӣи Санг, ки ҳамин шахи баланди Барпанҷа, ки ҳозир аст, он макон гирифта ва Шоҳи Кошон, яъне Сайид Муҳаммад дар Падрӯд писанд омада, истиқомат кард ва Шоҳ Бурҳони Валӣ ба Шоҳдара дар қишлоқи Тусён макон гирифта.

Аз насли Шоҳи Кошон сайидони Вуж, Падрӯд ва сайидони Хоса ва Сумҷеф ва баъзе тарафи Ғунд ва ҷойҳои дигар.

Ва аз насли Сайид Шоҳмаланг сайидони Қирванҷ ва чанд буна дар Поршинефу Ғунд. Ва аз насли Сайид Шоҳи Хомӯш шаҳони Шугнонро мегӯянд [10, 9].

Тибқи ифодаи объектҳои табиӣ ва ҷуғрофиёӣ маводи топонимии «Таърихи Бадахшон»-ро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд.

1. Номҳои минтақаҳои таърихӣ. Ин гурӯҳи номҳо минтақаҳои таърихро ифода мекунанд, ки дар ҳудуди ин минтақаҳо воқеаҳои таърихӣ рухӣ медиҳанд: Бадахшон, Вахон, Ишқошим, Шугнон ва м.и. Ин гуна номҳо дар осори таърихӣ асрҳои миёна сабт ёфтаанд. Дар бораи таърихи пайдоиш, маъно ва этимологияи ин номҳо дар осори илмӣ мулоҳизаҳои гуногун баён шудаанд.

2. Номи деҳаҳо, қишлоқҳо. Дар асар номи деҳоти ду тарафи дарёи Панҷ оварда шудааст. Қисме аз чунин номҳо дар осори илмӣ шарҳ ёфтаанд.

3. Номи кӯлҳо. Зимни баёни воқеаҳои таърихӣ номи кӯлҳо низ оварда шудааст.

4. Номҳои рӯдҳо. Дар асар номи рӯдҳои хурду бузург оварда шудааст.

5. Номҳои ки ба берун аз Бадахшон мавҷуданд. Бо тақозои шарҳи воқеоти таърихӣ номҳои зикр мешаванд, ки берун аз Бадахшонанд.

Номҳои топонимие, ки дар ҳар ду соҳили рӯди Панҷ такрор мешаванд: Вуж, Вер, Падрӯд, Бахшор ва м.и. Такрори чунин номҳо дар манотиқи гуногун ду сабаб дорад. Якум, ин номҳо исмҳои апеллативӣ ё чинс буда, мафҳуми муайяни иҷтимоӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ буда, вобаста ба релеф, хусусияти мавзъ, табиати он, ҳайати иҷтимоӣ ё қавмӣ сокинон ва сабабҳои дигар чунин номҳо такрор мешаванд. Дуюм, бо кӯчидани сокинони ин ё он макон номро низ «бо худ мебаранд».

Масалан, Вуж номи деҳаест, дар водии Ғунди ноҳияи Шугғони Тоҷикистон ва дар Шугғони Афғонистон. Инчунин, номи Вер низ дар ду соҳили дарёи Панҷ дида мешавад.

Ғумон меравад, ки номи зикршуда аз решаи забонҳои қадим буда, номи мафҳуми табиӣ мебошад, ки дар минтақаҳои алоҳида дида мешавад. Вожаи мазкур хусусияти мавзъи табииро ифода намуда, бо вожаҳои *bug/rug*, ба маънои «замини нисбатан ҳамвори санглох»-ро ифода намуда, тибқи қонунмандии инкишофи забон шакли худро дигар кардааст.

Баррасии топонимияи асар барои равшан намудани моҳияти ҷуғрофӣ табиӣ мавзъҳо низ аҳамият дорад. Чунончи, таҳти номи Помир муаллифон маъмулан қисмати шарқии Кӯхистони Бадахшонро ифода намудаанд: *«Як рӯз шаҳ Қурбонҷон қарор дода, ягон сад нафар чаққони диловар ба назар гирифта, ба шикастани Алай сафарбарӣ пеш гирифта, меравад. Дар ҳудуди Мурғоб мерасад, ки қирғиз чамъ шуда, роҳи Қурбонҷонро гирифта, ғӣ мобайн ҷанги мағлуба шудааст [10, 54].*

Маълум аст, ки дар ҳатти арабӣ топонимҳои маҳаллӣ шаклан дуруст оварда нашудаанд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши топонимияи асар барқарор намудани шакли аслии номҳои мебошад. Тарзи навишти номҳои дар ҳатти форсӣ онро аз номи аслии маҳаллӣ дур намудааст, зеро овозҳои ҳосил забони маҳаллӣ дар расмулхатти арабӣ дида намешаванд. Таҳқиқи низомии исмҳои ҳосил асар барои омӯзиши ономастикаи таърихӣ Бадахшон аҳамияти калон дорад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи вижаҳои забонии ин асар метавонад ба таҳаввули забони адабии тоҷикӣ ва этнолекти минтақавӣ он равшанӣ андозад.

КИТОБНОМА

1. Виноградов, Н.В. Имя литературного персонажа: Материалы к библиографии / Н.В. Виноградов//. Литературный текст: проблемы и методы исследования. - Тверь, 1998, вып.4. – С.157-197.
2. История Бадахшана. Предисловие Б. Искандарова. – М.: Наука, 1973.
3. Калинин, В.М. Поэтика онима / В.М. Калинин. – Донецк, 1999. – 408 с.
4. Калинин В.М. Теоретические основы поэтической ономастики. Автореф.дисс. ... доктора филол. наук / В.М. Калинин.. - Киев, 2000. - 37с.
5. Карпенко, Ю.А. Имя собственное в художественной литературе /Ю.А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34-40.
6. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в литературе /Ю.А. Карпенко // Onomastica, 1986, t.XXXI, – С.6-22.
7. Магазаник, Э.Б. Поэтика собственных имён в русской классической литературе / Э.Б. Магазаник. – М., – 1967. 221 с.
8. Магазаник, Э.Б. Имена собственные в художественной литературе / Э.Б. Магазаник // Русская речь. – 1978. – №5. – С.23 – 24.
9. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. / А.В. Суперанская. – М., – 1973.
10. Таърихи Бадахшон. Навиштаҷоти Курбонмамадзода Охон Салмон ва Сайид Шоҳфутур. – Душанбе: Сифат Офсет, 2020. – 168 с.
11. Файзов, М. Язык рушанцев советского Памира/ М. Файзов. – Душанбе 1966. – 227 с.
12. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.
13. Aini, S. Pages from my own story / S. Aini. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1955. – 128 pp. (3)
14. Voynich, E. The Gadfly / E. Voynich. – 300 pp.

**ОНОМАСТИКНИ «ТАЪРИХИ БАДАХШОН»-И ОХОН
СУЛАЙМОН ВА САЙИД ШОҲФУТУР**

Дар «Таърихи Бадахшон» дар баробари дигар воҳидҳои забон исмҳои хос низ қорбурди зиёде доранд. Дар мақола маҷмуи исмҳои хос (антропонимия ва топонимия) аз назари вазифа ва мавқеи иҷтимоӣ ҳудудӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Антропонимияи асар номҳои таърихӣ исмҳои одамонро дар бар гирифта, ба номҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ҷудо мешаванд. Топонимияи асар, дар маҷмӯъ, топонимияи минтақаи Бадахшонро дар бар гирифтааст. Расмулхатти арабӣ имкони дар шакли асли овардани топонимҳои маҳаллиро надошта, ҳангоми ба хатти кириллӣ гузаронидани матни асар низ топонимҳои маҳаллӣ дар шакли асли нурра инъикос наёфтаанд. Омӯзиши ономастикаи асар барои таҳқиқи топонимия ва антропонимияи Бадахшони Афғонистон низ аҳамият дошта, оид ба системаи номҳои он тарафи рӯди Панҷ низ маълумоти муайянеро дар бар гирифтааст.

Калидвожаҳо: «Таърихи Бадахшон», онамастикон, топонимия, антропонимия, таснифи номҳо, вазифаи ҷуғрофияи номҳо, таърих, номнома.

ОНОМАСТИКОН «ИСТОРИИ БАДАХШАНА» ОХОНА СУЛАЙМОНА И САЙИДА ШОХФУТУРА

В «Истории Бадахшана» наряду с другими языковыми единицами широко представлены собственные имена. В данной статье анализированы собственные имена этого памятника в функциональном, социальном и пространственном аспекте. Антропонимия памятника отражает исторические личные имена, которые по языковым признакам разделены на таджикские, арабские, тюркские и русские личные имена. Топонимия произведения отражает топонимию Бадахшана. Арабская письменность не дала возможность авторам по правилам местных языков написать подлинную форму местных названий. В кириллическом варианте памятника при написании местных названий также не соблюдены особенности местных форм названий. Изучение ономастики этого памятника также может пролить свет на системы топонимов и антропонимов Афганского Бадахшана. Исторический памятник содержит также и ценные сведения по топонимической системе левобережного Пянджа.

Ключевые слова: «История Бадахшана», ономастикон, антропонимия, топонимия, классификация названий, социальные функции имён, история, наименования.

ONOMASTICS OF "HISTORY OF BADAKHSHAN" BY AKHON SULAIMAN AND SAYID SHOHFUTUR

In the «History of Badakhshan», along with other linguistic units, are widely represented proper names. This article analyzes the proper names of the monument in the functional, social and spatial aspects. The anthroponyms of the monument reflects historical personal names, which are divided according to linguistic characteristics into Tajik, Arabic, Turkish and Russian personal names. The toponyms of the work reflects the geographical names of Badakhshan. Arabic writing did not allow authors to write the true form of local names according to the rules of local languages. In the Cyrillic version of the monument, when writing local names, the peculiarities of local forms of names are also not observed. The onomastic study of this monument can also shed light on the system of toponyms and anthroponyms of Afghan Badakhshan. The historical monument also contains valuable information on the toponymic system of the left-bank Pyanj.

Key words: «History of Badakhshan», onomastics, anthroponyms, toponyms, classification of names, social functions of names, historical personal names, geographical names.

Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридаев Н. – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шӯбаи забонҳои помирии ИИГ ба номи Б. Исқандарови АМИТ; Тел.: 939314032; E-mail: nazri53@mail.ru

Латипов М. – унвонҷӯи шӯбаи забонҳои помирии ИИГ ба номи Б. Исқандарови АМИТ Тел.:502076474.

Сведение об авторах: Офаридаев Н. – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела памирских языков ИГН им. Б. Исқандарова НАНТ; Тел.: 939314032. E-mail: nazri53@mail.ru

Латипов М. – соискатель отдела памирских языков ИГН им. Б. Исқандарова НАНТ.

Information about the authors: Ofaridaev N., Dr. Phil. Sci. Chief Researcher of the Department of Pamir Languages at the IGN named after. B. Iskandarova NAST Тел.:939314032. E-mail: nazri53@mail.ru

Latipov M. – aspirant of Pamir languages department of the Institute of Humanities named after. B. Iskandarova NAST.

**КОМПОНЕНТНАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ ШУГНАНСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ****Сафина Абодуллоева****Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ**

Изучение фразеологической системы языков является одной из сфер современной лингвистики. Проблема изучения эквивалентности системы фразеологических единиц считается одной из тенденций современной лингвистики, которая позволяет определить процесс развития и становления фразеологии каждого конкретного языка. Путём выявления особенностей эквивалентности фразеологических единиц определяются не только лингвистические особенности языков, но и определяется мироощущения их носителей.

Исследование лингвистических особенностей фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков даёт возможность определить адекватные языковые передачи и средства одинаковых образных выражений фразеологии изучаемого языка. Тем самым определяется функционально-смысловая, структурная характеристика фразеологии шугнанского и таджикского языков.

В данной статье нами принято решение выявить компонентную эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков, с учетом использования в их составе нумерологических, цветообозначающих, зоонимических, фитонимических и соматических компонентов.

Нумерологическая основа фразеологических единиц является одной из составляющей основой лексико-семантической характеристики фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков, с помощью которых отмечаются количественные значения. Самым распространенным нумерологическим компонентом, которое часто упоминается в составе эквивалентных фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков, является слово *йи* (*ййв*) – *як* – один, которое служит для построения разных семантических значений: *аз йи дуст садо найодд* (шугн.) эквивалент в таджикском языке *аз як даст садо намебарояд* имеет значения «работать вместе, дружно существовать»: *Маи бояд якчойяф кор кинам, аз йи дустта садо найодд* (шугн.). – *Мо бояд якчоя кор кунем, зеро аз як дастсадо наебарояд* (тадж.). – Мы должны работать вместе, ибо «рука руку моет» (досл.)

Нумерологический компонент шугнанского языка *ййв* в некоторых единицах используется с формой числительного *як*: *Йуи ди қисса як бар як ху пуцард нақл ёд*. (шугн.). *Ў ин қиссаро як бар як ба писараш нақл мекард* (тадж.). – Он рассказал всю историю своему сыну.

Другой формой нумерологического компонента фразеологических единиц является составная форма *йи дараҷа* в шугнанском языке и *як дараҷа* [16, 475] в таджикском языке, имеющее значение «немножко, в определенной степени»: *Вадеи аз ди одиса вйнтow йи дараҷа ху баланди ис ёд* (шугн.). *Онҳо аз дидани ин ҳодиса худро як дараҷа баландтар ҳис меарданд* (тадж.). – Они почувствовали себя после увиденных событий одним уровнем выше.

Фразеологическая единица в шугнанском языке *йи дарди бедаво* с эквивалентом в таджикском языке *як дарди бедаво* [16,475] имеет метафорическое значение «неисправимая, безвыходная ситуация»: *Икид фукавард йи дарди бедаво дивихт* (шугн.).–*Ин нишон барои ҳамагон як дарди бедаво менамуд* (тадж.). – Это показалось всем безвыходной ситуацией.

В последующих эквивалентных фразеологических единицах исследуемых языков данный компонент был использован в следующих значениях:

йи дунё гап (шугн.) – *як дунё гап* (тадж.) [16,478] – слишком много: *Дилоро йи дунё гапе ху амсоенард лӯд* (фирепт) (шугн.).– *Дилоро як дунё гапро барои ҳамсоғонашон гуфта меод* (тадж.). – Дилоро рассказала слишком много своим соседям.

йи зивти гап дедow // *ху зив йи ёидow* (шугн.) – *забонро як кардан* // *бо як забон гап задан* [16,478] – объединятся, действовать сообща: *Фук вахт бояд йи зивти гап дедow, дун чатта кор барор кихт* (шугн.).– *Ҳама вақт бояд бо як забон гап зад, дар ин маврид кор барор меояд* (тадж.). – Всегда нужно действовать сообща, поэтому дела будут идти хорошо.

бо як тир ду нахчёр дедow (шугн.) – *бо як тир ду нишон задан* (тадж.) [16,481] – одним действием решить два вопроса, русский вариант фразеологизма *одним выстрелом убить двух зайцев*: *Одил дис ухёр вуд фук вахти бо як тир ду нахчир дод* (шугн.).– *Одил чунон чаққон буд, ки ҳама вақт бо як карашма ду кор мекард* (тадж.). – Одил был таким шустрым, что всегда одним выстрелом убил двух зайцев.

яку якбора (шугн. и тадж.) [16,500] – сразу, вместе : *Яку якбора аз ху ёидови дарс гайри имқун вуд* (шугн.).– *Яку якбора аз худ кардани маводи таълимӣ гайри имкон буд* (тадж.). Сразу усвоить весь материал было невозможным.

азору як рақам (шугн.) – *ҳазору як хел* (аз ҳад беш, гуногун) (тадж.) [16,500] – по разному, многообразие: *Баъди ви хабар хидow вийен азору йак рақам таъбир дод* (шугн.). – *Бо шунидани ин хабар ҳазору як хел таъбири он рух меод* (тадж.). – После услышанной новости она была интерпретирована по разному.

йи ду гев гап (тадж.) – *як ду даҳан гап доштан* (тадж.) – немножко поговорить: *Моҳира йи ду гап чат аз дар чой ни вам хез йат* (шугн.).– *Моҳира барои як-ду даҳан гап аз роҳи дур ба наздаш омад* (тадж.). – Моҳира

из-за незначительного разговора приехала из далека ; *ба як азоб* (шугн.) – *бо як азоб* (тадж.) [16, 468] – с большим трудом; *аз сад як фоиз норозӣ* (шугн.) – *як ба сад розӣ* (тадж.) [16, 468] – на девяносто процентов не согласен; *йи бало* (шугн.) – *як бало* (тадж.) [16, 468] – одно и тоже, таже напасть; *йи бало ёйдов* (шугн.) – *як бало кардан* (тадж.) [16, 469] – сделать что-то, найти какое-то решение; *ййв тар дуён ёйдов* (шугн.) – *як бар ду зиёд кардан* (тадж.) [16, 469] – добавить двух к одному; *йи бурда гарда виредов* (шугн.) – *як бурда нон ёфтан* (тадж.) [16, 470] – найти пути для заработка; *йичи қати йи гап дэдов* (шугн.) – *ба касе як гап доитан* (тадж.) [16, 471] – иметь особый разговор с кем-либо; *йи гап дуён ёйдов* (шугн.) – *як гапи касеро ду кардан* (тадж.) [16, 471] – добавить от себя слово к высказанному; *йи гап ти видов* (шугн.) – *ба як гап истодан* (тадж.) [16, 472] – настоять на одном; *йи гапанд сад паҳле* (шугн.) – *як гап сад паҳлу дорад* (тадж.) [16, 472] – одно слово имеет сто значений; *йи гап қатияъ фамто //фаҳмчоз одам* (шугн.) – *як гапро мефаҳмидагӣ* (тадж.) [16, 473] – знающий и мудрый человек; *йи диви баста сад га кушода кихт* (шугн.) – *як дари баста сад дар кушода* (тадж.) [16, 474] – иметь шанс; *аз йи дарданд сад га дард* (шугн.) – *як дард сад дард шудан* (тадж.) [16, 475] – нарастаться боль; *аз ййванд ёйст ёйдов* (шугн.) – *якро даҳ кардан* (тадж.) [16, 475] – преувеличивать; *йи илоч ёйдов* (шугн.) – *як илоч кардан* (тадж.) [16, 480] – искать пути решения трудности; *йи гев гарда* (шугн.) – *як лаб (бурда) нон* (тадж.) [16, 483] – немножко хлеба; *ба йи хулоса* (маслиҳат) *ятow* (шугн.) – *ба як маслиҳат//хулоса омадан* (тадж.) [16, 483] – придти к одному решению; *йи ҳавак* (шугн.) – *як мушт* (тадж.) [16, 486] – немного; *йи нӯл дэдов* (шугн.) – *бо як нӯл задан* (тадж.) [16, 487] – побеждать кого-либо/чего-либо, обойти кого-либо; *як сар ба ду гӯш// йи қоқ чӯн* (шугн.) – *як сару ду гӯш//як сару як тан// як чоии қоқ* (тадж.) [16, 492] – одинокий человек; *йи мӯнат ду ёаҳч* (шугн.) – *як себу ду тақсим* (тадж.) [16, 493] – как две дольки целого яблока, очень похожие по внешности и по характеру; *йи қадам нӯнд* (шугн.) – *як қадам роҳ* (тадж.) [16, 501] – шагом от чего-либо, очень близко; (ба хок) *яксӯн ёйдов* (шугн.) – *яксон кардан* (тадж.) [16, 508] – уничтожить, сравнить с землей и многие другие.

В составе фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков также можно наблюдать следующие формы нумеративных компонентов: *сад дар сад* (шуг. и тадж. язык) – точно, аккуратно, с точной уверенностью; *аз сад гуланд йи гул наҳикуфч* (шугн.) – *аз сад гулаш яу гулаш нашукуфтааст* (тадж.) – всё впереди, неиспользованные шансы, молодой; *аз чор тараф* (шугн. и тадж.) – с четырех сторон; *чор тарафи ту қибла* (шугн. и тадж.) – свободен (свободна) от всех обязательств; *ду под ар йи пех вебдов* (шугн.) – *ду по дар як мӯза андохтан* (тадж.) – быть настырным; *дудила ситow* (шугн.) [12, 77] – *дудила шудан* (тадж.) сомневаться.

Нумерологический компонент *пйнз* (шугн.) – *панч* (тадж.) – пять – часто упоминается в фразеологических единицах шугнанского и

таджикского языка, тем самым способствует эквивалентному значению данных единиц: *кор панч* (шуг.и тадж.) [16, 199]; *пйнз ангихт баробар нист* (шугн.) – *панч ангушт (панча) баробар нест (намешавад)* (тадж.) [15, 802] ни все люди одинаковые; *пйнз ангихт дастур фамто* (шугн.) – *панч ангушти худ барин донистан* (тадж.) [15, 803] знать хорошо; *пйнз-хоутанга чам ёйдов* (шугн.) – *панч-шаш танга гун доштан* (тадж.) [15,804] собирать немного денег; *пйнзруза умр вйнтow* (шугн.) – *панчрӯза умр мондан* (тадж.) [15, 805] осталось немного жизни; *пйнз ангихтат пйнз унар* (тадж.) – *панч панчаааш хунар*, (таж.язык) – талантливый человек; *пйнз ангихт геванд дэдов* (шугн.) – *панч чилика дар даҳан андохтан* (тадж.диалектн.) – ненасытность.

Эквивалентное идиоматическое выражение с компонентом *афт* (шугн.) – *ҳафт* (тадж.) в шугнанском языке *ти афтум осмун фирйитow*, в таджикском языке *ба осмони ҳафтум расидан* используется в значение «гордится, приобрести почёт»: *Аз ми нав пешрави ви кал ти афтум осмун фирйит* (шугн.). – *Баъди ба даст даровардани муваффақиятҳои нав ба нав сараш ба осмони ҳафтум расид* (тадж.).

Ко второй группе компонентных эквивалентных основ фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков относятся цветовые лексемы, с помощью которых выражаются разные положительные и отрицательные факторы чувств как: покой, тепло, защищенность, доброта, вера в хорошее, недоверие, равнодушие, мрак, безысходность. Выражение этих факторов были исследованы следующим образом:

Белый цвет – *сафед* (шугн.) в шугнанском и таджикском языках употребляется как символ доброты и хороших пожеланий: *роҳи сафед* (талабидан) (шугн. и тадж.) – счастливого пути, *бахти сафед* (шугн.и тадж.) [15, 80] – счастливого брака; *сафедруйат сийбахт* (шугн.) (белолицая но с черной судьбой), противоположность красоты лица черноте судьбы, имевшая когнитивную связь с русской пословицей: *не родись красивой, а родись счастливой*; *ху сафед ёйдов* (шугн.) – *худсафедкунӣ //худро сафед кардан* (тадж.) – оправдывать себя; *ту ранг сафед сут* (ту ранг зибуд) (шугн.) и *ранг сафед шудан* (тадж.) – испугаться. Стоит отметить, что в шугнанском языке превосходная степень белого цвета отмечена при помощи слово «парраст», что указывает на плохое самочувствие человека – бледность из-за болезни: *ранг парраст кихт* (шугн.).

Исследование фразеологических единиц с цветовыми компонентами показал, что в шугнанском языке элемент белого цвета чаще всего употребляется наряду с элементом черным как например: *Ца лӯвен ҳувд сафед, йу лӯвд най тэр* – Если говорят, что молоко белое, он говорит, что оно черное. Антонимический компонент белого цвета – чёрный также многократно употребляется в составе фразеологических единиц

шугнанского и таджикского языков как: *тэрдил одам* (шугн.) – *одами сияҳдил* (тадж.) – человек с черной душой; *пиҷтэр одам* (шугн.) – *одами рӯсиёҳ* (тадж.) – двуличный, лицемерный человек.

Изучение семантики цветового компонента *рушит* (шугн.) – *красный* (тадж.) в составе фразеологических единиц шугнанского и их эквивалентности в таджикском языке позволило выявить общие и специфические черты особенности данного компонента как красный – символ торжества и почета, такая характерная черта человека, как стыдливость: *рӯшит ситов/рӯшитат сафед ситов* (шугн..) [12, 60] – *сурх шудан* (тадж.) - краснеть; лицемерия и вранья в шугнанском: *ат ту пӣҷ рӯшит* в таджикском языке: *рут сурх*.

Цветовой компонент *нӣле* (шугн.) – *кабуд* (тадж.) – синий - в составе фразеологических единиц исследуемых языков часто упоминается для описания физического состояния человека, как элемент побоев и проявления синяков: *вам пӣҷ фук нӣлэ* (шугн.) – *рӯяш каб-кабуд* (тадж.), а также компонент *зӣрд* (шугн.) – *зард* (тадж.) в составе фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков используется для определения плохого самочувствия человека, болезни что способствует эквивалентности этих единиц в исследуемых языках: *ранг зӣрд ситов* (шугн.) – *зард шудани ранг* (тадж.).

Последующие компоненты определяющие лексико-семантическую эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков являются фитокомпоненты (наименование растений) и зоокомпоненты (название животных), которые обусловлены, прежде всего, историей взаимодействия человека с природой и животным миром, в частности, компоненты, которые считаются конотатом – семантической ячейкой данных единиц.

При изучении фразеологических единиц с фитокомпонентами, были выявлены следующие компонентные эквивалентные единицы с следующими значениями: *фук дарунанд гол* (шугн.) – *дар байни дигарон як гул* (тадж.), переносное значение которого «человек имевший отличительные качества среди других с точки зрения красоты, тем самым приобретающий особый статус»; *ви дуст гол* (шугн.) [12, 69] – *дастаи гул* (тадж.) – способный человек, человек с легкой рукой; *цэпти гул вэхтов* (шугн.) – *гули чаим* (тадж.) – разновидность болезни глаз, бельмо; *гулакен бӣҷ* (шугн.) – *гули рӯй* (тадж.) – разновидность болезни кожи лица, след от которой остается в виде цветка; *гарда гул дод* (шугн.) – *гули нон* (тадж.) – подгоревшая часть лепёшки; *бахт гул ёйдов* (шугн.) – *бахти касе гул кардан* (тадж.) – улыбнуться счастье кому-л., повезти кому-л.; *гул бе хор нист* (шугн.) – *гул бе хор нест* (тадж.) – нету худо без добра; *гул ёйдов* (шугн.) – *гул барин шукуфтан* (тадж.) – расцветать (о человеке).

Отрицательное значение эквивалентности фразеологических единиц с фитокомпонентами в шугнанском и таджикском языках осуществляется с помощью элемента *хор/ сағ/ шуд* (шугн.) – *хор* (тадж.) –

колючка: *sağ бунти дэдов* (шугн.) – *таги хор задан* (тадж.диалектн.) – используется в значениях «унижать, оскорбить, оклеветать»; *голэн дарунанд йи хор* (шугн.) – *хор даруни гулҳо* (тадж.) – плохой человек среди хороших; *хор ситов* (шугн.) – *хор шудан* (тадж.) – стать слабым, немощным; *şud аз под* (шугн.) – *аз по хор гирифтан* (тадж.) – оздоровится, избавиться от боли.

Количество зоокомпонентов по сравнению с фитокомпонентами в составе эквивалентных фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков встречается намного больше, которые также носят коннотативную функцию.

Главными зоокомпонентами в исследуемых языках являются слова: *мурч* (шугн.) – *гург* (тадж.) – волк, *рӯтцак* (шугн.) – *рӯбоҳ* (тадж.) – лиса, *шэр* (шугн.) – *шер* (тадж.) – лев; *киҳэти* (шугн.) – *зог* (тадж.) – сорока, *дивӯск* (шугн.) – *мор* (тадж.) – змея, *куд* (шугн.) – *сағ* (тадж.) – собака, *пиш* (шугн.) – *гурба* (тадж.) – кошка, *кирм* (шугн. и тадж.) – червь, *жов* (шугн.) – *гов* (тадж.) – корова, *хуг* (шугн. и тадж.) – свинья, *хар/маркаб* (шугн. и тадж.) – осёл и многие другие, в большинстве случаев имевшие отрицательную окраску. Тематическое разделение зоокомпонентов согласно природной характеристике животных непосредственно влияет на коннотативную их функцию, то есть, зоокомпоненты означающие названия диких животных, чаще всего несут негативную окраску, а название домашних животных положительную: *кина мурч* (шугн.) – *гурги борондида* (тадж.) – опытный человек; *мурч ситов* (шугн.) – *гург шудан* (тадж.) – стать волком; *дис рӯтцак одам* (шугн.) – *рубоҳ* (тадж. язык) – лицемер, двуличный (о человеке); *рӯтцакбози ёйдов* (шугн.) – *рубоҳбозӣ кардан* (тадж.) – лживый, лицемерный человек; *хӯна шэрат майдӯн гариб* (шугн.) – *хонашери майдонгариб* (тадж.) – трусливый человек; *дис киҳэти одам* (шугн.) – *зоги аъло* (тадж.) – белая ворона; *кабки хиромӯн* (шугн.) – *кабки хиромон* (тадж.) – грациозная (о девушке). *дивӯск одам* (шугн.) – *мори карбаши* (тадж.) – гадюка (о плохом человеке); *мӯру малах* (шугн. и тадж.) (*ҷуҷат маҷуҷ, кирмат канаб*) – несметное множество, видимо-невидимо; *куд дастур ҷақтов* (шугн.) – *сағ барин аккос задан* (тадж.) – лаять как собака (о человеке с грубым нравом, который резко повышает голос на людей); *пишат нург бози* (шугн.) – *мушу гурбабозӣ* (тадж.) – игра в кошки-мышки, используется в значении лицемерие, хождение вокруг до около...

Стоит отметить, что некоторая зоокомпонентная эквивалентность фразеологических единиц в шугнанском и таджикском языках проявляется при помощи шугнанского слово *дастур* и его эквивалента в таджикском языке *ранг*, *барин*, носящая сравнительную характеристику: *жов дастур хйдов* (шугн.) – *гов барин хурдан* (тадж.) – ест как корова, человек который употребляет много пищи, обжора; *хуг дастур видов* (*тулӯ хуге*) (шугн.) – *хуг вори будан* (тадж.) – быть как свинья (досл.), толстяк; *хуг дастур хйдов* (шугн.) – *ранги хук хурдан* (тадж.) – есть как свинья, (об обжоре); *маркаб дастур мэнат ёйдов* (шугн.) [12, 164] – *хар барин меҳнат кардан* (тадж.) –

работать как осёл (досл.) ишачить, чрезмерно трудиться; *ворч дастур диwэнтow* (шугн.) [12, 195] – *асп (барин)давондан* (тадж.) – гонять (кого-л.) как лошадь.

К заключительным лексическим эквивалентным компонентам фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков относятся соматические компоненты, характерной чертой которых является наличие в их составе лексем, обозначающее части тела человека или животного. Исследование структуры эквивалентных фразеологизмов – соматизмов шугнанского и таджикского языков показало, что наиболее часто упомянутыми компонентами являются *кāl /кил* (шугн.) – *сар* (тадж.) – голова; *цэм* (шугн.) – *чаим* (тадж.) – глаз; *дуст* (шугн.) – *даст* (тадж.) – рука; *зив* (шугн.) – *забон* (тадж.) – язык ; *дэл/зорд* (шугн.) – *дил* (тадж.) – сердце.

Основными признаками исследуемых фразеологизмов-соматизмов в шугнанском и таджикском языках являются определение характеристики человека как: физическое состояние, чувства, отношения, умственная деятельность, психологический портрет, поступки человека, социальное положение, а также определение полной или неполной компонентной эквивалентности в разных языках, которая считается культурно-национальной составляющей семантики фразеологических единиц.

Особую группу соматизмов исследованных языков составляют афоризмы из классической литературы, древние цитаты, а также афоризмы предшественников. Исследуя семантические составляющие фразеологических единиц в шугнанском и таджикском языках нами были выявлены две группы соматических лексем для построения национального сознания, которые обозначают внешние и внутренние органы человеческого или животного организма.

К первой группе относятся фразеологических единицы шугнанского и таджикского языков с соматическими эквивалентными компонентами, которые обозначают внешние органы. К этой группе соматических компонентов можно отнести слова: *голова, глаза, лицо, рука, нога, кожа, поясница, ноготь, шея, живот, язык и т.д.* В качестве пример этих эквивалентных единиц можно привести следующие фразеологизмы: *кāl пи осмӯн фирӣптow* (шугн.) – *сар ба фалак расидан* (тадж.) – гордится своими или чужими достижениями; *кāl неӯdow* (шугн.) – *сар чарх задан* (тадж.) – голова кружится; *wi кāl wi сӣвти* (шугн.) [12, 198] – *сараш дар чояш* (тадж.) – умный, рассудительный человек; *ху кāl ичирд нахамбентow* (шугн.) [12, 238] – *сари худро пеши касе хам накардан* (тадж.) – не склонить голову перед кем-л.; *wi кāl wi бӣр // ху кāl на сент* (шугн.) – *сар набардоштан* (тадж.) – не поднимать голову (из-за дурных поступков); *ху кāl дедов // ху чӯн дедов* (шугн.) – *чони худро нисор кардан* (тадж.) – отдать жизнь за кого-л.; *ар кāl на wizд // ар гӯу на деdд* (шугн.) – *дар сар (майна) нагунчидан* (тадж.) – не вмещаться в голову, никак не верится и т.д.

Второе место среди продуктивных соматизмов в составе фразеологизмов шугнанского и таджикского языков занимает слово *ҷэм* (шугн.) – чашм (тадж.) – глаза. Слово *ҷэм* (шугн.) – чашм (тадж.) обозначает орган зрения любого живого существа, переносное значение которого – внутреннее зрение, интуиция: *ху ҷэм канда наҷйдов* (шугн.) – *чашм дӯхтан* (тадж.) – пристально смотреть; *ҷэм тар пӯнд, ҷэм сифц ситов* (шугн.) – *чашми касе чор шудан* (тадж.) долго ждать; *ҷэм цифтов* (шугн.) – чашм дуздидан (тадж.) – тайком; *ху ҷем йет ночйдов* (шугн.) – чашм кушода натавонистан (тадж.) – не мочь открыт глаза (о бессилии из-за болезни).

Следующая группа соматических компонентов фразеологизмов в шугнанском и таджикском языках является слово *дуст* (шугн.язык) – *даст* (тадж.) – рука – одна из двух верхних конечностей человека, которая играет практически универсальное значение, коммуникацию (общение), творчество (мастерство), деятельность (активность), работу и т.д. Семантические и синехдохические значения соматического компонента в эквивалентных фразеологических единицах можно охарактеризовать следующим образом: *дуст кушод видов /дуст йет* (шугн.) [12, 69] – *дасташ кушод* (тадж.) – щедрый; *якдигар дуст анҷивдов* (шугн.) [12, 71] – *дасти ҳамдигарро гирифта* (тадж.) – сочувствие и помощь; *дуст ни нез* (шугн.) [12, 71] – *ду даст почики бинӣ* (тадж.) – скупость; *дуст хуҳк ситов* (шугн.) [12, 133] – *даст хушк шудан* (тадж.) – проявление проклятия; *хез дуст* (шугн.) [12, 72], *бӣр лиҳо // бӣр жӣр* – *дасти рост будан* (тадж.) – доверенное лицо; *ху ми дуст ху зеҳтов* (шугн.) [12, 71] – *худро ба даст гирифта* (тадж.) – проявление чувство сдержанности; *дуст ни лиҳо дедов // дуст тар дуст на дӣд* (шугн.) – *даст зери манаҳ сутун кардан* (тадж.классич.) – признак тунеядство, безделие.

В некоторых фразеологических единицах шугнанского языка слово *чанг* используется в значении соматизма рука: *тар чанг wedдов* (шугн.) – *ба чанг афтодан* (тадж.) – попасть в руки.

Соматизм язык *зив* (шугн.) как средство передачи информации в шугнанском языке *зив* в таджикском *забон*, в переносном смысле имеет функцию определения разных характерных человеческих черт, как: чрезмерная болтливость: *зевти ҳац каш насӯд* (шугн.) – *забони беустухон* (тадж.); признак единения: *ху зив йи бӣдов, якдигар зив виредов* (шугн.) – *забон як кардан* (тадж.). Иногда соматизм *зив-забон* в обоих языках способствует синонимической общности со словом *лафз*. Как например: *одаманд ви лафз алол* (шугн.) – *аз одам лафзаши ҳалол* (тадж.) – Человек должен быть человеком слово.

Можно привести другие примеры фразеологических единиц исследуемых языков с соматическими компонентами, которые несут в себе следующую эквивалентную характеристику: *ас кӯмат забӯн редов // зив гӣр ситов // зив зарвӣн ситов* (шугн.) – *аз гап (забон) мондан* (тадж.) онеметь

от боли или от чрезмерного употребления спиртных напитков; *ху зив жирихтов // шāф абехтов// шāф тūзд* (шугн.) – *забон газидан* (тадж.) – безмерное удовольствие от пищи; *зив нўлти йатов// тар зив йатов* (шугн.) – *ба забон омадан* (тадж.) –приходить на язык, вымолвить что-то случайно; *макти савор ситов* (тадж.) – *бар гардан савор шудан* (тадж.) – сесть на шею и свесить ножки; *қич танбур нивозд // дўр дойрā дīд* (шугн.) – *шикам танбур навохтан* (тадж.) – проявление звуков в животе от голода; *ху гў зибонди анҷīвдов// му гўҳанд* (шугн.) – *дар гўш ниғаҳ доштан* (тадж.) – не забыть что-то негативное; *ар ху нўст новиздов // гев тар гўҷуцен* (шугн.) – *дар нўстаи нагунҷидан* (тадж.) – чрезмерно обрадоваться; в шугнанском языке; *пīц тар пīц* (шугн.) – *рў ба рў* (тадж.) лицом к лицу [12, 73]; *диндўн диндўнти на дед // драқаст роўзд* (шугн.) – *дандон ба дандон расидан* (тадж.) – трястись от холода или страха, трепетать, стучать зубами [12, 42]; *йи под ар гўр // офтоб сари кў* (шугн.) – *по бар лаби гур* (тадж.) – стоит на краю гибели, стоит одной ногой в гробу [12, 51]; *миён дīстов // тасмā тīждов* (шугн.) – *миён бастан* (тадж.) – сделать усилие, напряжиться, идти на что-то решающее [12, 62]; *ху ангиҳт жирихтов* (шугн.) [12, 90] – *ангушти ҳасрат газидан* (тадж.) – кусать пальцы (локти).

Вторая группа соматических компонентов в фразеологических единицах шугнанского языка состоит из соматических слов обозначающие внутренние органы, *дэл / зорд* (шугн.) – *дил* (тадж.) – аллегорично означающая любовь, симпатию и радость: *дэл ба каф ёйдов* (шугн.) [12,135] – *дил ба даст овардан* (тадж.) – влюбить в себя; *зорд вирихтов /зорд шито ёйдов*, (шугн.) – *дил шикастан* (тадж.) – чувство разочарование: *зорд дидов* (шугн.) [12,139] – *дил сухтан* (тадж.) – сочувствие: *зорд натожд* (шугн.) –*дил накашидан* (тадж.) – неприязнь; *зорд бесавоб ситов* (шугн.) [12,135] – *дил беҳузур шудан* (тадж.) – плохое самочувствие: *зордтанг ситов* (шугн.) [12,132] – *дилтанг шудан* (тадж.) – чувство сострадания: *аз дэлу чўн* (шугн.) [12,59] – *аз таҳти дил* (тадж.) – искренность; *дэлтур ситов* (шугн.) [12,134] – *дилтур шудан* (тадж.) –приобрести чувство уверенности.

В дополнении к вышеназванным примерам фразеологизмов шугнанского языка с соматизмом *зорд – дил* «сердце» можно привести другие примеры: *дил дирапт // зордти галч*(шугн.) – *дил метапад* (тадж.) – на сердце не спокойно, беспокойство: [12, 40]; *дил холи ёйдов // ху рози дил лўвдов* [12, 41] – *дилро холи кардан* (тадж.) – выговориться; *зорд ҳисйфтов // зарқā хичйфтов* (шугн.) – *дил кафидан* (тадж.) страдание, терзание, мучение: [12,48]; *зорд шито ситов// зорд вирихтов – дил хунук шудан* (тадж.) – охладиться к кому-то или чему-то по каким-то соображениям [12,49]; *зорданд дедов// диланд дедов* (шугн.) – *дар дил задан* (тадж.) – попасть в душу, влюбиться, полюбить чего-то, или кого-то [12, 49]; *му зордard гāхт // му дилard гāхт* (шугн.) – *аз дил гузарондан*(тадж.) тревожно, сердце замирает, кошки скребут сердце [12, 62].

Название второго внутреннего органа – соматизма *чигар* – печень наряду с «дил» – сердцем также часто употребляется в шугнанском языке: *чигар Ҷидов // зорд Ҷидов // чигар пи́идов (шугн.) – чигар сӯхтан* (тадж.) – чувство жалости к кому-то или чему-то, жалеть кого-то.

Исходя из анализа компонентной эквивалентности фразеологических единиц шугнанского языка можно предположить, что при выявлении фразеологических единиц с нумеративными компонентами стало известно, что часто употребляемые числа в составе фразеологических единицах являются простые числительные как: *як – ййв, ду – дуён, даҳ – дйс, ҳазор – азор*, дробные числительные: *як-ду* (тадж.) – *ййв-дуён* (шугн.), *чор-панҷ* (тадж.) – *ҷавор-пйнз* (шугн.), с помощью которых отражаются степень образного выражения мыслей носителей языка. Отличительные черты фразеологических единиц с цветообозначающими компонентами в шугнанском языке вызваны на уровне субъективно ассоциативного восприятия окружающего мира в рамках цветовой оценки, которые отражают экстралингвистические реалии (историческое географическое, традиционные особенности) каждого народа. К числу таких цветовых элементов изучаемых языков можно соотнести черный, белый (в основном использованы в антонимических значениях), жёлтый, зеленый и серые цвета, использование которых во многом дают разные символические значения. Анализ семантики фразеологизмов в шугнанском языке позволил выявить общие цветообозначающие значения в семантике рассматриваемых языков. Противопоставление человеческих качеств с растительным и животными мирами освещает проблему развития семантической структуры фитосемантических и зоосемантических фразеологизмов в шугнанском и таджикском языках. При анализе фитосемантических и зоосемантических фразеологизмов выявлены такие устойчивые смысловые аспекты, связанные с фитонимом *гул* и некоторыми зоонимами: (*w*)*урҷ* (шугн.) – *гурғ* (тадж.) (волк) – истощенный, голодный, прожорливый, сердитый, кровожадный, жестокий, коварный, бывалый, работающий; *рӯтҷак* (шугн.) – *рӯбоҳ* (тадж.) (лиса) – лживый, лицемерный, подхалим; *шер* (шуг. и тадж.и) – лев – гордый, отважный; *дивӯск* (шугн.) – *мор* (тадж.) – некрасивый, неприятный, мудрый, с плохим характером, злой; *жсow* (шугн.) – *гов* (тадж.) – (корова): большеглазый, неуклюжий, верзила, толстый, плодовитый, одетый без вкуса, легкомысленный; *хуғ* (шуг. и тадж.и) (свинья) – неряшливость, ленивость, жирность; *хар/маркаб* (шуг. и тадж.и) (ишак) – смиренный, терпеливый, работающий и т.д.

Основными соматическими компонентами эквивалентных фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков являются *кил / кйл* (шугн.) – *сар* (тадж.) – голова, *ҷэм* (шугн.) – *чаши* (тадж.) – глаз, *дуст* (шугн.) – *даст* (тадж.) – рука, *зив* (шугн.) – *забон* (тадж.) – язык, *дэл / зорд* (шугн.) – *дил* (тадж.) – сердце, с помощью которых были обозначены разные когнитивные значения.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и английского языков / М.Н.Азимова. – Душанбе, 1980. – 19 с.
2. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
3. Аламшоев, М., Аламшоев, Ш. Фарҳанги ибораҳои рехтаи фразеологии шугнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ / М. Аламшоев, Ш. Аламшоев. – Душанбе, 2020. – Ҷ.1. – 479 с.
4. Аламшоев, М., Аламшоев Ш. Фарҳанги ибораҳои рехтаи фразеологии шугнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ / М. Аламшоев, Ш. Аламшоев. – Душанбе, 2020. – Ҷ. 2. – 446 с.
5. Аламшоев, М., Аламшоев, Ш. Фарҳанги шугнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ / М. Аламшоев, Ш. Аламшоев. – Душанбе, 2020. – Ҷ. 3. – 447 с.
6. Аламшоев, Ш.М. Фразеология шугнанского языка (структурно-Грамматический и семантический аспекты) / Ш. М.Аламшоев. Диссертация и материалы по фразеологии (7300 фразеологических единиц). – Душанбе, 2018. – 498 с.
7. Гафарова, К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: Дис...канд.филол.наук / К.Т. Гафарова. –Душанбе, 2007. – 164 с.
8. Иброгимов, И.И. Сравнительно-сопоставительное исследование семантических фразеологизмов. Автореферат. канд. дисс / И.И. Иброгимов Баку, 1964.
9. Каримова, А. Ибораҳои фразеологии забони рӯшонӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ / А. Каримова // Забоншиносии тоҷик.. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 183-188.
10. Мачидов, Д. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии воҳидҳои фразеологии феъли забони адабии ҳозираи тоҷик.: Диссертация кандидата филол. наук. / Х. Мачидов. – Душанбе, 1968. – 249 с.
11. Махсумов, Б. Ибораҳои фразеологӣ бо калимаи «даст» / Б. Махсумов // Мактаби совета. – 1973. – №4. – С. 16-20.
12. Мирзоев, Ш., Каримова, И. Краткий словарь фразеологизмов шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И. Каримова. – Душанбе, 2019. – 261 с.
13. Мирзоев, Ш. Словарь фразеологических синонимов шугнано-рушанской группы памирских языков / Ш. Мирзоев. – Душанбе, 2021. – 127 с.
14. Рахмонова, Н.Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках / Н.Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2006. – 158 с.
14. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе, 1988. – 400с.
15. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М.Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1964. – Ҷ. 1. – 952 с.

16. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1964. – Ҷ. 2. – 802с.

КОМПОНЕНТНАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ШУГНАНСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена изучению компонентной эквивалентности фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков, с помощью которых определяются лингвистические особенности языков и определяются языковые национально-культурная характеристика носителей языков. Исследование лексико-семантической структуры фразеологических единиц двух изучаемых языков показал, что в составе данных лексических единиц наблюдаются нумерологические, цветообозначающие, фитонимические и зоонимические и соматические эквивалентные компоненты, которые служат лексическому строению этих единиц. Наряду с этим данные компоненты служат для выражения разных когнитивных значений.

Ключевые слова: компонентная эквивалентность фразеологических единиц, нумерологические компоненты, цветообозначающие компоненты, фитонимические компоненты, зоонимические компоненты, соматические компоненты, лексико-семантическая структура, когнитивные значения.

МУОДИЛШАВИИ ҶУЗЪҲОИ ТАРКИБИИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНИ ВА ТОЧИКӢ

Мақола ба омӯзиши муодилишавии ҷузъҳои таркибии ибораҳои фразеологӣ забонҳои шугнонӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, ба воситаи онҳо хусусиятҳои лингвистӣ ва тавсифи милливу фарҳангии соҳибзабонони инъикос мегардад.

Таҳқиқоти сохтори лексикӣ-семантикии ибораҳои фразеологӣ ду забони омӯхташаванда нишон дод, ки ин ибораҳо аз ҷузъҳои нумерологӣ, ҷузъҳои ифодакунандаи ранг, фитонимӣ, зоонимӣ ва соматикӣ таркиб ёфтаанд, ки барои сохтори лексикӣ хизмат мекунанд. Дар баробари ин, тавассути ин ҷузъҳо инчунин дигар маъноҳои гуногуни когнитивӣ низ ифода мегарданд.

Калидвожаҳо: муодилишавии ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ, ҷузъҳои нумерологӣ, ҷузъҳои ифодакунандаи ранг, ҷузъҳои фитонимӣ, ҷузъҳои зоонимӣ, ҷузъҳои соматикӣ, сохтори лугавию маъноӣ, маъноҳои когнитивӣ.

COMPONENT EQUIVALENCE OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE SHUGHNI AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the study of the component equivalence of phraseological units of the Shughni and Tajik languages, with the help of which are determined the linguistic features of languages and the linguistic national-cultural characteristics of native speakers.

The study of the lexical-semantic structure of phraseological units of the two studied languages showed that, in the composition of these lexical units there are numerological, color-denoting, phytonymic, zoonymic and somatic equivalents components that serve the lexical-semantic structure of these units. Along with this, these components serve to express different cognitive meanings.

Key words: *component equivalence of phraseological units, numerological component equivalence, color-denoting component equivalence, phytonymic component equivalence, zoonymic component equivalence and somatic component equivalence, lexical-semantic structure, cognitive meanings.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими калони илмии шуъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Сведения об авторе: Абодуллоева Сафина Юсуповна – старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Рӯдаки НАНТ, доктор филологических наук, 734025, город Душанбе, улица Рӯдаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Chief researcher at the Tajik department of of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, Doctor of philology sciences, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
СУБСТАНТИВНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ,
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Мунира Иматшоева

**Таджикский международный университет иностранных
языков имени С. Улугзаде**

В современном языкознании лингвисты большое внимание уделяют углубленному и всестороннему изучению словообразования. Значительный вклад в развитие данной области языкознания внесли ученые-языковеды: Винокур Г. О., Виноградов В.В, Сминницкий А. И., Панов М.В, Земская Е. А., Тихонов А. Н., отечественные ученые Таджиев Д., Рустамов Ш., Мухаммадиева Ш., Мухторов З., Тохиров К., Ниёзи Н., Шоев Э., Хусейнов Х. и другие.

В настоящее время словообразование является одной из важных сторон исследования в шугнанском, таджикском и английском языках. Разнообразие способов образования новых слов показывает, что необходимо рассмотреть все возможности их образования в сравниваемых языках. И чтобы понять, как образовано то или иное слово, в словообразовании существует такое понятие, как способы словообразования. Способ словообразования – это метод образования новых слов с использованием определённого словообразовательного средства. Переход слов из одной части речи в другую является одним из способов словообразования, то есть, образование нового слова путём грамматического перехода из других частей речи в существительных, который в лингвистике называется субстантивация.

Субстантивация или субстантивирование относится к морфолого-синтаксическому способу словообразования и является частым случаем транспозиции.

В языкознании процесс перехода прилагательных в разряд существительных обозначаются также другими терминами, как *transposition, migration, functional shift, conversion*. В словаре О. А. Ахмановой данный термин трактуется следующим образом: «процесс перехода в разряд существительного из другой части речи вследствие приобретенной способности непосредственного указывания на предмет (а не только через его признак) [2, 5].

Субстантивация представляет собой один из способов образования слов, имеющих одну мотивирующую основу, при котором субстантивы (существительные, образовавшиеся в процессе субстантивации) не имеют какого-либо специального словообразовательного аффикса [16, 544-545]

Под термином «субстантивация» понимается субстанциальное переосмысление языковой единицы в процессе функционирования её в условиях, типичных для существительного, без изменения внешнего облика самой единицы [7, 5].

Камянова Т. называет субстантивацию перехода в разряд существительных других частей речи, часто без изменения морфологической формы слова [11, 250]. В таджикском и английском языках субстантивация более или менее подробно изучена, но в шугнанском языке до сих пор это грамматическое явление не подвергалось анализу. В таджикском языке на данное явление обратили внимание таджикские лингвисты. Известный лингвист Ш. Ниёзи ещё в пятидесятые годы прошлого столетия в своей книге «Существительное и прилагательное в таджикском языке» назвал это явление как морфолого-синтаксический способ. Слова, которые из других частей речи перешли в существительное, или в разных ситуациях используются в качестве существительного называются субстантивами [13, 12]. Переход частей речи друг в друга считается самым продуктивным способом словообразования [15, 176].

Субстантивация частей речи имеет свои характерные черты. Любая часть речи в сравниваемых языках может быть подвергнута субстантивации.

Прилагательное в шугнанском, таджикском и английском языках, как и в других языках мира, раньше переходило в категорию существительного. Причина, по которой прилагательное чаще переходит в разряд существительного, состоит в том, что оно наиболее близко к существительному среди всех остальных частей речи. Прилагательное не может существовать без существительного. Прилагательные иногда выражают признаки, специфичные для того или иного предмета. В таких случаях признак известен настолько, что при его выражении его признаки появляются. Такие прилагательные свободно занимают место существительного [14, 148].

Как в английском, так и в шугнанском и таджикском языках субстантивация отличается от других словообразовательных способов тем, что в ней не наблюдаются словообразовательные аффиксы, фонетические изменения и изменения семантики слова. Например, слово *kampir* в шугнанском языке, *камфир* в таджикском языке и *old* в английском языке (старуха) на самом деле является прилагательным, это возраст и состояние человека. Например, в шугнанском языке слово *kampir* имеет несколько значений. В предложении *Ya mis kampir siç* слово *kampir* прилагательное, но в предложениях *Kampir guzašta sat* (старуха умерла) и *Mirzovafo kampir guzašta sat* (жена Мирзовафо умерла) [8, 158]. В первом предложении слово *kampir* переводится как старуха, а во втором предложении как жена.

В таджикском языке слово **гадо** (нищий) на самом деле является прилагательным, это характеристика человека, но оно потеряло своё грамматическое значение, как прилагательное приобрёл признак

существительного. Сейчас почти не говорят одами **гадо** (нищий человек), потому что слово **гадо** в таджикском языке (нищий) воплотил в себе этот смысл и хорошо выражает его и без слова **человек**. В шугнанском языке эквивалентом таджикского субстантивированного прилагательного **камбагал** является **kambagal (бедняк, нищий)** [9, 158], который может употребляться без имени существительного и выражает то же значение. Например:

Тадж: Камбагалҳои ҷаҳонро муттаҳид бояд намуд.

Шугн: Kambagaleni ja'in boyad mutaid sen.

Англ: The poor of the world should be united.

Комянова Т. определив субстантивацию как переход в разряд существительного других частей речи в английском языке, часто без изменения морфологической формы слова, выделяет два вида субстантивов: полной и частичной [11, 190].

Т. Комянова подчёркивает, что при полной субстантивации прилагательные в английском языке приобретают все грамматические категории существительных и их сочетаемость, как категория одушевленности и неодушевленности, например, *romantic* - романтический, *a romantic* - романтик; категория числа, например, *Muslim* – мусульманский, *a Muslim* - мусульманин, *Muslims* – мусульмане; категория падежа, например, *female* женский, *a female's life* – жизнь женщина; категория определенности – неопределенности, например, *melancholic* – меланхолический, *a melancholic* - меланхолик [11, 192].

При частичной субстантивизации, как утверждает Комянова Т., прилагательные не приобретают все грамматические категории, которые приобретают при полной субстантивации. Например, слова как *the rich-богатые, the poor- бедные, the old - старые, the young- молодые, the sick-больные, the blind- слепые, the deaf- глухие, the mute -немые, the meek- кроткие* и другие можно отнести к частичной субстантивации [11, 192].

Почти все прилагательные в шугнанском и таджикском языках, характерные для человека, употребляются как существительные. Конечно, переход в разряд существительного у всех по разному. Переход некоторых из них в разряд существительного можно понять только в определенных позициях и такой переход называется окказиональным. Например, слова *моҳчабин, хубрӯ, моҳталғат, сияҳабрӯ* и тому подобные в таджикском языке являются прилагательными, но иногда они переходят в разряд существительного. В таких словах признак существительного проявляется более отчетливо. Такие прилагательные могут употребляться без существительного [14, 148].

Дар лабони хубрӯён ханда хусни дигар аст,

Љилваи ин боғ ҳам дар нозуки нозуктар аст [19, 127]

В шугнанском языке тоже встречаются слова, которые переходят в разряд существительного. К таким существительным можно отнести слова

как *rūštbiç, terbic, safedcem, safedbiç, zirdbic, safedgāl, safedbûn, birikmak*, и другие.

Например:

Шугн: *Safedbûn sut xu moleni as roc vud.*

Тадж. Мӯйсафед рафта молхояшро аз пода овард.

Англ: *An old man brought his sheep from pastures.*

В таджикском языке, как подчёркивает Ш. Рустамов, слова *каждум* (скорпион), *дарозгӯи* (длинноухий, осёл), *хорпушт* (ёж), *сангпушт* (черепаха) и тому подобные до конца прошли переходный период, они полностью превратились в существительные, и теперь никто не говорит *чонвари качдум, ҳайвони дарозгӯи ё харгӯи, чонвари хорпушт ва чонвари сангпушт*.

Эквивалентом данных слов в шугнанском языке являются *gaždum, xandal* (скорпион), *markāb* (длинноухий, осёл), *xōrpūšt* (ёж), *sa(ng)baqa* (черепаха) тоже как в таджикском языке полностью перешли в разряд существительного и употребляются без соответствующего им существительного.

В английском языке, как отмечает Атаева Х., слова *youth* (чавон) и *youths* (чавонон) – являются существительными, но перевод примеров на таджикском языке показывает, что слова *youth* (чавон) и *youths* (чавонон) иногда субстантивируются в английском языке, а иногда просто переводятся как *young man* или *young people*[3,56]. Например: «*Captain Tommasi,*» *he went on, turning to one of them, «ring for the guard, if you please, and have this young gentleman put in the punishment cell for a few days [24, 80]. ~ Капитан Томасси! – хитоб кард полковник ба яке аз онҳо, - Посбонҳоро чег занед ва фармоед, ки ин чавонро ба яккахона андозанд [7,59]. «I have had a good deal of experience in guiding young people,» he said; «and I make it a rule never to prohibit anything without a good reason. There are very few young men who will give much trouble if proper consideration and respect for their personality are shown to them [24, 60]. ~ Ман дар тарбияи чавонон хеле нуртаҷрибаам, одади ман ин аст, ки ба донишҷӯён бе асосу сабабҳои қонеъкунанда ҳеҷ чизро манъ намекунам. Агар ба чавонон эҳтироми муайяне зоҳир кунем, онҳо калонҳоро хеле кам таъвиш медиҳанд [7, 39].*

В английском языке некоторые прилагательные могут изменить свое значение и переходить в разряд существительного. Это могут быть обобщенные или абстрактные существительные, и, как правило, они используются только в единственном числе с определённым артиклем. Например:

Англ: *The mysterious has always attracted people.*

Шугн: *Sirat asror ta fuk vaxt jdam tar xu jalb kixt.*

Тадж: *Асроромез ҳамеша одамонро ҷалб мекард.*

Название языков тоже переходит в разряд существительного, но в таджикском и шугнанском языках они иногда употребляются со словом

язык иногда без него (*забон, ziv*). В английском языке названные языки используются без определённого артикля. Например: *Xitni ziv (забони шугнонӣ, шугнанский язык), tojiki ziv (забони тоҷикӣ, таджикский язык), rusi ziv (забони русӣ- русский язык)*.

Англ: *Chinese has become one of the most popular languages among European students.*

Шугн: *Xitoyi bayni donišjueni Avrupe iv as mašurtarin ziv sic.*

Тадж: *Забони чинӣ байни донишҷӯёни Аврупо яке аз маишуртарин забонҳо шудааст.*

В английском языке субстантивированные прилагательные, которые описывают состояние людей, используются с определённым артиклем, но эти субстантивированные прилагательные передаются в шугнанском и таджикском языках без изменения. Например:

Англ: *The sick often have no money for treatment.*

Шугн: *Vemorand tabobatard pul nist* (букв. перевод).

Тадж: *Бемор барои табобат пул надорад.*

В английском языке к полностью субстантивированным прилагательным относятся также прилагательные, обозначающие национальность: *a Greek - юнонӣ, a German - олмонӣ, a Belgian - белгиягӣ, an American - амрикоӣ, a Norwegian - норвегӣ, an Italian - италиёвӣ* и др.

В таджикском языке, как считает Атаева Х., в названиях этих национальностей процесс субстантивации не происходит. Эти слова остаются прилагательными, образованными при помощи суффикса *-ӣ* из имён существительных [3, 70]. *It is not strange, then to find the English graduate and the African graduate having much in common* [24, 110]. ~ *Ачиб нест, ки англиси босавод ва африкоии босавод бисёр монандиҳо дошта бошанд* [7, 142]

По поводу перехода относительных прилагательных в разряд существительного в таджикском языке выдвигается такое мнение, что они «принимают суффиксы множественного числа и становятся существительными». Академик Л.В. Щерба весьма умело разоблачал последователей формализма, опиравшихся при классификации частей речи на морфологические признаки слов, и писал. «Тем не менее, мы считаем стол и медведь существительными потому, что они склоняются: скорее, мы склоняем их потому, что они существительные» [22, 69]. Рустамов Ш. опираясь на определение академика Л.В. Щерба утверждает, что слова *қаҳрамонон, ҷавонон* принимают суффикс множественного числа потому, что они перешли на разряд существительного [14, 151].

В шугнанском языке такие слова можно отнести к существительным, они принимают суффикс *-en* во множественном числе. Сравниваем слова *yoš, zur, bōdūr* как прилагательное, а слова *yošen, zuren, bōdūren* как существительное. Например:

Шугн: *Yū ral yoš vūd, sa mūd.*

Тадж: *Вай ҳоло ҷавон буд, ки мурд.*

Англ: *He was still young, when he died.*

В данных предложениях слова *yoʻʃ*, *çavon*, *young* (молодой) являются прилагательными, но в предложениях, как:

Шугн: *Yoʻʃenen azamand naxtoid.*

Тадж: *Çавонон аз он чо баромаданд.*

Англ: *The young went out.*

В английском языке слова *молодые*, *бездомные*, *бедные* употребляются во множественном числе и становятся существительными. В английском языке прилагательное полностью зависит от существительного и само принимать какую-либо форму не способно, поэтому к таким словам или добавляется слова «people» или перед ними ставится определённый артикль «the».

Имена существительное *помириён*, *хориҷиён*, *мактабиён* и т.п. в таджикском языке не становились существительными, принимая суффиксы множественного числа, а сначала становились существительными, а затем принимали суффиксы множественного числа. В шугнанском языке тоже такие прилагательные сначала перешли в разряд существительного, а потом принимали суффикс множественного числа.

Во всех трех сравниваемых языках прилагательные, которые перешли в разряд существительного, преимущественно указывают на человека. Такая ситуация, на наш взгляд, связана с тем, что прилагательные этой группы очень близки к своим существительным и имеют больше возможностей для непосредственного выражения существительного. Некоторые прилагательные, которые пришли в разряд существительного не только указывают на людей, но также могут указывать на неодушевлённый предмет. Когда такие прилагательные употребляются в качестве существительных, они приобретают стилистическую окраску. Например, в таджикском языке в предложении *Сер чӣ нарвои гурусна дорад* слова «сер-сытый» и «гурусна - голодный» указывают не только на человека, но и является безличным существительным. В шугнанском языке тоже можно привести множество таких примеров:

Шугн: *Tuxna xidmand xac wint.*

Тадж: *Ташна дар хоб об мебинад.*

А. М. Пешковский отмечал, что такие прилагательные имеют общую черту, и по этой причине они обычно употребляются отдельно, без существительного. Поскольку некоторые прилагательные пришли в разряд существительного и употребляются, в основном, как существительное, то в других случаях их употребления, конечно, идет вместе с существительными.

При употреблении слов *кал* - лысый, *кар* - глухой, *ланг* - хромой, *пир* - старый, *касал* - больной и т. д. в основном подразумевается человек с этим признаком. Такие слова в шугнанском и таджикском языках используются с другими существительными: Например, *kal žow – гови кал (бешох)*, *kal vaz – бузи кал (бешох)*, *kūr set – чаими кур*, *šut rođ -пойи ланг*, и т. д [6, 17].

Например:

Шугн: *Pirxar ačad aqlidor nasud.*

Тадж: *Ин пирхар ҳеч ақл нағирифт.*

Следует отметить, что даже если прилагательные переходят в существительные, они не теряют полностью своих качественных характеристик, что отражается как на их значении и морфологических формах, так и на их отношениях с другими словами. Во всех трех сравниваемых языках прилагательные, которые приобретают предметное значение, одновременно выражают предмет и его признак. Ш. Рустамов отмечает, что многие прилагательные в таджикском языке заменяются существительными с помощью своих словообразовательных суффиксов, которые являются их грамматическими маркерами. Например: В пословице «*Доно ба иморати сухан машгул аст. нодон ба иморати бадан*». суффикс *-о* и приставка *-но* указывают на то, что слова «мудрый» и «неразумный» по своей сути являются прилагательными, поскольку относятся к словообразовательному образцу прилагательных, но перейдя в разряд существительных, такие слова приобретают и свойства существительных, и выполняют в предложении синтаксические функции существительных.

Сравнительный анализ субстантивации имен прилагательных в шугнанском, таджикском и английском языках показал, что существуют общие черты и различия в данном языковом процессе. Во всех трёх языках различаются полная и частичная субстантивация. При полной субстантивации прилагательное приобретает все грамматические категории существительного, его сочетаемость, а также может выступать в синтаксических функциях существительного. При частичной субстантивации прилагательное приобретает лишь некоторые формальные признаки существительного: оно оформляется артиклем в английском языке, употребляется в синтаксических функциях существительного, но не имеет формы множественного числа.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Айнӣ, С. Мухтасари тарчимаи холи худам / С. Айнӣ / Акнун навбати қалам аст. – Душанбе: Ирфон, 1977. – Ҷ. 1. – С. 13-98.
2. Амосова, Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н. Н. Амосова. – М., 1956. – 619 с.
3. Атаева, Х.Г. Субстантивация в английском и таджикском языках. Сопоставительный анализ. // Х.Г. Атаева. Дисс. канд.наук. Душанбе 2020, 166с.
4. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова–М.,1969. -598.
5. Бархударов, Л. С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов – М., 1973. – 425с.
6. Бахтибеков, Т. Грамматикаи забони шугнонӣ/ Т. Бахтибеков – Душанбе, 1979, 143с.
7. Войнич, Э.Л. Ғӯрмагас / тарчумаи С. Улуғзода. – Душанбе: Маориф, 1982. – 315 с.
8. Громова, Д.А. Субстантивация разных видов языковых единиц. Её возможности и пределы (на материале английского языка): дис. ...

канд. филол. наук: 10.02.04 / Д.А. Громова. – Санкт-Петербург, 1994. – 240 с.

9. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь/ И.И. Зарубин. Издательство академии наук. Москва – Ленинград, 1960. - 387с

10. Иванова, И.П. Теоритическая грамматика английского языка / И.П. Иванова. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.

11. Комянова, Т. Грамматика английского языка. Теория и практика/ Т. Комянова – М., 2017, 765 с.

12. Мухамадиев, Ш. Субстантивация в таджикском литературном языке: автореф. ... дис. канд. филол. наук. 10.02.22 / Ш. Мухамадиев. – Душанбе, 2009. – 22 с. (б)

13. Ниёзӣ, Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 54 с.

14. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 77 с.

15. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 216 с. (б)

16. Рустамов, Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.

17. Рустамов, Ш. Ба исм гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ // Забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1982. – С. 171–177

18. Сазонова, И.К. Субстантивация // Русский язык. Энциклопедия / И.К. Сазонова. – М., 1979. – С. 544-545.

19. Турсунзода, М. Асарҳои мунтахаб / Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1955. – 410 с.

20. Файзов, М. Язык рушанцев советского Памира/ М. Файзов. Душанбе 1966. – 227 с.

21. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.

22. Aini, S. Pages from my own story / S. Aini. –М.: Foreign Languages Publishing House, 1955. – 128 pp.

23. Voynich, E. The Gadfly / E. Voynich. – 300 pp.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСМШАВИИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ, ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба масъалаи субстантивизатсияи (исмиавӣ) сифатҳо дар забонҳои шугнӣ, тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар ин мақола мо сифатҳои исмишударо дар се забони муқоисашаванда баррасӣ намуда, таҳлили муқоисавӣ анҷом додем, инчунин шабоҳат ва фарқияти истифодаи онҳоро муайян намудем. Чӣ хеле, ки сифатҳои исмишуда дар забони англисӣ мавҷуданд ҳастанд, ҳамин гуна дар забонҳои шугнониву тоҷикӣ низ вуҷуд доранд. Дар ҳар се забон онҳо ҳам аз ҷиҳати шакли грамматикӣ ва ҳам аз ҷиҳати маъно ба исм мегузаранд, фақат фарқияташон дар он зоҳир мегардад, ки дар забони англисӣ сифатҳои исмишуда роҳ ва воситаҳои гузариши бисёртар доранд, нисбат ба забонҳои шугнонӣ ва тоҷикӣ. Дар забони шугнонӣ то ҳол касе ин

мавзуро зери таҳқиқ қарор надодаст ва он ҳанӯз пурра омухта нашудааст. Дар мақола муаллиф қайд мекунад, ки субстантивизатсияи сифатҳо дар ҳар се забони муқоисаашаванда одатан боиси тағирёбии маънои лугавӣ ва грамматикӣ онҳо мегардад.

Гузариши ба категорияи исм барои сифат бо вайроншавии аломати онҳо алоқаманд нест, балки бо аз даст додани хусусияти сифатӣ, қобилияти муайянкунанда буданро дорад. Муаллифи мақола ҳамчунин таъкид мекунад, ки дар забонҳои шугнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ субстантивизатсияи қисман ва пурра муайян шудааст, ки шабоҳати ин забонҳоро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: Исмишавии сифат таҳлили муқоисавӣ, исм, сифат, калимасозӣ, хусусиятҳои морфологӣ, категорияҳои грамматикӣ, ба категорияи исм гузаштан, гурӯҳбандӣ, фарқият ва умумият

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СУБСТАНТИВИЗИРОВАННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена вопросу субстантивации прилагательных в шугнанском, таджикском и английском языках. В статье мы рассмотрели субстантивные прилагательные в трёх сравниваемых языках и провели сравнительный анализ, а также выявили их сходство и различия в их употреблении.

Как субстантивизированные прилагательные существуют в английском языке, так они существуют и в шугнанском и таджикском языках. Во всех трёх языках они передаются как в грамматической, так и в семантической формах, с той разницей, что субстантивные прилагательные в английском языке имеют больше видов и типов передачи, чем в шугнанском и таджикском языках. В шугнанском языке до сих пор никто не затрагивал эту тему, и она пока полностью не изучена. В статье автор отмечает, что субстантивация прилагательных обычно вызывает изменения в их лексико-грамматическом значении во всех трёх сравниваемых языках. Переход в категорию существительных для имени прилагательного связан не с разрушением их значения качества, а с утратой атрибутивности, способности быть определением. Автор статьи также подчеркивает, что в шугнанском, таджикском и английском языках выявлено частичная или полная субстантивация, которая показывает сходство этих языков.

Ключевые слова: субстантивация, сравнительный анализ, существительное, прилагательное, словообразование, морфологические признаки, грамматические категории, переход в разряд существительного, классификация, сходство и различие

COMPARATIVE ANALYSIS OF SUBSTANTIVE ADJECTIVES IN THE SHUGHNAN, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the issue of substantivization of adjectives in Shugni, Tajik and English languages. In this article, we examined substantive adjectives in three languages being compared and carried out a comparative analysis, and also identified their similarities and differences in their usage.

How substantive adjectives exist in English language, so they exist in the Shugni and Tajik languages. In all three languages substantivized adjectives are conveyed both in grammatical and lexical forms, with the difference that substantive adjectives in English language have more types of usage and transmission than in the Shugni and Tajik languages. In the Shugni language, no one has yet touched upon this topic, and it has not yet been fully studied.

In the article, the author notes that substantive of adjectives usually causes changes in their lexical and grammatical meaning in all three languages being compared. In the article, the author notes that substantive of adjectives usually causes changes in their lexical and grammatical meaning in all three languages being compared. The transition to the category of nouns for an adjective is not associated with the destruction of their quality, but with the loss of attribution, the ability to be defined. The author of the article also emphasizes that partial and complete substantivization has been identified in the Shugni, Tajik and English languages, which will show the similarity of these languages.

Key words: *substantivization, comparative analysis, noun, adjective, word-building, morphological characteristics, grammatical categories, transition to the category of a noun, classification, similarities and differences*

Информация об авторе: Иматшоева Мунира Бандишоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка для двухпрофильных специальностей Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзаде, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Тел: 93 955 48 47.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иматшоева Мунира Бандишоевна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгирои Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хоричии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, шаҳри Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; тел: 93 955 48 47.

Information about author: Imatshoeva Munira Bandishoeva – candidate of philological sciences, docent of English language for two profile specialties' department of Tajik International University of foreign languages named aafter Sotim Ulugzade, Dushanbe city? Muhammadiev street 17\6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Phone: 93 955 48 47.

СПОСОБЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Наргис Хошимова

Худжандский государственный университет имени академика
Бободжон Гафурова

Исследование способов трансформации глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках представляет собой актуальное направление лингвистических исследований, освещающее важные аспекты культурного и языкового взаимодействия. Глагольные фразеологические единицы, являясь неотъемлемой частью языкового наследия, отражают особенности менталитета и выражают традиционные представления об окружающем мире.

В данной научной статье мы фокусируем внимание на процессах трансформации глагольных фразеологических единиц в контексте таджикского и английского языков. Анализ этих языковых структур позволит не только выявить сходства и различия в способах их трансформации, но и раскрыть глубокие культурные и лингвистические корни данных выражений. На основе проведенного исследования мы стремимся предоставить взгляд на богатство и многообразие глагольных фразеологических единиц в указанных языках, а также внести вклад в область компаративной лингвистики и культурных исследований.

Богатство выразительных средств языка служит индикатором степени развития и совершенства языковой системы. Язык представляет собой важнейшее и великое средство, способное по своей природе обеспечивать взаимопонимание в обществе. Мощь языка проявляется в его способности через совокупность средств отражать окружающий мир, закреплять как практические, так и теоретические знания, сохранять их и способствовать дальнейшему исследованию необъятного мира.

Научный взгляд на роль языка предполагает его функцию как ключевого инструмента для передачи и сохранения знаний. Язык становится неотъемлемой частью культурного наследия, играя роль хранилища и передатчика знаний от поколения к поколению. Эта функция отражает важность языка в формировании общественной памяти и долгосрочной устойчивости культуры.

Подчеркивается, что язык, как выдающееся средство общения, является не только зеркалом окружающего мира, но и мощным инструментом для дальнейших исследований и достижений. В этом контексте язык олицетворяет не только способность общества к

взаимопониманию, но и его потенциал для интеллектуального и культурного развития [1, 89].

В настоящее время лингвистические исследования неотделимы от необходимости сравнения различных языков. Важной задачей в рамках лингвистического сопоставления является выявление сходств и различий между изучаемыми языками. Фразеологические единицы, включая неродственные языки, демонстрируют соответствия, которые объясняются общностью логических связей в сознании носителей различных языков.

Профессор А.И. Смирницкий в своих исследованиях выделяет приоритетное направление в современной лингвистике, а именно изучение языка в тесной взаимосвязи с культурой. Каждый язык отражает уникальный способ восприятия мира. Языковая картина мира представляет собой набор знаний о мире, отраженных в конкретной языковой форме, а также специфическое языковое мировосприятие. Особое значение в формировании языковой картины мира приобретают фразеологические единицы (ФЕ), которые служат отражением национальной жизни [8, 78].

В эволюции и обогащении словарного фонда языка существенную роль играли классические и современные писатели и поэты. Поэтому систематическое исследование и анализ творческого наследия этих литераторов, особенно в контексте семантики фразеологических единиц, становятся важными задачами лингвистического анализа.

Фразеология, как составная часть лексикологии, рассматривает устойчивые выражения в языке. Система фразеологии предполагает исследование различных аспектов этого слоя языка. Великий лингвист В.В. Виноградов подчеркивал: «Фразеология исследует наиболее живой, подвижный и разнообразный отряд языковых явлений» [5, 78].

Анализ фразеологических единиц в произведениях классической и современной литературы не только способствует пониманию художественного стиля писателей, но также позволяет проследить эволюцию значения и употребления фразеологизмов в различные исторические периоды. Такое исследование несомненно вносит вклад в обогащение нашего понимания языковой культуры и ее динамичного развития.

Природа значения фразеологических единиц (ФЕ) тесно переплетена с фоновыми знаниями носителя языка, практическим опытом личности и культурно-историческими традициями народа. Фразеологические единицы представляют собой наиболее эмоциональный, выразительный и насыщенный слой языка, отражая душу народа, богатство и уникальность языка, а также реалии страны. Фразеологическая система – это сложное явление с собственными особенностями, закономерностями и историей развития.

Сравнительные исследования языковых явлений в области фразеологии привлекают внимание современных лингвистов в связи с необходимостью выявления общих и специфических черт на уровнях

фразеологического и лексического строения исследуемых языков. Выявление областей соприкосновения различных языков способствует выделению общих характеристик быта, культуры, истории и психологии народов. Анализ взаимоотношений между языками и их группами помогает определить степень родства, установить хронологию возникновения общих явлений и выявить степень удаленности между языками.

Изучение лексико-семантических особенностей фразеологических единиц исследуемых языков приобретает важное значение при анализе ступеней развития истории мышления этих народов, решении социологических вопросов, формировании культуры народа, а также при определении внутренних связей между художественным и эстетическим мышлением [7, 78].

Современная лингвистика сосредотачивает свое внимание на человеческом факторе в языке, что подтверждается данным исследованием. Тема исследования вписывается в актуальное направление, разрабатываемое в современном языкознании такими выдающимися учеными, как Н.Д. Арутюнова, И.В. Арнольд, В.Г. Гак, В.Н. Телия, Ю.С. Степанов, Е.Б. Яковенко, Е.Ф. Арсентьева и другими.

Фразеологизмы представляют собой особые единицы языка, отражающие культурную самобытность народа. Они косвенно отражают взгляды народа, социальный порядок и идеологию своей эпохи. Фразеологическое богатство каждого языка становится частью его национального языкового сознания. Большинство фразеологизмов непереводаемы на другие языки, ибо каждый народ вкладывает в них свою природу и привычные образные выражения речи. Воздействие фразеологических единиц придает языку выразительность национального характера и уникальный колорит, отличающий один язык от другого в рамках многовековой культуры и среди литературных языков, созданных недавно.

Английский язык обладает значительным богатством фразеологических единиц, отражающих огромный исторический опыт народа и отражающих его жизнь и культуру. Знакомство с иностранным языком предоставляет возможность погружения в новую национальную культуру.

Анализ особенностей семантики фразеологии становится объектом научных дискуссий. Важно отметить, что фразеологизм является семантическим явлением, и его исключение приведет к негативным последствиям. Основная задача фразеологии заключается в том, чтобы придать языку неповторимый, выразительный и национальный характер, что отличает различные языки друг от друга. При анализе национальной специфики необходимо учитывать, что фразеологические единицы присутствуют во всех языках, представляя собой уникальные черты каждого из них.

В данной статье проводится анализ фразеологизмов с компонентами, отражающими интеллектуальные способности человека на материале

современного английского языка. Основной целью исследования является изучение структурно-семантических особенностей таких фразеологизмов, а также выявление их оценочных характеристик.

Среди поставленных задач:

1. Рассмотрение фразеологизмов, содержащих оценку интеллектуальных качеств человека.

2. Изучение структурно-семантических особенностей фразеологизмов, выражающих умственные способности человека в современном английском языке.

Наличие оценочных компонентов в фразеологизмах, выражающих интеллектуальные способности, объясняется тем, что оценочные значения всегда формируют ценностную картину мира, зависящую от специфики языковой группы. Таким образом, наличие у человека интеллектуальных способностей в языке рассматривается как положительная ценность, в то время как их отсутствие, наоборот, оценивается негативно.

Этот метод анализа фразеологизмов не только позволяет выявить структурные и семантические особенности данных выражений, но также глубже осмыслить их социокультурный контекст и влияние на формирование ценностных ориентаций в обществе.

В контексте данного исследования, фразеологизмы можно классифицировать на две основные группы:

1. Фразеологизмы с отрицательной оценкой.
2. Фразеологизмы с положительной оценкой.

Примечательно, что как в таджикском, так и в английском языках интеллектуальные способности человека выражаются через оппозиционные сравнения, например, «дурак» или «умный». Важно отметить, что в английском и таджикском языках высокий уровень интеллектуальных способностей человека сопоставляется с его полным отсутствием, что иллюстрируется, так как:

- *bag of wind* - *халтаи ҳаво* (мешок с ветром)

- *genius* – *доно* (*калла – каллаи Ленин* разг. тадж.) (гений)

- *wise guy* - *доноча* (умник)

- *slow coach* - *сусти лакот* (медленный тренер, как черепаха разг. русский)

Наличие человека с высоким уровнем интеллектуальных способностей значительно облегчает жизнь, поскольку *a smart person understands of a half-word* (*a word is enough to the wise*) – *Ба боақл як имо* (ё ними ҳарф) *кифоя аст* - *умный человек понимает с полуслова (мудрому достаточно слова)*. Следовательно, умный человек (*smart as paint*) рассматривается во фразеологизмах как обладающий положительными качествами человека, которого отличают:

- *mind like a steel trap* - *ақли тез ё бурро доштан* (иметь разум подобно стальной ловушке);

- *to have one's head screwed on the right way* – *сарро* (ақдро) ба ҷояш монда кор кардан (правильно настроить свою (мысли) голову).

Для дурака, наоборот, характерно:

- *a memory like a sieve* – хотираи парешон - (воспоминание, похожее на решето);

- *someone is a feather brain* – сари холӣ доштан (каллакаду) - у кого мозги из перьев;

- *the brain of a pigeon* – мағзи сари пуч доштан (иметь куриные мозги).

Люди о дураках создали следующие фразеологические единицы:

▪ *fools rush in where angels fear to tread* – нодон ҷое пой монад, ки фааришта дар ҳарос аст (нотарси аҳмақона кардан) - (глупцы врываются туда, куда ангелы боятся ступить);

▪ *fools grow without watering* – аҳмақон дар сабзии беоранд – (дураки растут без полива);

▪ *every fool will be meddling* – аҳмақ ба ҳар коре бини мезанад (ҳар нодоне худро доно меҳисобад) - каждый дурак будет вмешиваться.

Сравнительный анализ фразеологизмов в таджикском и английском языках показал, что как в одном, так и в другом языке имеется большее количество фразеологизмов, обозначающих *fool* – аҳмақ (нодон) - дурака, чем фразеологизмов, определяющих *интеллигентного человека*. Таким образом, можно сделать вывод, что образ человека с позиции его уровня интеллектуальных способностей на уровне фразеологии выражает представление о дураке и умном на лексическом уровне:

inapprehensive – (бефаҳм – непонятливый) - *dumb* – (нодон, беақл – тупой) – *fool* – (аҳмақ – дурак), *intelligent* – (боақл, доно – умный) - *quick-witted* – (зирақ – сообразительный) – *smart* – (босавод – начитанные, умный)

При проведении сравнительного анализа фразеологических единиц, отражающих способности интеллектуального уровня человека в английском и таджикском языках, было отмечено сходство в их образном и структурно-семантическом строе, а также стилистической окраске.

Рассмотрим следующие фразеологизмы, выражающие интеллектуальные способности, сходные по структурно-семантическому строению в таджикском и английском языках, характеризующиеся положительной оценкой качеств:

1. *Come into one's mind (to cross one's mind)* - ба хаёл меояд- приходят в голову (наводят на мысль)

2. *Occupy smb's mind*- ба фикр гута задан- занимают мысли

3. *Have a head on one's shoulders*- сарро дар ҷояш гузор- имей голову на плечах

4. *To have a clear head*- ақли солим доштан- иметь ясную голова

5. *Be out of one's mind*- аз ақл берун будан- быть не в своем уме

6. *Listen to reason*- ақдро кор фармудан- прислушайся к голосу

Далее мы провели сравнительный анализ личности с отрицательным значением, фразеологические единицы, отражающие интеллектуальные способности

1. *To have a clear head* - ақли солим доштан-иметь ясную голова
2. *Be out of one's mind* - аз ақл берун будан-быть не в своем уме
3. *Listen to reason* - ақдро кор фармудан- прислушайся к голосу разума
4. *A sound mind in a sound body*- дар тани солим руҳи (ё ақли) солим-здоровый дух в здоровом теле

5. *Be in one's right mind*- ақли расо доштан - быть в своем уме

Следует отметить уровень позитивного психического состояния, который выражается с помощью следующих фразеологизмов:

- *as wise as Solomon* - ақли Сино дорад (мудрый, как Соломон);
- *drive home* – нав ақлаи гирифт (дошло);
- *lave an old lead on young shoulders* – кори мардонро ба кӯдак вогузор кардан, бузургӣ ба ақл аст на ба сол (оставь старую зацепку за молодых бездельников);
- *cut one's eye* – саратро ба санг зан (режь себе глаз);
- *have one's feet on the ground* – худатро ба даст гир (стоять ногами на земле – досл. перевод или взять себя в руки) и т.д.

Фразеологизмы, имеющие отрицательное значение психического состояния, образуют своеобразный синонимический ряд:

Fool around – аҳмақона, аҳмақӣ (валять дурака):

- *make a fool* – худро беақл нишон додан (выставлять себя дураком);
- *act the goat* – гуноҳро ба гардан гирифтан (изображать козла отпущения);
- *play the fool* – худро ба беақли задан (валять дурака);
- *act the ass* – чун аҳмақ рафтор кардан (вести себя как задница).

Crazy - девона (сумашедший):

- *he is a little barmy* – ӯ каме девона аст (он немного безумен);
- *to be scatter-brained* – парешонхотир будан (быть рассеянным);
- *to be balmy on the crumplet* - сар то по атру унна аст (быть пышкой с ароматами);
- *behave like dotty* – девонагӣ кардан (вести себя как чокнутый);
- *to off one's head* – саратро хур (разг. ругательный тадж.) (отрубить себе голову);

▪ *he is half-baked* – ӯ ҳоло каме хом аст (он ещё незрелый);

▪ *she is soft in the head* - сараи дар ҷояи нест, каме гӯлу гаранг аст (у неё один ветер в голове);

Go crazy – аз ақл бегона шудан (Сойти с ума):

- *be gone in the upper storey* – ба олами хаёли рафтан (парить в фантазиях);
- *have wheels in one's head* - дар сар саққо доштан (иметь колесики в голове);

▪ *be a shingle short* – ақли кўтоҳ доштан (быть короткой галькой или быть не далёкого ума);

▪ *be off one's opinion* – бо ақл намедурахшад (не блещит умом);

▪ *not everyone at home* – ноқисии ақлӣ доштан (не все дома);

▪ *be eighteen bob in the round* – даҳони баста сад тилло (быть восемнадцатью шиллингами в фунте – досл. перевод, молчание золота);

▪ *to have a tile loose* – мувозинастро (ақлиро) гум карданд (разболталась плитка, быть немного вне себя);

▪ *be a button short* – саққои сараи ками мекунад (не хватает одной пуговицы – досл. перевод, не хватает шариков в голове).

При переводе с одного языка на другой часто наблюдается смена образности, которая проявляется в таких фразеологических оборотах, как:

▪ *to run in blinkers* – дурандеи набудан (бегать в шортах – досл. перевод).

▪ *laugh at smb's beard* – ба риши касе хандидан – досл. перевод, аввал гиребони худро буй каш – тадж. аналог (смеяться над чей-то бородой – досл. перевод, смотреть в бровь, а не в глаз – русский аналог).

Следует отметить, что при образовании фразеологических единиц, выражающих интеллектуальные способности человека в современном английском языке, широко распространено использование названий частей тела. Этот факт объясняется тем, что, используя переносное значение названий частей *speech*, носитель языка стремится глубже и точнее передать собственные эмоции и ощущения от сказанного.

Например, в различных фразеологизмах используется лексема «*head is the repository of the mind*» – «сар ин чойгоҳи (хонаи) ақл аст» («голова -местилище ума»): *clear* – тоза (ясная), *intelligent* – доно (умная), *stupid* – беақл, *nodon* (глупая), *empty head* – сари холӣ (пустая голова); *rack the brains* – сарро об кардан (ломать голову), *come to a head* – ба сар омадани фикр (приходить в голову), *a hot head* – сари гарм (горячая голова), *soft head* – сари нарм (мягкая голова), *a wooden head* – сари чубин (деревянная голова), *old head* – сари тир (старая голова):

Эта серия образов присутствует в английском языке в виде следующих фразеологических единиц:

▪ *turn smb's brain* – касеро ба девонгӣ расонидан (довести кого-либо до безумия);

▪ *have a good head on the shoulders* – сари хубу боақл доштан ё сар бояд сар бошад, на ин ки давоми гардан (иметь хорошую голову на плечах);

▪ *have one's feet on the ground* – поятро дуруст гузор, ақлатро дар ҷояш мон (стоять ногами на земле – досл. перевод,)

▪ *clear head* – сари тоза (ясная голова) и т.д.

Существительные в английском языке в большинстве глагольных фразеологизмах употребляются исключительно во множественном числе, таким образом, характеризующие сущности не появляются в единственном числе:

- *go bananas* – девона шудан (сходить с ума)
- *not to have all one's buttons* – ноқисии ақлӣ доштан (не иметь всех пуговиц – досл. перевод, не хватает шариков в мозгах – смысл. перевод);
- *lose one's marbles* – ними сар гум кардан (терять голову или рассудок);
- *meeting of minds* – ҳамфикр будан, аз як гиребон сар баровардан (встреча умов или быть единомышленниками);
- *have an old head on young shoulders* – кори мардонро ба қӯдак вогузор кардан, ё ин ки бузурги ба ақл аст на ба сол (иметь старую голову на молодых плечах)
- *come to one's senses* – бо қалб рафтор кардан (относиться к своим чувствам – досл. перевод, поступать по зову сердца – смысл. перевод) и т.д.

Большинство фразеологизмов в английском языке, выражающих интеллектуальные способности человека, имеют два и (или) более приемлемых значения.

Фразеологические единицы, представляющие единое смысловое целое, не идентичны с точки зрения приведенных компонентов, а также соотношения семантики составляющих компонентов с семантикой всего высказывания. Таким образом, фразеологизмы содержат в себе историю и культуру народа. В них содержатся мысли известных людей, а также строки, написанные величайшими писателями. В английском языке одним из важнейших источников фразеологических единиц, обогативших язык, являются произведения английского классика У. Шекспира. Например, существуют так называемые «шекспиризмы», выражающие психическое состояние человека:

- *This is a fool's paradise* – ин ҷаннати беақлон аст (это рай для дураков);
- *there is method in my madness* – девонагии манн асос дорад, ё ин ки ин аз девонагии манн дарак медиҳад (в моем безумии есть метод – досл. перевод или это свидетельствует о моём безумии – смысл. перевод);
- *this is a midsummer madness* – ин девонагии саратони ман аст (это моё безумие летнего солнцестояния);
- *to cudgel one's brains* – касеро ба магзи сараи расидан, ба девонагӣ расонидани касе (вышибать мозги кому либо или выносить мозги кому либо);
- *to out-Herod Herod* – аз Афанди ҳам гузаронидан (превзойти Ивана дурака) и многие другие.

На основе проведенного анализа была разработана классификация рассмотренных устойчивых выражений с учетом их структурных и семантических особенностей. Рассматриваются две основные группы фразеологизмов с компонентом в значении интеллектуальных способностей: фразеологизмы с отрицательной оценкой; фразеологизмы с положительной оценкой.

В заключении данной научной статьи мы приходим к выводу, что исследование способов трансформации глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках представляет собой актуальное и перспективное направление лингвистических исследований. Анализируя

сходства и различия в структуре, семантике и функциональности глагольных фразеологизмов обоих языков, мы расширяем понимание процессов языковой трансформации и влияния культурного контекста на формирование выражений.

Важным результатом нашего исследования является выявление общих стратегий адаптации глагольных фразеологических единиц при переводе с таджикского на английский и наоборот. Это позволяет лингвистам, переводчикам и преподавателям языков более эффективно учитывать культурные особенности при работе с фразеологизмами, обогащая тем самым межкультурное взаимопонимание.

Полученные результаты также предоставляют новый взгляд на структурные и семантические особенности глагольных фразеологических единиц в обоих языках, способствуя дальнейшему развитию лингвистических исследований. Это исследование может послужить основой для создания учебных пособий, направленных на обучение эффективной передачи фразеологизмов при переводе между таджикским и английским языками.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Амосова, Н.Н. О целостном значении идиомы / Н.Н. Амосова // Исследования по английской филологии. -Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. -№2. – С. 70-80 с.
2. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования / И.В. Арнольд. -Л.: Просвящение, 1966. -190 с.
3. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. -Л., 1981. -295 с.
4. Бабкин, А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М. Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
5. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке Лексикология лексикография / В.В. Виноградов // Избр. Тр. - М.: Наука, 1986. –С.141.
6. Гак, В.Г. Национально-культурная специфика метонимических фразеологизмов / В.Г. Гак // Фразеология в контексте культуры. -М., 1999. - С.260-268.
7. Ожегов, С.И. О структуре фразеологии / С.И. Ожегов // Сб. Лексикографический сборник библиографии. -М., 1957. -Вып. 2. -С.121-129.
8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. - М.: Изд-во лит. на иност. яз., 1956. -260 с.
9. Файзов М. Язык рушанцев советского Памира/ М. Файзов. Душанбе 1966. - 227с
10. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с
11. Aini S. Pages from my own story / S. Aini. –М.: Foreign Languages Publishing House, 1955. – 128 pp. (3)
12. Voynich, E. The Gadfly / E. Voynich. – 300 pp.

СПОСОБЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Богатство выразительных средств языка является показателем уровня его развития и степени совершенства. Язык, как великое и важное средство, способно устанавливать взаимопонимание в обществе. Мощь языка проявляется в его способности отображать окружающий мир, закреплять практические и теоретические знания, сохранять и передавать их, способствуя дальнейшему познанию необъятного мира.

В современном исследовании лингвистических объектов неотделимо от сопоставления различных языков. Важной задачей лингвистического сопоставления является выявление соответствий и различительных признаков изучаемых языков. Соответствия фразеологических единиц различных языков, включая неродственные, обуславливаются общностью логических связей в сознании носителей различных языков. Фразеологические единицы, представляющие единое смысловое целое, не идентичны с точки зрения составляющих компонентов, а также в отношении семантики этих компонентов с семантикой всего высказывания. Таким образом, фразеологизмы содержат в себе историю и культуру народа.

Ключевые слова: фразеология, семантика, глагол, компонент, таджикский язык, английский язык.

ТАРЗИ ЧОЙИВАЗКУНИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКИ ВА АНГЛИСИ

Бойгарӣ ва ташаккули забон чун воситаи ифодаи забон ҳамчун нишондиҳандаи дараҷаи тараққиёт он ба шумор меравад. Забон як воситаи бузург ва муҳим ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи табиати худ қодир аст дар ҷомеа ҳамдигарфаҳмиро ба вуҷуд орад. Мо ҷонибдори он ҳастем, ки қувваи забон дар маҷмӯъ воситаи инъикоси атрофро дар бар мегирад, донишҳои амалӣ ва назариявиро мустаҳкам менамояд ва барои ноил гаштан ба комёбиҳои минбаъдаи ҷаҳони мусоидат мекунад.

Дар айни замон омӯзиши объектҳои забонӣ бидуни муқоисаи забонҳои гуногун ногузир аст. Вазифаи муҳими муқоисаи забоншиносӣ муайян кардани мувофиқат ва хусусиятҳои фарқкунандаи забонҳои омӯхташаванда мебошад. Мутобикати воҳидҳои фразеологӣи забонҳои гуногун, аз ҷумла воҳидҳои ба ҳам алоқа надошта, бо умумияти робитаҳои мантиқӣ дар тафаккури донандаи забонҳои гуногун муайян карда мешавад. Воҳидҳои фразеологӣе, ки як ҷамбаи семантикӣро ифода мекунад, аз нигоҳи ҷузъҳои додашуда, инчунин муносибати байни семантикаи ҷузъҳои таркибӣ ва семантикаи тамоми ибора гуногун мебошанд. Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологӣ таърих ва фарҳанги халқро дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: фразеология, семантика, феъл, ҷузъ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

**TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF VERB PHRASEOLOGICAL
UNITS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

The exploration of the expressive richness of language serves as an indicator of its developmental level and degree of perfection. Language, being a profound and crucial tool, possesses the capability to foster mutual understanding within society. Its power is evident in its ability to mirror the surrounding world, consolidate practical and theoretical knowledge, preserve and transmit information, thus contributing to the ongoing exploration of the vast world.

In contemporary linguistic studies, the examination of linguistic entities is inseparable from the comparative analysis of different languages. An essential objective of linguistic comparison is to identify correspondences and distinguishing features among the languages under scrutiny. The correspondences of phraseological units in various languages, even those seemingly unrelated, are influenced by the shared logical connections in the consciousness of speakers across different linguistic backgrounds. Phraseological units, representing a unified semantic entity, may differ in terms of their constituent components and the correlation between the semantics of these components and the semantics of the entire expression. Consequently, phraseological phrases encapsulate the history and culture of the people.

Keywords: *phraseology, semantics, verb, component, Tajik language, English language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Наргис Мирхакимовна – МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров», дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru.

Сведения об авторе: Хошимова Наргис Мирхакимовна – ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», доцент кафедры методики преподавания иностранных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект. Мавлонбекова, 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru

Information about the author: Khoshimova Nargis Mirkhakimovna – SEI «Khujand State University named after academician B.Gafurov», Docent of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Street, E-mail: nargiszebo@mail.ru

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ МОРФОЛОГӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Нуриддин Насимов

Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»

Бо мурури замон истисно аз омӯзишу таҳқиқи ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик оғоз аз солҳои 30-юми асри XX лаҳҷаю шеваҳои он низ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд. Дар илми забоншиносӣ ба омӯзиши лаҳҷаю шеваҳо як соҳаи он – **диалектология** машғул аст.

Дар бораи диалектологияи тоҷик шевашинос М. Эшнӣёзов дастури таълимии «Диалектологияи тоҷик»-ро таълиф намудааст [25, 1977].

Солҳои 50-70-уми асри XX оид ба омӯзиш ва таҳқиқи лаҳҷа ва шеваҳои забони тоҷикӣ забоншиносон Р.Л. Неменова, В.С. Расторгуева, А.З. Розенфелд, Ғ. Ҷӯраев, Л.В. Успенская, Ю.И. Богорад, М. Маҳмудов, О. Ҷалолов, Ҷ. Раҳматуллоев, А. Сӯфиев, З. Зайниддинова, Ҷ. Мурватов, А.Л. Хромов, Б. Саъдуллоев, Р. Ғаффоров, С. Атобуллоев, Ш. Исмоилов, Б. Бердиев ва М. Эшнӣёзов асарҳои мукаммалеро, чун «Кулябские говоры таджикского языка» [8, 1956,], «Очерки по таджикской диалектологии» [10; 11; 14; 15; 16], «Опыт сравнительного изучения таджикских говоров» [13], «Диалектологияи тоҷик» [25], «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [9], «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [24] таълиф намудаанд ва ё дар таҳияи онҳо саҳми ҳешро гузоштаанд.

Истифодаи диалектизмҳо дар доираи забони асарҳои баъзе адибон, аз ҷумла Ҳаким Карим [21] низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар забоншиносии тоҷик аз назари лингвофолклористӣ оид ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳо дар фолклор ё эҷодиёти халқ (ва ё ибораи маъмули эҷодиёти шифоҳии халқ) асари илмии мукаммале дастрас нагардид. Аз ин лиҳоз, лозим дониста шуд, ки ин мавзӯ дар фолклори Сари Хосор аз рӯйи китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1963], ки дар заминаи маводи фолклори Сари Хосор таҳия гардидааст, пажӯҳише ба анҷом расонида шавад.

Диалектизмҳо бо дар назардошти инъикоси таҳаввулоти хусусияти вохидҳои забонӣ асосан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: **лексикӣ, фонетикӣ, грамматикӣ, семантикӣ**, фразеологӣ, этнографӣ ва ғайра [3, 59-61; 22, 42-43].

Зери унвони диалектизмҳои морфологӣ диалектизмҳои ворид карда шуданд, ки асосан морфемаҳои шаклсоз, аз ҷумла пасванд, пешванд ва бандакхоро дар бар мегиранд (агар шартан ҷунин ном гузоштан мумкин бошад, зеро дар асарҳои илмӣ ҷунин (морфемаҳои шаклсоз) номбар шудааст). Ҳарчанд онҳо бо калимаҳо омада, тобишҳои гуногуни маъноиро

мефаҳмонанд, ки аз калимаҳои решагӣ ё асосӣ аз рӯи маъно фарқ мекунанд: **бача** – бачаҳо, **одам** – одамон, **хонд(ан)** – хондам.

Пасвандҳои чамъбандии -ҳо ва -он. Дар фолклори Сари Хосор пасвандҳои чамъбандии **-ҳо** ва **-он** ба тағйироти таркибӣ дучор омадаанд. Масалан, дар охири калимаҳои исми зер, ки ҳамчун намуна оварда мешаванд, аз пасвандҳои чамъбандии **-ҳо** ва **-он** овозҳои ҳамсадои **ҳ** ва **н** афтода, овози садонокӣ **о** боқӣ мондааст: **алафо** (алафҳо), **анборо** (анбрҳо), **аскаро** (аскарҳо ё аскарон), **бачазанако** (бачазанакҳо), **бозоро** (бозорҳо), **вазиро** (вазирҳо ё вазирон), **вилоят** (вилоятҳо), **гово** (говҳо), **дандоно** (дандонҳо), **дасто** (дастҳо ё дастон), **дево** (девҳо), **дого** (доғҳо), **духтаро** (духтарҳо ё духтарон), **душмано** (душманҳо ё душманон), **замино** (заминҳо), **замоно** (замонҳо), **зоғо** (зоғҳо), **кокуло** (кокулҳо), **қошо** (қошҳо), **либосо** (либосҳо), **линг** (лингҳо), **мардумо** (мардумҳо ё мардумон), **меҳмоно** (меҳмонҳо ё меҳмонон), **мърғо** (мурғҳо), **одамо** (одамҳо ё одамон), **рафиқо** (рафиқҳо ё рафикон), **роҳзано** (роҳзанҳо ё роҳзанон), **саго** (сағҳо), **холо** (холҳо), **чашмо** (чашмҳо ё чашмон), **чизо** (чизҳо).

Наҳът ба дъруни алафо уштат кашида рафт [1, 270].

(Мардак) мерафтаст дар вилоят кор мекардаст, орди сьфеду тамоми чъзи бамъносиба миёвардастак ба хонаш [1, 196].

*Чушми душманой шум тарсидак,
Фулгулара Аббос шунидак.* [1, 103]

«Дунёи дунг-дунг, зогой нулчънг» [1, 216].

«– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бьдаст акъ гандьма бърор дар даҳани дар афтов кьну тиеқи синчала бьтему ма гьндъшкову мъргора вонй кьнъм» [1, 197].

Одамо давида омадан, иш, ки: «– Аждаҳора ма кьшитъм», уш, ки: «– Аждаҳора ма кьшитъм!» [1, 278].

*Ай хуна бърумадем, ман догам ё дуст,
эй алло ёре, ман догам, ёр, дуст,
Чашмой сиёҳ дорӣ, ки холлой тозае* [1, 257].

Пас аз овози **о** баъзан бандаки изофии **-и** ва баъзан ба ҷойи он овози **-й** (йот) омадааст: **анборой** (анборҳои), **аскарой** (аскарҳои), **дандоной** (дандонҳои), **доғон** (доғҳои), **заминоӣ** (заминҳои), **либосон** (либосҳои), **одамой** (одамони ё одамҳои).

Деҳқони пир. Ишолову талло кулиё анборой мора пър мекъна! [1, 258].

*Либосои қиматбаъҳо
Бъпушъм, – гуфт, – намона,
Бало бъшапам дъгона,
Ан, ана, айёра [1, 99].*

Меган одамой қадим, ки ушток бъкашӣ, шамол миёя [1, 260].

Бандаки феълиш -ам. Умуман дар бораи пешвандҳои шаклсоз, пасвандҳо ва бандакҳо дар феъл дар чилди дуоми китоби «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» [1979, с. 80.142] маълумоти муфассал дода шудааст.

Дар калимаҳо ё феълҳои зер (асосҳои замони гузашта ва ҳозираи феъл) диалектизмҳои морфологии **-ум** ва **-ъм** ба ҷойи бандаки феълиш шахси якуми танҳои **-ам** истифода шудааст: **бигирум** – бигирам, **дорум** – дорам, **монум** – монам; **бандъм** – бандам, **биравъм** – биравам, **бъбинъм** – бубинам, **бъгиръм** – бигирам, **бъравъм** – биравам, **бъхонъм** – бихонам, **гиръм** – гирам, **гуфтъм** – гуфтам, **додъм** – додам, **доръм** – дорам, **ёфтъм** – ёфтам, **задъм** – задам, **кардъм** – кардам, **кунъм** – кунам, **мебардоръм** – мебардорам, **мебаръм** – мебарам, **мебинъм** – мебинам, **медонъм** – медонам, **мемонъм** – мемонам, **меравъм** – меравам, **мехоҳъм** – мехоҳам, **мешинъм** – мешинам, **омадъм** – омадам, **шавъм** – шавам, **шиштъм** – шиштам, **дидъм** – дидам.

Бача гуфт: «Ё расули акрам, ира мъ хъдъм дар миёнъм бандъм, хар ноумед мешава» [1, 293].

*Давлатхотун, хона гъръфтай гуша,
Алов мекъна каҳу камоли пуша.
Шамоли наси агба миёра буша,
Яг дарди ҳалоҳале бъгира шуша,
Ба бонаи нохъшӣ бъбинъм руша. [1, 325].*

*Се моҳ шидай, ба яқта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара, афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бъхонъм дъ газал,
Ай ҷони шърини хъдъм безор шидъм [1, 58].*

Рафтъм, хока дар саръи задъм «ши, хари кабут» гуфтъм, шид яг хари кабут [1, 306].

«– Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардай дар и ча саръм додай» [1, 236].

«– Мара ҷавоб бътен, даҳсола Бъхоро хонданӣ меравъм...» [1, 181].

«– Э падар, яг бача аждаҳора къишту мара дъо дод, омадъм» [1, 278].

Бандаки феълии -ям. Дар калимаҳои зерин ба ҷои бандаки феълии -ям овози йотбасари -я афтида, танҳо овози -м омадааст: **даром** – дароям, **кардим** – кардиям.

*Э духтар, барат рафта деҳқонӣ кунам,
Дар бэригатам даром ҷуфтронӣ кунам.
Ҳар гаҳе ки ту дар сари корът боӣ,
Аз шавқи дил барот газалхонӣ кунам.* [1, 225]

*«Эй мардаки сардор, хонадор,
Ай и сар харда мерай сувор.
Сад нобутът, кардим тӯ малол,
Ай у су хақ биёрат саркашол!»* [1, 110].

Бандаки феълии -й. Бандаки феълии шахси дуҷуми танҳои -й дар фолклор дар як калима бо овози -й (йот) ифода шудааст: **барой** – барой.

*Дарвоза баланду сояҳои салқинъм,
Таъбилчидъхтар да шиқакът завқинъм,
Таъбилчидъхтар, ту қандалоту pista,
Ай идораи колхоз барой мисли гълдаста.* [1, 232]

Бандаки феълии -ед. Бандаки феълии шахси дуҷуми ҷамъи -ед дар шакли лаҳҷавии -ен омадааст: **бъгарден** – бигардед, **кунен** – кунед, **медонен** – медонед, **назанен** – назанед.

*Камтир гуфт рута накун сиё,
Шънохтаметъ, эй кокултилло.
Бъгарден бачаҳои Авазхон,
Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон.* [1, 117]

Бандаки феълии -ад. Аз бандаки феълии шахси сеҷуми танҳои -ад овози д афтида, танҳо бо -а ишора гардидааст: **бърава** (биравад), **бъшава** (бишнавад), **метова** (метобад), **мешава** (мешавад), **намерава** (намеравад), **рава** (равад), **нашава** (нашавад), **бъшнава** (бишунавад), **мерава** (меравад), **миёва** (меёбад), **нашнава** (нашунавад).

Аксари калимаҳои мазкур аз асосҳои замони ҳозираи феъли **рав**, **шав** ва **шунав** бо иловаи пешвандҳои шаклсози феъл – **би-** (**бъ-**), **на-** ва **ме-** (**ми-**) ташаккул ёфтаанд.

«Ҳар касе, ки чаим надошта бошад, бърава, таи осибда як ҷыма ҳастай, бъгарда, иқа руида бушапа, съҳат мешава» [1, 162].

*Ай тут мешава ионай шамшод,
Дар хоро, хори бадай янтоқ.
Ё зан ё марде, бошад чатоқ,
Кор накънад, кунад шилтоқ* [1, 88].

*Ма меравъму намерава амраи ма,
Торик шидай, куҳу биёбон раи ма,*

*Мурғои ҳаво наъра занан бар сари ма,
Ма наъра занъм: къчо шидай амраи ма [1, 53].*

*Эй бачаи тоқисурх, аму чада бест,
Гулак сари даст, даҳани дарвозада бест.
Отам бъшинава, моли ҳазор мендоза,
Очам бъшинава, олама хун мендоза! [1, 60].*

Баъд и ай тани хъдъш ам медъроя мекова, ай тани ҳамроҳош ам медъроя, мекова, ки шамшера миёва ай даҳани яг наҳанг [1, 282]..

Бандаки феълии -анд. Бандаки феълии шахси сеюми чамъи **-анд** дар шаклҳои гуногуни феъл ҳамчун **-ан** омада, овози д аз охири он афтидааст, ки мисолҳои зерин аз намунаи онҳо иборат мебошанд: **бъмбъран** (бимуранд), **бъраван** (бираванд), **бъчинан** (бичинанд), **баран** (баранд), **бурдан** (бурданд), **гуфтан** (гуфтанд), **дидан** (диданд), **додан** (доданд), **дохтан** (дохтанд), **задан** (заданд), **кардан** (карданд), **кашидан** (кашиданд), **кофтан** (кофтанд), **мебаран** (мебаранд), **мебурдан** (мебурданд), **мегардан** (мегарданд), **мегиран** (мегиранд), **мехезан** (мехезанд), **мондан** (монданд), **мурдан** (мурданд), **мурдаҳан** (мурдаҳанд), **надодан** (надоданд), **наканан** (наканад), **овардан** (оварданд), **расидан** (расиданд), **рафтан** (рафтанд), **хестан** (хестанд).

Говора овардем, бъзанем, бъзанем, афғоришун кънем, ки гово бъраван дар огълбъмбърану арзън нашава! ... [1, 253].

Ҳамӣ қъшилоқи шъмода умадем, гуфтан, ки: «Яг бой ҳамӣ деҳқунӣ арзън дора, яг зъмими ноҷфткадаҳаю ҳамура арзън мекора, нияти арзънкорӣ дора» [1, 252].

Овардан қолай почора, ба қади дъхтар ҳафт танга, ҳафт тилло, шътъра ба сорвун, рамара ба рамавун, гърди сафила яг шавда кърған кашидан, тъёр кардан [1, 295].

Ҳар ду мол Қуқан мебурдан у вахто [1, 181].

Мехезан мардъм, қозӣ мехеза, мардъммо тъҳораткнӣ, мегардан мебинан, ки параҳой ришишон търошидагӣ [1, 325].

*Як ёраки хурдтараки маҳваи доръм,
Аз бахшаки ӯ сина дар отаи доръм.
Ҳар чан кардъм, ура надодан бар мо,
То рузи қиёмата кашокаш доръм [1, 71].*

Хестан ҳар сеиу се шавона руз раҳ гаиша, ба ҳаму шахри дигар расидан [1, 277].

Бандакҳои хабарии -ам, -ӣ ва -аст. Ҳамчунин бандаки хабарии **-ам** чун диалектизми морфологии **-ъм** истифода шудааст: **азодоръм** – азодорам, **доғъм** – доғам.

*Ма хов бѣдъм, ки марг ведоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ма дѣхтари дѣруза, Хѣдо гамдоръм карде,
акамой, акамой, акамой.
Дар ҳини мастим азодоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ба рӯи акаям зоръм карде,
а к а м о й , а к а м о й , а к а м о й ! [1 , 4 1]*

*Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст,
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст. [1, 220]*

Дар калимаҳои **бофтай, гирифтай, дидай, додай, ёфтай, задай** ва **кардай** овози **-й** ба ҷойи бандаки хабарии шахси дуҷуми танҷои **-ӣ** омадааст, ки пасванди сифати феълӣ **-а** нигоҳ дошта шудааст: **бофтай** – бофтай, **гирифтай** – гирифтай, **дидай** – дидаёй, **додай** – додаёй, **ёфтай** – ёфтаёй, **задай** – задаёй, **кардай** – кардаёй.

*Дѣхтар, дѣхтар, чолота съст бофтай тѣ,
Шѣгрона бѣкѣн, чѣвони хуб ѳфтай тѣ.
Шѣгрона намекѣнъм, чѣвон розӣ нест.
Бо и чѣвон ҳич ширатѣ бозӣ нест. [1, 61]*

*Духтар, духтар, садаф гирифтай дар бар,
Олуфта кардай худта мисоли кафтар.
Шоҳин шавъм, тура бѣгиръм ай чар,
Зайле бѣгиръм, ай ту нареза як пар. [1, 240]*

«– Устоҷон, бачай ма кѣҷо шид? – гуфт, – ҳичи устош кардай?» [1, 150]

Дар фолклори Сари Хосор ҳамчунин ба ҷойи бандаки хабарии шахси сеҷуми **-аст** морфемаи лаҳҷавии **-ай** омадааст, ки аз ин сифатҳои феълӣ пасванди **-а** афтаидааст: **баровардай** – баровардааст, **баромадай** – баромадааст, **бастай** – бастааст, **ғалтидай** – ғалтидааст, **гирифтай** – гирифтааст, **гуфтай** – гуфтааст, **дидай** – дидааст, **додай** – додааст, **ёфтай** – ёфтааст, **задай** – задааст, **кардай** – кардааст, **мондай** – мондааст, **мурдай** – мурдааст, **омадай** – омадааст, **шиштай** – шиштааст.

«– Ба хубӣ гандағӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардай дар и ҷа саръм додай» [1, 236].

Ё руба, чӣ иқа шайтонгарӣ мекънӣ? – гуфтай хъруз» [1, 150].

Омадай дидай, ки калон шидай [1, 283].

«– Эй духтар, почо одам роӣ кардай, ки «мора ба фарзандӣ қабул къна», шъмо чӣ меген?» [1, 273].

*Автов задай дар таҳаки долунгъм,
Коре кардай модараки нодунгъм,
Чое, ки дилгъм бъдай, сар наст кардай,
Чое, ки дилгъм набъд, барқаст кардай. [1, 60]*

«– Аввал бъхез, и нашара бъбин, барои (гирифтани) чони тъ омадай!» [1, 157].

Яг чода рафтаӣ, шиштаӣ, ки яг донай зардолу ёфтаӣ [1, 283].

Пешванди би- Дар фолклори Сари Хосор ба феълҳо бештар пешванди шаклсози **би-** дар шакли лаҳчавии **бъ-** омадааст, ки дар бора дар чилди дуҷуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [24, 86] гуфта шудааст: «Префикси бь//би - дар шеваи ҷанубӣ ҳамеша ба шаклҳои сифаи амрӣ ва аорист васл меёбад ва амалан якҷоя бо бандакҳои феълии дахлдор боиси пайдо шудани шаклҳои мазкур аз асоси замони ҳозираи феъл мегардад.

Ин префикс гоҳе ба шаклҳои як гурӯҳ феълҳои замони гузаштаи оддӣ (рафтан, шикастан, хӯрдан, гузаштан, паридан ва ғ.) низ ҳамроҳ мешавад. Аз ин силсила вай бештар бо феъли рафтан ҳамроҳ шуда, бо феълҳои боқимонда аҳёнан ба кор бурда мешавад. Префикси бь- бо шаклҳои замони гузашта амлан яққарата ва хотимаёбандаро нишон медиҳад: ай ҳамича хъд-гъм хестгъм бърафтгъм».

Дар намунаи феълҳои зерин пешванди **бъ-** илова шудааст: **бъбанд** (бибанд), **бъбин** (бибин), **бъгалт** (бигалт), **бъгир** (бигир), **бъдав** (бидав), **бъзан** (бизан), **бъкан** (бикан), **бъқап** (биқап), **бъкаш** (бикаш), **бъмон** (бимон), **бъпаз** (бипаз), **бърав** (бирав), **бърехт** (бирехт), **бъсанч** (бисанч), **бъгалб** (биталб), **бъфармо** (бифармо), **бъхар** (бихар), **бъчин** (бичин), **бъчанг** (бичанг), **бъшав** (бишав).

Аз ин мисолҳо дар калимаи **бъчанг** (бичанг) пешванди **бъ-** (би-), ба истинои калимаҳои дигар, ки пешванди **бъ-** (би-) хусусияти шаклсозиро дорад, тобиши маъноии калимасозии феълро анҷом додааст, яъне аз исми амали **чанг** асоси феъли замони ҳозираи **бъчанг** (бичанг) сохтааст.

*Гъларусак, мура бъбанд,
пага вадай рафтанаӣ.
Мура баста чӣ кънгъм,
набастангъм бетарай [1, 33].*

«– Эй ошно, доси теза бъгир, бъбъришун!» [1, 144].

«– Хез, бачам, бъррав, ай паи корът...» [1, 162].

*Сумбъта бъмбурум, эй шерхангум,
Зуд ханг бъза, даррав бъчангум.* [1, 110]

Дехқони чавон. Эй, ношъгрии ть ворї чъфтгар бьшава [1, 254].

Пасванди -ак дар феълҳо. Дар фолклори Сари Хосор маъмулан ба асоси феълҳои замони гузашта (шахси сеюми танҳо) пасванди **-ак** илова гардидааст, ки як хусусияти хоси шеваи чанубии забони тоҷикиро нишон мелиҳад.

Дар ин хусус дар чилди дуҷуми китоби «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» [24, 89-90] чунин қайд гардидааст: «Суффикси -ак ба шаклҳои шахси сеюми танҳои замони гузаштаи сиғаи хабарӣ (замони гузаштаи сода, гузаштаи бисёрқаратӣ, гузаштаи дур», шакли асосии шахси сеюми танҳои нақлии яқум ва дуҷум ҳамроҳ мешавад. Вале вай ба маънои ин шаклҳои феъл тағйироте ворид намекунад, балки ба онҳо як навъ оҳанги намудию модалӣ мебахшад.

Вобаста ба маънои умумии ҷумла суффикси -ак, ба шакли феълӣ, аз як тараф, тобиши ба анҷом расидани амал ва, аз тарафи дигар, оҳанги бетакаллуфӣ ҳамроҳ мекунад: Лолахун гърифт-ъм//гърифтак-ъм».

Феълҳои зерин бо пасванди **-ак** омадаанд: **бардоштак** (бардошт), **гуфтак** (гуфт), **кандак** (кандак), **кардак** (кардак), **овардак** (овардак), **омадак** (омадак), **рафтак** (рафтак), **хестақ** (хестақ).

Бачаҳақ дар таи қавақ умада бъд, ки сьнба пър кард, ки дар таи қавақ найзаи бенугу сипари қогазӣ, гързи ҳафтодманӣ қатӣ, ки задъи бардоштак то осмон тит ши́д [1, 293].

*Баъд аз он гуфтак ӯ: «Э занак,
И ча биё, дъхтари амак,
Ма имрӯз меравъм дар газо,
Мову ту шъдем дилсиё.* [1, 109-110]

Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп сьвор ши́ду ба ҷош гъломшиа почо кард, хъдъи рафтақ [1, 274].

Бандақҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ. Бандақҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии **-ам (-ям), -ат (-ят), -аш (-яш), -амон (-ямон), -атон (ятон)** ва **-ашон (-яшон)** дар фолклори Сари Хосор дар шакли лаҳҷавӣ, ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ, хеле зиёд истифода гардидаанд.

Бандақҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси яқуми танҳои **-ам** дар шаклҳои **-ум, -м** ва **-ъм** омадааст: **дилум** – дилам, **зардолум** – зардолуям.

*Чойлоби бъланд дориву пешуи богай,
Синаи сьфед дорӣ, дилум догай.
Мева мехърӣ, меваи хуб дар богай,*

Ҳайфи дъхтаре дар таи чанги зогай. [1, 70]

«– Калҷон, зардолум наметӣ?» [1, 284].

Дар калимаи **зардолуям** ҳарчанд бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **--м (-ям)** омада бошад, аммо бе он ҳам метавонад ин калима истифода шавад: *«– Калҷон, зардолу(м) наметӣ?»*

Дар матнҳои фолклорӣ бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ам (-ям)** бештар дар шакли лаҳҷавии **-м, -ъм** омадааст: **акаякъм** – акаякам, **апам** – апаам (ям), **атам** – атаам, **дастъм** – дастам, **ёръм** – ёрам, **зеваръм** – зеварам, **миёнъм** – миёнам, **модаръм** – модарам, **насибъм** – насибам, **падаръм** – падарам, **саръм** – сарам, **тайлоқъм** – тайлоқам, **хоҳаръм** – хоҳарам, **чашмъм** – чашмам, **чигаръм** – чигарам, **ҷонъм** – ҷонам, **ҳақъм** – ҳаққам.

«– Эҳе, – гуфтак, – аҷаб коре кардӣ, хоҳаръм мешай, апам мешай, қора нотугрӣ кардӣ, бозори шарията хор кардӣ, на ин ки зайифа ба бозор биёя?» [1, 308].

«– Акаҳо, ҷои муқарраритонда бестен, акъ ма атама кофтанӣ меравъм» [1, 282].

Баъд омад ҳаму зан, занма ниго кард, ки сар шишта истодаӣ, иқа хока дар дастъм дод, дъо хонд, гуфт:

«– Бар, дар сари ҳаму зан парто, бъгу «иш, хари кабут» [1, 306].

«– Ма дар шъкамби модаръм бъдъм ...» [1, 283].

*Гар ёри манӣ, биё ба ман ёрӣ кън,
Мара мебаран, ту гъряю зорӣ кън.
Мара мебаран ҷойи дигар мефурушан,
Гар пул дорӣ ҷонъма харидорӣ кън! [1, 62].*

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ям** ҳамчун **-м** дар калимаҳои **бобом** (бобоям), **мастим** (мастиям), **поҳом** (пойҳоям), **шоҳом** (шоҳҳоям), **ҳавлим** (ҳавлиам ё ҳавлиям) омадааст.

*Бобом боло мерава,
Ай дъмъи шурбо мерава [1, 206].*

На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегъръфтакъм [1, 315].

*Дар ҳини мастим азодоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ба руи акаякъм зоръм карде,
акамой, акамой, акамой! [1, 41]*

Бандакчонишини шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми танҳои **-ат (-яг)** дар матнҳои фолклорӣ дар шаклҳои **-ут** ва **-ът** зиёдтар ба назар мерасанд, чанде аз намунаи онҳ оварда мешаванд: **умракут** (умракат), **рут** (рӯят), **амакът** (амакат), **гапът** (гапат), **дастът** (дастат), **гарданът** (гарданат), **даханът** (даханат), **дилът** (дилат), **додарът** (додарат), **ёрът** (ёрат), **қадът** (қадат), **падарът** (падарат), **ришът** (ришат), **сарът** (сарат), **тахтът** (тахтат), **харът** (харат), **чонът** (чонат).

*Дънё ба мисоли кӯзаи зарринай,
Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шӯринай.
Мардъм меган: «Умракут чандинай?»
Аспи аҷалум мудом тайи зинай [1, 71].*

Амакът намешам! [1, 257].

*Гъли сияҳгуши сеқуша,
Дилът бар мо намесуза?! [1, 42]*

*Ало, чоно, и рафторът муборак,
И куртай гули норът муборак.
Ма, ки ёрът будъм, хайрът надидъм,
Ба ёри нав гирифторът муборак! [1, 71]*

«– Эй кампир, гъноҳи яг мартаара хъдо мебахша, шав чигуна гапе боша, дар пеши мъ ягона-ягона баён кън, ки бар рабби Каъба, ба шопа дар фарқой сарът мезанъм!» [1, 291]

Бандакчонишинҳои шахсӣ-соҳибии шахси якуми ҷамъи **-амон** дар шаклҳои лаҳҷавии **-мун** омадааст: **досмун** (досамон), **ҷавобмун** (ҷавобамон), **очамун** (очамон), **падармун** (падарамон), **рахмун** (рахамон).

Биё пеши бой бърем, яг досмун намедода боша? [1, 258].

Д е ҳ қ о н. Акъ мо рафтем, дар хуна очамун раҳмун надод, ки «мо търа ба як азобе ришта-ришта додем, оҳй, карбосбоф чош кад?» [1, 249].

«– ... Риши падармун рехт» [1, 314].

Бандакчонишини шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми ҷамъи **-атон** дар шакли **-тун** вомахӯрад: **кортун** (коратн), **(киру) кортун** (киру қоратон), **чанчолтун** (чанчолатон).

«– Мъ яг рой кортун мегиръм, агар гапма бъгирен!» [1, 301].

Агар бинан, ҳозир қиру қортун мекънан [1, 300].

Бой. Ахир чанчолтун мешававу арзъна гъндъшк мехъра, холибод мерен! [1, 252].

Бандакчонишини шахсӣ-соҳибии шахси сеюми чамъи **-ашон** дар шакли **-шун** дида мешавад: **саршун** (сарашон), **чавобшун** (чавобашон).

Деҳқони чавон. Додъмишун, охӣ, ҳами яг аёлзода дошта бѣдастай, дар пеши ҳаму саришун додъм [1, 254].

Уҳора, хест, чан қадар сару по кардак, чавобшун дод [1, 305].

Пасванди шумораи тартибии -ум. Дар фолклори Сари Хосор пасванди шумораи тартибии **-ум** дар шакли лаҳҷавии **-ъм** ифода ёфтааст: **шашъм** – шашум

Дар рузи шашъм тӯруги филҳолааки харобара дарѣв кад [1, 199].

Аз мисолҳо бармеояд, ки бандакҳои забони тоҷикӣ ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ дар ҳама намуди жанрҳои адабӣ дар фолклори Сари Хосор мавриди истифода қарор гирифтаанд

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.

2. Джураев, Г. Система диалектной лексики таджикского языка: автореф. дис. ... докт. филолог. наук / Г. Джураев. – Душанбе, 1992. – 30 с.

3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.

4. Замонов, З.И. Лексика даштиджумского говора таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филолог. наук / З.И. Замонов. – Душанбе, 2009. – 19 с.

5. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.

6. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Лугати шеваҳои забони тоҷикӣ. (Лаҳҷаҳои чанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.

7. Мурувватов, Ҷ. Маълумоти мухтасар дар бораи шеваи тоҷикони Файзобод / Ҷ. Мурувватов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 107-126.

8. Неменова, Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.

9. Неменова, Р.Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.

10. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 1. Варзобский говор таджикского языка / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1952. – 207 с.

11. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 2. Северные таджикские говоры. Шайдан – Ашт – Чуст – Кассансай / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1952а. – 324 с.

12. Расторгуева, В.С. Краткий очерк фонетики таджикского языка / В.С. Расторгуева. – Сталинабад, 1955. – 80 с.
13. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
14. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 3. Ленинабадско-Канибадамская группа северных таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1956. – 192 с.
15. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 4. Южноферганские говоры (Риштан, Сох) и говоры Ура-тюбинской группы / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 224 с.
16. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 5. Таджикско-русский диалектный словарь / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 251 с.
17. Розенфельд, В.З. Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан) / В.З. Розенфельд. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 240 с.
18. Сулаймонов, И.О. Лексика говора горного Гиссара: автореф. дис. ... канд. филолог. наук / И.О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
19. Фарханги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ. (Нашри дуюм бо илова ва тасҳех). Мураттибон: М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
20. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
21. Хусейнов, Х. Диалектизм дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим / Х. Хусейнов // Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 58-72.
22. Хусейнов, Х., Шукурова, К. Лугати терминҳои забоншиносии / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
23. Шарифова, Г.М. Лексика таджикских говоров на современном этапе: состояние и развитие (на материалах Матчинского говора): автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Г.М. Шарифова. – Душанбе, 2018. – 26 с.
24. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. (Морфология). Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.
25. Эшнӣёзов, М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълимӣ). Қисми якум / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – 114 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ МОРФОЛОҶӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Муаллиф дар мақолаи мазкур менигорад, ки оид ба омӯзиши, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳо дар фолклор ё эҷодиёти халқ (ва ё ибораи маъмули эҷодиёти шифоҳии халқ) дар забоншиносии тоҷик аз назари лингвофолклористӣ асари илмӣ мукаммале таҳия нагардидааст. Аз ин лиҳоз, лозим доништа шудааст, ки ин мавзӯ дар фолклори Сари Хосор аз рӯйи китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1963], ки дар

заминаи маводи фолклори Сари Хосор таҳия гардидааст, пажӯҳише ба анҷом расонида шавад.

Диалектизмҳо бо дар назардошти инъикоси таҳаввулоти хусусияти воҳидҳои забонӣ асосан ба гурӯҳҳои зер ҷудо мешаванд: **лексикӣ, фонетикӣ, морфологӣ, грамматикӣ, семантикӣ, фразеологӣ, этнографӣ** ва ғайра.

Дар ин мақола зери унвони диалектизмҳои морфологӣ диалектизмҳои баррасӣ шудаанд, ки асосан морфемаҳои шаклсоз, аз ҷумла пасванд, пешванд ва бандакхоро дар бар мегиранд. Дар асарҳои илмӣ морфемаҳои мазкур бо ҷунин истилоҳи ишора шудаанд, ҳарчанд ки истифодаи онҳо дар раванди нутқ ба калимаҳои тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшад.

Аз мисолҳо маълум гардид, ки диалектизмҳои морфологӣ дар жанрҳои гуногуни матнҳои фолклории Сари Хосор мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: диалектология, диалектизм, забоншиносӣ, фолклор, лингвофолклористика, матн, жанр, лексика, фонетика, морфология, грамматика, фразеология, семантика, Сари Хосор, лаҳҷа.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

В данной статье автор считает, что в таджикском языкознании не разработана комплексная научная работа по изучению, исследованию и анализу диалектизмов в фольклоре или народном творчестве, т.е. общеупотребительных выражениях в диалектной речи. Поэтому считается необходимым обсудить эту тему в фольклоре Сари Хосор по книге Р. Амонова «Очерк устного творчества Куляба» [1963], которая была написана на основе фольклорного материала Сари Хосора.

Диалектизмы, в основном, делятся на следующие группы с учетом эволюции характеристик языковых единиц: лексические, фонетические, морфологические, грамматические, семантические, фразеологические, этнографические и др.

В данной статье в группу морфологических диалектизмов, в основном, включены диалектизмы-формообразующие морфемы, в том числе суффиксы, приставки и окончания. В научных работах эти морфемы, хотя их употребление в процессе речи придает словам разные оттенки значения, обозначаются соответствующим термином.

Примеры показывают, что морфологические диалектизмы используются в разных жанрах фольклорных текстов Сари Хосар.

Ключевые слова: диалектология, диалектизм, лингвистика, фолклор, лингвофолклористика, текст, жанр, лексика, фонетика, морфология, грамматика, фразеология, семантика, Сари Хосор, говор.

**MORPHOLOGICAL DIALECTISMS IN THE FOLKLORE
OF SARI KHOSOR**

In this article, the author considers that in Tajik linguistics there is no complex scientific work on studying, researching and analyzing dialectisms in folklore or folk art, i.e. commonly used expressions in dialect speech. Therefore, it is considered necessary to discuss this topic in the folklore of Sari Khosor according to the book of R. Amonova "Ocherk ustnogo tvorchestva Kulyaba" [1963], which was written on the basis of folkloric material by Sari Khosor.

Dialectisms are mainly divided into the following groups taking into account the evolution of the characteristics of language units: lexical, phonetic, morphological, grammatical, semantic, phraseological, ethnographic, etc.

In this article, the group of morphological dialectisms mainly includes dialectisms-forming morphemes, including suffixes, prefixes and endings. In scientific works, these morphemes are indicated by such a term. In scientific works, these morphemes, although their use in the process of speech gives different shades of meaning to words, are denoted by corresponding terms.

Examples show that morphological dialectisms are used in different genres of Sari Khosor's folklore texts.

Key words: *dialectology, dialectism, linguistics, folklore, text, genre, vocabulary, phonetics, morphology, grammar, phraseology, semantics, Sari Khosor, dialect.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Насимов Нуриддин – номзади илмҳои филологӣ, раиси Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». Тел.: (+992) 902-77-88-99; e-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

Сведения об авторе: Насимов Нуриддин – кандидат филологических наук, председатель Исполнительного комитета Ассоциации таджиков и персоязычных народов мира – «Пайванд». Тел.: (+992) 902-77-88-99; e-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

Information about the author: Nasimov Nuriddin – Candidate of Philological Sciences, Chairman of the Executive committee Association of Tajik and Persian-speakers Peoples of the World – «Payvand». Phone: (+992) 902-77-88-99; e-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

ВИЖАГИҶОИ ЗАБОНИИ РУБОИӢТИ БАДРИДДИНИ ҲИЛОЛӢ

Гуландом Икромова, Чумъабой Ҳикматов
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ

Бадриддини Ҳилолӣ низ мисли шоирони маъруфи адабиёти классикиамон дар жанри рубой шеър эҷод кардааст ва ба василаи ин қолаб шоҳкориҳо намуда, маъниҳои олиро барои мо мерос мондааст. Ӯ аз шумули шоиронест, ки дар жанри рубой камбудии замона, ночавонмардии зиммодорони даврро ошкор ва мазаммат кардааст, ки рубоии зер намунаест ба хотири ба адлу инсоф даъват кардан, ки дар он кирдори қабехи Убайдуллоҳони Шайбониро мазаммату маҳкум кардааст:

То чанд, Убайд, аз пайи толон бошӣ!
Торочгари мулки Хуросон бошӣ?!
Горат куниву моли мусулмон бубарӣ,
Кофар бошам, агар мусулмон бошӣ? [15, 50].

Аз ин нигоштаи шоир амири давр Убайдуллоҳон хабар ёфта, қасди чони шоир кардааст ва дар баробари забт кардани Ҳирот нахуст Ҳилолиро аз дами тег мегузаронад, ки ин амали нобахшиданист ва ночавонмардиест.

Мухтавои рубоии шоирро бештар мавзуи ишқӣ, ирфонӣ, панду-ахлоқӣ фаро гирифта, шоир ба масоили гуногун, чун ҳештаншиносӣ, муносибати оламу одам ва ё ба ибораи дигар муносибати шуури одамӣ ва ҳастиву руҳ бо табиат, дӯстиву рафоқат, фанову бақоро ба риштаи тасвир мекашад, ки ин рубоӣ дар қатори газалиёташ то имрӯз номи ӯро вирди забони дӯстдорони шеър шоирӣ кардааст:

Боз ой, ки аз чон асаре нест маро,
Мадхушаму аз худ хабаре нест маро.
Хоҳам, ки ба чониби ту парвоз кунам,
Аммо чӣ кунам? Болу паре нест маро [15, 192].

Аз порчаҳои шеърии овардашуда сабки хоссаи шоир бараъло аён аст. Маҳз ба шарофати образҳои тозаву нотакрор, суҳанбозии пардозии он, тазодҳои ноб ва умуман истифодабарии санъатҳои бадеӣ ба шоири ширинкалом муяссар шудааст, ки сабки инфиродии худро ба хонанда муаррифӣ созад.

Рубоӣҳои Ҳилолиро аз лиҳози фарогирии мавзӯ ва маънӣ метавон ба гунаи зер дастабандӣ кард: 1. Ишқи ирфонӣ; 2. Андешаҳо ва таълимоти фалсафӣ, ҳастиву марг, оламу одам; 3. Андарз ва ҳикмати рӯзгор; 4. Муносибати поку самимӣ байни инсонҳо; 5. Ишқи ирфонӣ.

Албатта, мавзуи **ирфону тасаввуф** ва **васфу парастии Худо** бештар дар осори классикон зухур мекард ва ин истифодаи касрат дар рубоӣҳои Ҳилолӣ

низ ба чашм мерасад, ки бешакк, ба забон ва услуби он таъсири амик гузоштааст:

Рӯзу шаби ман ба гуфтугӯи ту гузашт,
Солу маҳи ман ба чустуҷӯи ту гузашт.
Умрам ба тавофи гирди кӯи ту гузашт,
Алқисса, дар орзуи рӯи ту гузашт [15, 194].

Дар ин рубоӣ шоир аз ишқи илоҳӣ мегӯяд. Ҳилолӣ ишқи илоҳиро ягона ҳамдаму ҳамрози хеш медонад ва дар ин раҳ чон бохтанро мояи саодату сарбаландӣ медонад. Чунончи:

Ҳар кас, ки майи ишқ ба чомаш карданд,
Аз дурдии дард талхкомаш карданд.
Гӯё ҳама ғамҳои ҷаҳон дар як ҷо
Ҷамъ омада буд, ишқ номаш карданд [15, 194].

Тавре ки мебинем, Ҳилолӣ барои бикру сара намудани фикри худ аз усули калимасозӣ хеле моҳирона истифода бурдааст. Агар дар баъзе мавридҳо ӯ бозии ҳуруф (аллитератсия)-ро кор фармояд (*дурдии дард*), пас дар мавридҳои дигар аз калимасозии мураккаб (*талхком*) ва сохтаи ванддор (ғамҳои ҷаҳон) истифода бурдааст.

2. Андешаҳо ва таълимоти фалсафӣ, ҳастии марг, оламу одам. Ҳилолӣ фалсафаи олами фонӣ ва бевафо, ҳастиву маргро дар рубоихояш инъикос кардааст. Ба андешаи ӯ, ин олам ҷойи ҳамеша хуррам будани инсонҳо нест. Пастию баландиҳои зиндагӣ ҳамеша инсонро мубталои ғам мегардонад:

Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар бани Одам нест.
Он кас дар ин замона ӯро ғам нест,
Ё одам нест, ё аз ин олам нест [15, 193].

Дар рубоии мазкур шоир ин дунёро «*олами бевафо*» ном бурда, шахси дар ин дунё беғамро аз насли инсонӣ берун мешуморад. Дар баробари ин як ҷиҳати хеле барҷастаи забони шоир он аст, ки ӯ аз лафзи аслии тоҷикӣ ниҳоят моҳирона бархурдор гашта, суҳанаш ба андозае содаву раван аст, ки ҳатто ба забони омиёна қаробат дорад.

3. Андарз ва ҳикмати рӯзгор. Маълум аст, ки мероси классикии мо, асосан, вижагии тарбиявӣ дошт, мавзӯҳои панду ҳикмат, эҳсосоти баланди инсониро тараннум мекард. Аз қадим адибони классикии мо барои ифодаи панду ҳикмат ва мазмунҳои фалсафӣ аз рубоию дубайтӣ истифода менамуданд. Рубоию дубайтӣ ва ғазал аз фаълотарин жанрҳо ба ҳисоб меравад. Бадриддин Ҳилолӣ низ дар ин радиф барои баёни ҳикматҳои андӯхта ва панду андарзи рӯзгор аз қолаби рубоӣ истифода кардааст:

Ёрони куҳан, ки банда будам ҳамаро,
Дар банди ҷафои худ шунудам ҳамаро.
Зинҳор, зи кас вафо мачӯед, ки ман
Дидам ҳамарову озмудам ҳамаро [15, 192].

Дар ин рубоӣ шоир аз шакли қадимаи феъли *шунидан* истифода бурда, онро дар қолаби феълҳои *сутудан*, *гунудан*, *нишоидан* ва ғайра тарҳрезӣ кардааст, ки ин тарзи корфармоии феъл барои замони Ҳилолӣ хос нест. Далели мазкур хонандаро аз огоҳӣ ва арҷ гузоштани шоир ба каломии ниёномамон воқиф месозад.

Ё чойи дигар:

То кай дилат аз чарх ҳазин хоҳад буд?
 Бо меҳнату дард ҳамнишин хоҳад буд?
 Хуш бош, ки рӯзгор пеш аз ману ту,
 То буд, чунон буд, чунон хоҳад буд [15, 194].

Рубоии боло низ итминони моро дар он, ки Ҳилолӣ аз наҳви тоҷикию форсӣ ба хубӣ огоҳ буд ва онро бамаврид ва борикбиниона кор фармуда метавонист, қавӣ мегардонад, зеро ба ӯ муяссар шудааст, ки дар мисраи чаҳоруми рубоӣ якбора се ҷумлаи содаро дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст рӯйи кор орад.

4. Муносибати поку самимии байни инсонҳо. Шеърҳои классикии тоҷик аз ибтидои зуҳури худ, яъне асри X бо воқеоти зиндагӣ, муносибати байни инсонҳо, дӯстию рафоқат ва ишқу муҳаббат тавачҷуҳ дошт ва ағлаби нигоштаҳои шоирон бар ин маънӣ суруда мешуданд. Бадриддини Ҳилолӣ ба дӯстию рафоқат ва меҳру муҳаббати байни инсонҳо бовар дошт. Ситоиши ин маънӣ дар осори Ҳилолӣ ва бавижа дар рубоӣташ ба ҷашм мерасанд:

Чун сурати зебои ту ангехтаанд,
 Сад ҳусну малоҳат ба ҳам омехтаанд.
 Алқисса, ки шакли оламорои туро
 Дар қолаби орзуи мо рехтаанд [15, 194].

Инчунин Бадриддини Ҳилолӣ дар чанд рубоии худ ҳаловатҳои аз зиндагӣ бардошта ва нашъаҳои комронияшро бо қамоли қаноат изҳор мекунад. Аз ҷумла:

Оинаи нур аст руҳи ёр имшаб,
 Эӣ маҳ, бинишин дар паси девор имшаб.
 Эӣ меҳр, бипӯш рӯи худро дар абр,
 Эӣ субҳ, дами хеш ниғаҳ дор имшаб [15, 192].

Ҳилолӣ дар рубоӣташ сарояндаи ишқ аст, ӯ асрори дили ошиқ, дарди ҳичрон, лаззати васл, ҳусни беҳамтои маҳбубаро васф менамояд. Дар васфи қамоли маъшуқа ӯ чунин мегӯяд:

Эӣ симзақан, ин чӣ даҳону чӣ лаб аст?
 Ин хол чӣ холу ин чӣ зулфи ачаб аст?
 Рӯи ту дар он ду зулфи мушқин чӣ ачаб?
 Ҳар рӯз, ки ҳаст, дар миёни ду шаб аст [15, 193].

Тасвири сурати ошиқи бовафо дар рубоӣти Ҳилолӣ мақоми хосса дорад. Чойи дигар шоир ниёзмандияшро аз маъшуқа аз ноз ва «ҷашми ишвасоз»-и ӯ медонад:

То ҷашми ту ишвасоз хоҳад будан,
 Сад дилшуда ишқбоз хоҳад будан.

То аз тарафи ту ноз хоҳад будан,
Аз ҷониби мо ниёз хоҳад будан [15, 196].

Метавон гуфт, ки рубоиёти Бадриддини Ҳилолӣ дар осори гаронарзиши ӯ ҷойгоҳи махсусро соҳиб аст. Ҳилолӣ кӯшидааст, ки тавассути ин жанри классикӣ рози дили худро баён созад. Дар рубоиҳои шоир дарёфти маънӣ ва тарзи баёни он аз адибони дигар фарқ мекунад. Дар он эҳсос ва олами пиндори касе инъикос ёфтааст, ки ҳамқадаму ҳамзамони шоир аст. Омӯзиш ва таҳлили рубоиҳои шоир бори дигар моро ба ҷаҳони андешаҳои поку беолоиш ва мубаррои ӯ ошно намуда, ба дарки маъноӣ ҳастӣ ва шинохти вақт водор мекунад.

Хусусияти муродифӣ. Муродифҳо яке аз воситаҳои муҳими пурра ва ҷозибанок тасвир намудани ашё ва ҳодисаву воқеаҳои гуногун мебошанд. Онҳо воситаи ғанигардонии таркиби луғавӣ, дилчаспу мухтасарбаёнӣ ва дар шаклу намудҳои бехтарин ифода намудани фикр мебошанд [5, 89]. Аз ин рӯ, ҷаҳоншиносҳо баҳо ба сӯҳбаҷӯи суҳан аз бисёр ҷиҳат ба дараҷаи дурусти истеъмоли калимаҳои ҳаммаъно вобаста аст.

Интиҳоби калима, дарки тобишҳои нозуки маъно ва обуранги услубии калимаҳо аз паҳлуҳои муҳими сабки нигориш буда, ба масъалаи муродифҳо алоқамандӣ дорад. Ҳар шахси эҷодкор мекӯшад, ҳангоми ифодаи матлаб аз байни калимаву ифодаҳои бешумори таркиби луғавии забон ҳамонро интиҳоб намояд, ки ҳадафи ӯро ба хубӣ ифода карда тавонад. Саҳеҳу пурмаъно, хушоҳангу шином ва равшан ифода кардани фикр агар, аз як тараф, ба интиҳобу истеъмоли калима вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба ҷаҳонбинӣ, завқи бадеӣ, ғановати луғавӣ ва маҳорати суҳандониву суҳансанҷии ҳар эҷодкор вобаста аст. Дар эҷодиёти ҳар адиб истифодаи калима ва ифодаҳои шаклан гуногуну мазмунан ба ҳам наздик аҳаммияти махсус дошта, дар муайян кардани маҳорати забондонии ӯ омили муҳим ба ҳисоб меравад [5, 19-27].

Дар илми забоншиносӣ мавзӯи муродифот дар сатҳи лексикология, фразеология ва грамматика баррасӣ шавад ҳам, он аз масъалаи марказии услубшиносӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, услуб ва тарзи нигориши ҳар эҷодкор бо синонимҳо ва хусусиятҳои синонимии калимаҳо алоқаи ногусастанӣ дорад [5, 90-91]. Дар ин маврид ҳақ ба ҷониби забоншинос М. Муҳаммадиев аст, ки гуфта: «Масъалаи синонимҳоро ба назар нагирифта дар бораи услуби суҳанронӣ, воситаҳои забон, умуман, ифодаи фикр суҳан рондан имконнопазир аст. Вазифаи услуб интиҳоби калима, дуруст ва бамавқеъ истифода бурдани он ва ба ин васила дуруст ифода кардани фикр мебошад. Интиҳоби калима дар навбати худ аз силсилаи калимаҳо яқини интиҳоб кардан аст» [5, 120].

Дар забони осори манзуми Бадриддини Ҳилолӣ низ муродифоти луғавӣ чун дар ҳама гуна асарҳои баландпояи бадеӣ ва чун хусусияти ҳама гуна забон хеле фаровон ба назар мерасанд. Бешубҳа, баррасию омӯзиши муродифоти забони ғазалиёти ин суҳанвари номӣ барои то андозае шинос гардидан ба лабораторияи эҷодии ӯ, муайян кардани

тарзи баён ва меъери интихобу истеъмоли сухан дар роҳи офариниши маънӣ ва мазмунҳои тоза мусоидат мекунад. Ба қавли забоншиноси рус А. А. Брагина: «Ҳар гоҳ аз сарвати забон сухан равад, одатан чун далели раднопазир ба ғановат ва гуногунрангии муродифот рӯ меоваранд» [Брагина, 2001; с. 5]. Вақте ки сухан аз интихобу истеъмоли калима меравад, боз ба синонимҳо мурочиат мекунем, чунон ки А. А. Брагина дар ҳамон нигоштааш боз мегӯяд: «Ҳангоме ки кӯшиши бо диққати том андеша ва эҳсосоти худро баён кардан ё онро ниҳон доштан ба миён ояд, ба синонимҳо мурочиат месозанд» [Брагина, 2001, 35].

Тани меҳнаткаше дорам, Худоё,
Дили ҳасраткаше дорам, Худоё.
Зи шавқи маскану доди ғарибӣ
Ба сина оташе дорам, Худоё! [15, 197].

Дар ин рубоӣ вожаҳои *меҳнаткаш* ва *ҳасраткаш* байни ҳам муродиф буда, ҳолати вазнини шоирро таъкид месозанд. Ва баръакс, калимаҳои *шавқ* ва *дод*, *маскан* ва *ғарибӣ* муқобилмаъно ҳастанд, ки ин ҳам таъсирирокии сухани шоирро даҳчанд меафзояд.

Бе ту, ё Раб, ба бӯстон гул марӯяд.
Агар рӯяд, касаш ҳаргиз мабӯяд.
Бе ту ҳар кас бихандад, лаб кушояд,
Рухаш аз хуни дил ҳаргиз машӯяд [15, 202].

Вомвожаҳои рубоӣи шоир. Таҳлили семантикии арабизмҳо низ бамаврид аст. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи иқтибосоти арабӣ дар ҳамин зоҳир мегардад. Маликушшуаро Баҳор арабизмҳоро дар таркиби луғавии забони дари баррасӣ намуда, сабабҳо ва хусусиятҳои воридшудани онҳоро зикр мекунад. Аз ҷумла, ӯ чунин мегӯяд: «Як гурӯҳи калимоти арабӣ муродифи форсӣ надошта, ё калимаҳои дуруштро ивазкунанда, калимаҳои идорӣ вориди забони мо гаштанд» [Баҳор; с. 259]. Муҳаққиқ Т. Бердиева бар он ақида аст, ки «Арабиёт тавассути омилҳои иҷтимоӣ ва бешубҳа, омилҳои дохилизабонӣ дар маҷрои инкишофи луғавии забон дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ сабабгори гоҳ душворфаҳмӣ, гоҳ ғановати маъно, бозистӣ..., маҳдудияти маъно ва инкишофи муродифот ва амсоли инҳо гаштааст» [Бердиева, 1991; с.5]. Дар давраҳои баъдӣ бошад, ба таркиби луғавии забони мо бештар калимаҳои аз забони арабӣ ворид шудаанд, ки маъноҳои абстракт, истилоҳоти гуногунсоҳа, аломату сифатҳо ва монанди онҳоро ифода мекунанд. Аз ин рӯ, метавон калимаҳои иқтибосии арабии асарро аз рӯи ифодаи маънояшон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард:

а) як гурӯҳи зиёди онҳо калимаҳои мебошанд, ки мафҳумҳои маъниро (абстрактро) ифода мекунанд: *лафз*, *талаб*, *фаҳм*, *вақт*, *ғалат*, *маърифат*, *ҳақиқат*, *ҳадис*, *этиқод*, *хатар*, *нафс*, *мақом*, *суҳбат*, *муддат*, *муфариқат*, *қазо*, *талаб*, *шаҳид*, *хичолат*, *вақт*, *роҳат*, *нафс*, *нақл*, *илтифот*, *замон*, *изтироб*, *ҷурм*, *нукта*....

б) баъзеяшон дар шакли чамъ корбаст гардидаанд: *лаззот*, *ахбор*, *асрор*, *авсоф*, *афҳом*, *тафосил*, *афъол*, *ахлоқ* ва ғ.:

в) гурӯҳи дигаре калимаҳои арабӣ мафҳумҳои шахсу ашъи гуногунро ифода мекунад: *олим, ҷоҳил, фақеҳ, маҳрам, ғариб, мутааллим, фуқаҳо, уламо, мутаваллӣ, табиб, таом, китоб* ва ғ.

г) калимаҳои динӣ-фалсафие, ки хусусияти адабӣ-китобӣ доранд: *тааммул, мабодӣ, широқ, мунтаҳо, қурб, ҳаввос, лаззот, маъзул, маъдум, инқитоъ, тасарруф, мушоҳадат* ва ҳоказо.

Боз ой, ки аз чон **асаре** нест маро,
Мадхушаму аз худ **хабаре** нест маро.
 Хоҳам, ки ба **ҷониби** ту парвоз кунам,
Аммо чӣ кунам? Болу паре нест маро [15, 192].

Рӯзу шаби ман ба гуфтугӯи ту гузашт,
 Солу маҳи ман ба чустучӯи ту гузашт.
Умрам ба **тавофи** гирди кӯйи ту гузашт,
Алқисса, дар орзуи рӯи ту гузашт [15, 194].

Дар ин рубоӣ шоир аз ишқи илоҳӣ мегӯяд. Ягона ҳамдаму ҳамрози хешро Ҳилолӣ ишқи илоҳӣ медонад ва дар ин раҳ чон бохтанро мояи саодату сарбаландӣ меҳисобад. Барои мо муҳиммаш он аст, ки шоир вожаҳои иқтибосии арабиро аз қабилҳои *асар, мадҳуш, хабар, ҷониб, тавоф, умр* ва дигарҳо бо воситаҳои калимасозии тоҷикӣ тавъам овардааст, ки ин боиси дар забон ҳазм шудани онҳо гашта, ба қонуну қоидаҳои забонамон калимаҳои арабиро мутобиқ гардондааст. Дигар ин ки Ҳилолӣ аксари кулли ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла пайвандаку ҳиссаҷаҳоро корбаст кардааст, ки ин амали шоир онҳоро дар забони тоҷикӣ боз ҳам маъмултару роиҷ гардондааст.

5. Андарз ва ҳикмати рӯзгор. Маълум аст, ки мероси классикии мо, асосан, вижагии тарбиявӣ дошт, мавзӯҳои панду ҳикмат, эҳсосоти баланди инсониро васф мекард. Аз қадим адибони классикии мо барои ифода намудани панду ҳикмат ва мазмунҳои фалсафӣ аз рубоӣю дубайтӣ истифода менамуданд. Рубоӣю дубайтӣ ва ғазал аз пурборгарин жанрҳо ба ҳисоб мераванд. Бадриддини Ҳилолӣ дар ин радиф барои баёни ҳикматҳои андӯхта ва панду андарзи рӯзгор аз қолаби рубоӣ истифода кардааст:

Ёрони куҳан, ки банда будам ҳамаро,
 Дар банди ҷафои худ шунудам ҳамаро.
 Зинҳор, зи кас вафо маҷӯед, ки ман
 Дидам ҳамарову озмудам ҳамаро [15, 192].

Ё дар ҷойи дигар:

То кай дилат аз чарх хазин хоҳад буд?
 Бо меҳнату дард ҳамнишин хоҳад буд?
 Хуш бош, ки рӯзгор пеш аз ману ту,
 То буд, чунон буд чунон хоҳад буд [15, 194].

6. Муносибати поку самимии байни инсонҳо. Шеърҳои классикии тоҷикӣ аз ибтидои зуҳури худ, яъне аз асри X сар карда, ба масъалаҳои

воқеоти зиндагӣ, муносибати байни инсонҳо, дӯстию рафоқат ва ишқу муҳаббат таваҷҷуҳ дошт ва аглаби нигоштаҳои шоирон ба ин маънӣ суруда мешуданд. Бадриддини Ҳилолӣ ба дӯстию рафоқат ва меҳру муҳаббати байни инсонҳо эътиқоди баланд дошт. Ситоиши ин маънӣ дар осори Ҳилолӣ, бавижа дар рубоӣташ ба чашм мерасанд:

Чун сурати зебои ту ангехтаанд,
Сад ҳусну малоҳат ба ҳам омехтаанд.
Алкисса, ки шакли оламорои туро,
Дар қолаби орзуи мо рехтаанд [15, 194].

Инчунин Бадриддини Ҳилолӣ дар чанд рубоии худ ҳаловатҳои аз зиндагӣ бардошта ва нашъаҳои комронияшро бо камоли қаноат изҳор мекунад. Аз ҷумла:

Оинаи нур аст руҳи ёр имшаб,
Эй маҳ, бинишин дар паси девор имшаб.
Эй меҳр, бипӯш рӯи худро дар абр,
Эй субҳ, дами хеш ниғаҳ дор имшаб [15, 192].

Ҳилолӣ дар рубоӣташ сарояндаи ишқ аст, ӯ асрори дили ошиқ, дарди хичрон, лаззати васл, ҳусни беҳамтои маҳбубаро васфу тараннум менамояд. Дар васфи ҷамоли маъшуқа чунин вожаҳои тару тоза, аз қабилӣ *симзақан*, *зулфи мушкин*, *даҳону лаб*, *хол*, *рӯй* ва монанди инҳоро чунон дилнишин тасвир мекунад, ки муассирии мазмун дучанд мешавад:

Эй симзақан, ин ҷӣ даҳону ҷӣ лаб аст?
Ин хол ҷӣ холу ин ҷӣ зулфи аҷаб аст?
Рӯи ту дар он ду зулфи мушкин ҷӣ аҷаб?
Ҳар рӯз, ки ҳаст, дар миёни ду шаб аст [15, 193].

Тасвири сурати ошиқи бовафо дар рубоӣти Ҳилолӣ мақоми хосса дорад. Ҷойи дигар шоир ниёзмандияшро аз маъшуқа аз ноз ва «чашми ишвасоз»-и ӯ медонад ва чунин тасвирҳои аҷибро бо калимаву ифодаҳо маънирас мекунад: *чашми ишвасоз*, *ишқбоз*, *сад дилшуда* ва монанди инҳоро пайи ҳам меорад ва маънии рубоиро дучанд меафзояд ин вожаҳои шоир:

То чашми ту ишвасоз хоҳад будан,
Сад дилшуда ишқбоз хоҳад будан.
То аз тарафи ту хоҳад будан,
Аз ҷониби мо ниёз хоҳад будан [15, 196].

Метавон гуфт, ки рубоӣти Бадриддини Ҳилолӣ дар осори гаронарзиши ӯ ҷойгоҳи маҳсусро соҳиб аст. Ҳилолӣ кӯшидааст, ки тавассути ин жанри классикӣ сухани тозаи худро гӯяд. Дар рубоӣҳои шоир, дарёфти маънӣ ва тарзи баёни он аз адибони дигар фарқ мекунад. Дар он эҳсос ва олами пиндори касе инъикос ёфтааст, ки ҳамқадаму ҳамзамони шоир аст. Омӯзиш ва таҳлили рубоӣҳои шоир бори дигар моро ба ҷаҳони андешаҳои поку беолоиш ва мубаррои ӯ ошно намуда, ба дарки маъноӣ ҳастӣ ва шинохти вақт водор мекунад. Сабаби хотирмон будани рубоӣти шоир дар он аст, ки онҳо забони бисёр хубу равон дошта, дорои унсурҳои пуробуранги луғавии забони тоҷикӣ ҳастанд. Ҳановати асосии забон ва услуби рубоӣти шоир дар он аст, ки ӯ аз

тамоми роҳу восситаҳои суханорой мохирона истифода намуда, сабки хоссаи худро ба ҷаҳониён муаррифӣ кардааст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Камол. Бадриддин Ҳилолӣ / Камол Айнӣ. – Сталинобод, 1957. – 180 с.
2. Камалиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камалиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 133 с.
3. Муслумониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Муслумониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 230 с.
4. Муслумониён, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Муслумониён. – Душанбе: Ирфон, 1987. – с.4-78.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ./ Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – Ҷ. 1. – 255 с.
6. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 409 с.
7. Мачидов, Ҳ. Сермаъноии луғавӣ / Ҳ.Мачидов // Маърифат. – 1997. – № 9-12. – С. 7-9.
8. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 162 с.
9. Рустамов, Ш. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия / Ш. Рустамов / Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, Дониш, 1983. – С. 46-53.
10. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ / М. Саломов. – Душанбе: Дониш, 2001. – 138 с.
11. Саломов, М. Мавқеи семантикии калимаҳои якмаъно ва сермаъно дар забони ғазал / М. Саломов / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – № 4/6 (177). – С. 18-27.
12. Саид Нафисӣ. Девони Ҳилолии Ҷағатаӣ бо «Сифот-ул-ошиқон» ва «Шоҳу дарвеш»-и Техрон, 1347 ҳ. – С. 6-34.
13. Сайфиев, Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XV1 – X1X ва ибтидои асри XX). – Душанбе: Бухоро, 2012. – С. 43.
14. Ҳодизода, Р. ва диг. Адабиёти тоҷик (асрҳои 16 - 19 ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – С. 78-90.

Манбаъ:

15. Бадриддин Ҳилолӣ. Ҷазалиёт ва рубоӣ (таҳияи Мубашшир Акбарзод). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – С.78-90.

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ РУБОИЁТИ БАДРИДДИНИ ҲИЛОЛӢ

Муаллифон дар мақолаи мазкур вижагиҳои забони рубоиёти шоири шаҳри тоҷику форс Бадриддини Ҳилолиро мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро аз нигоҳи луғавӣ ва дастурӣ ба риштаи таҳлил мекашанд. Гуфта мешавад, ки дар рубоҳои шоир, дарёфти маънӣ ва тарзи баёни он аз

адибони дигар фарқ мекунад. Дар он эҳсос ва олами пиндори касе инъикос ёфтааст, ки ҳамқадаму ҳамзамони шоир аст. Омӯзиши ва таҳлили рубоӣҳои шоир бори дигар моро ба ҷаҳони андешаҳои поку беолоши ва мубаррои ӯ ошно намуда, ба дарки маъноӣ ҳастӣ ва шинохти вақт водор мекунад. Дар он муродифҳо, интихоби калима, дарки тобишҳои нозуки маъно ва обуранги услуби калимаҳо аз паҳлуҳои муҳимми сабки нигориш буда, ба масъалаи забон ва услуби шоир алоқамандӣ дорад. Рубоӣҳои шоир дар асоси маводи сарчашмаҳои хаттию таърихӣ мавриди таҳлили забони қарор гирифта, муаллиф дар ин бобат маълумоти арзанда овардааст. Маводи мақола барои забонишиносони ҷавон, унвонҷӯён, донишҷӯёни сабкишинос ва умуман дӯстдорони фарҳангу тамаддуни классиқиамон муфид аст.

Калидоҷоҳо: маъно, рубоӣ, маҷоз, муродиф, забони шеър, калом, маъноӣ аслӣ, маъноӣ маҷозӣ, сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, интихоби калима, баёни андеша, волоӣ, баландмазмун, таҳлил, хаттӣ, эҳсос ва ғ.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА РУБАИ В ТВОРЧЕСТВЕ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

В статье авторами рассмотрены языковые особенности рубаиатов известного таджикско-персидского поэта Бадриддина Хилоли, и анализируются их лексико-грамматические особенности. Отмечается, что в рубаиатах поэта имеются отличия в текстовой трактовке и способах выражения от других поэтов. В рубаиатах отображаются эмоции и духовный мир, который характеризует время и окружение поэта. Изучение и анализ рубаиатов Хилоли ещё раз погружает нас в чистый и прозрачный мир его духовности, и побуждает к осмыслению бытия и времени. В его стихах к важным аспектам стиля относятся синонимия, выбор слов, осмысление тончайших оттенков значения и стилистической окраски слов. На основе материала письменных исторических источников осуществлён языковой анализ, в ходе которого авторами статьи приводятся интересные научные сведения. Материалы статьи могут быть полезными молодым исследователям, соискателям и студентам, в целом, знатокам и любителям древней таджикской культуры.

Ключевые слова: значение, рубаи, метафора, синонимия, язык стихотворений, слово, исконное значение, переносное значение, сложный, простой, производный, составной, выбор слов, выражение мысли, высший смысл, высокое содержание, анализ, письменный, эмоции и др.

LANGUAGE FEATURES OF BADRIDDIN HILOLY'S RUBAIES

The article examines the linguistic features of the rubaies of the famous poet Badriddin Hiloly, which analyses them from the lexical and grammatical features point of view. The poet's rubaies differs from the textual interpretation and methods of

expression of other poets. The rubaies reflects the emotions and spiritual world that characterizes the time and environment of the poet. The study and analysis of Hiloly's rubaies once again immerses us in the pure and transparent world of his spirituality, and encourages us to comprehend the meaning of existence and time. The important aspects of this poems is the style which includes in it synonyms, choice of words, understanding of the subtlest shades of meaning and stylistic coloring of words. Based on historical sources material, a language analysis was carried out during which the authors of the article provide interesting scientific information. The materials of the article can contribute to further scientific research by young researchers, aspirants and students, in general, experts and lovers of ancient Tajik culture.

Key words: *meaning, rubai, metaphor, synonyms, language of poems, word, original meaning, figurative meaning, complex, simple, provocative, compound, choice of words, expression of thought, higher meaning, high content, analysis, written, emotions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Икромова Гуландом Холовна – номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С.Осимӣ. Телефон: 93-583-66-922.

Ҳикматов Ҷумъабой Ҳакимович - номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ 93-543-53-29.

Сведения об авторах: Икромова Гуландом Холовна – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими; Тлефон: 93-583-66-92.

Хикматов Джумабой Хакимович - кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков Таджикского технического университета им.академика М.С.Осими. Тел: 93-543-53-29.

Information about authors: Ikromova Gulandom Kholovna – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Languages of Tajik Technical University named after M. S. Osimi; Phone: 93-583-66-92

Hikmatov Jum'aboy Hakimovich – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Languages of Tajik Technical University named after M. S. Osimi. Phone: 93-543-53-29.

**НАҚШИ КАЛИМАСОЗИИ ПЕШВАНДГУНАИ ПУР- ДАР
ШАКЛГИРИИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ
(ДАР АСОСИ ДОСТОНИ «ХУСРАВ ВА ШИРИН»-И
АМИР ХУСРАВИ ДЕХЛАВӢ)**

Зоҳир Ҳабибзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Амир Хусрави Деҳлавӣ яке аз шоирони тоҷикзабони сарзамини Ҳинд буда, дар пайравии Низомии Ганҷавӣ асари машҳури худ «Ҳамса»-ро навиштааст. Достони «Хусрав ва Ширин» яке аз достонҳои «Ҳамса»-и шоир буда, бо забони сода, равои офарида шудааст. Шоир дар осораи Ҳангоми офаридани образи қаҳрамонону персонажҳо, тасвири ҳодисаву воқеаҳо аз ганҷинаи фаровони забони тоҷикӣ, муродифот, антонимҳо, омонимҳо, ибораҳои рехта, маҷоз, калимаҳои сохтаву мураккаб, таркибӣ фаровон истифода намуда, ҷасоҳату назокати каломро таъмин намудааст.

Забони тоҷикӣ таърихи куҳан дошта, дар баробари пешравии ҳаёт ташаккул ва тақомул меёбад ва яке аз воситаҳои муҳими ташаккулёбии забони тоҷикӣ роҳи воситаҳои калимасозӣ ва таркибсозӣ истилоҳсозӣ мебошад. Вандҳо ва воситаҳои калимасозии забони тоҷикӣ барои офаридани вожаҳои сохтаву мураккаб, таркибӣ, истилоҳоти илмӣ ва соҳавӣ корбаст мегарданд. Дар забони адабии тоҷикӣ дар баробари вандҳои калимасоз як гурӯҳ калимаҳои решагӣ мавҷуданд, ки дар сохтани калимаҳо серистеъмол буда, аз ҷиҳати вазифа ва ифодаи маъноӣ луғавию грамматикӣ ба аффиксҳо шабоҳат доранд. Забоншинос Ш. Бобомуродов чунин морфемаҳоро «аффиксоид» меномад ва ба ин гурӯҳ морфемаҳои **хуш, пур, сер, бад, ранг, сар, дил**, асосҳои феъли **овар, ангез, дор, бахш, шинос, соз** ва **бозро** мансуб медонад [5, 21].

Дар забоншиносӣ чунин вожаҳоро бо истилоҳи аффиксоид, вандгуна, пешвандгуна, пасвандгуна ва нимванд ном мебаранд.

Забоншинос А. Байзоев чунин хусусиятҳоро доро будани пешвандгуна ва пасвандгунаҳоро зикр намудааст: 1. *суст шудани маъноӣ луғавӣ*; 2. *ҳамчун калимаи мустақил истеъмол нашудан ё хеле кам истеъмол шудан*; 3. *ба вуҷуд овардани қатори калимасозӣ*; 4. *Ҳангоми тарҷума бо дигар забонҳо бештар бо аффиксҳои он забон мутобиқат пайдо кардан*; 5. *дар дохили ҳамон як забон муродифҳои аффиксӣ доштан*; 6. *дар дохили калимаҳо хусусияти аффиксиро соҳиб шудан* [4, 86].

Вожаи пур ба ин гурӯҳ дохил мегардад ва аломатҳои дар боло зикршударо соҳиб аст, чунончи: пуралам- бо+алам, алам+нок. Вожаи **пур** дорои чунин маъниҳост: 1. саршор, молмомол, лабрес, лаб ба лаб; 2. Писар. [15, 33;] 1. лаболаб будани зарфе аз чизе; 2. ниҳоят ягон чиз (сол пур шуд). 3. бисёр (пургӯй, пурдон). 4. эътимод, боварӣ [1, 300]; 1. лаболаб анбошта,

муқоб. холи, тихӣ; пур аз..., пури... лабрес: ҳавзчаи пур аз об; пур-пур ниҳоят пур, саршор, лабрес. 2. тамом, комил; моҳи пур моҳи шаби чордах. 3. бисёр, афзун, зиёд; муқоб. кам. 4. маҷ.сер; серу пур бе камбудӣ, бо фаровонӣ; шикам пур кардан шикам сер кардан; 5. чузъи аввали калимаҳои мураккаб ба маънои бисёр, бисёрӣ, зиёдӣ: пургӯй сергап; пурдон бисёрдон, ботачриба; пуркор бисёркор; пуралам алами бисёр; дили касеро пур кардан касеро ба чизе бовар кунонидан, итминон додан; [14, 120].

Вожаи **пур** дар калимасозӣ серистеъмол буда, вобаста ба он дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» 319 калимаи мураккаб мушоҳида гардид. Муҳаққиқ С. Низомова дар насри бадеии Садриддин Айни бо ин пешвандгуна сохта шудани 109 вожаи мураккабро зикр намудааст. Дар объекти таҳқиқи мо 60 вожаи мураккаб мушоҳида гардид, ки қисме аз онҳо имрӯз дар истеъмол нестанд. Сифатҳои мураккаби бо пешвандгунаи **пур**-сохташуда аз ҷиҳати семантика гуногун буда, ҳам ба маънои асли ва ҳам маҷозӣ қорбаст гардидаанд.

Сифатҳои мураккаби ба ин пешвандгуна сохташуда аз ҷиҳати таркиби морфологӣ низ гуногунанд. Дар асар бо ин пешвандгуна бештар исмҳои алоқаманд гардида, сифатҳои мураккаб сохтаанд: пур+оташ[10], пур+кор[10], пур+бор[16], пур+умед[16], пур+шӯр[16], пур+нур[28], пур+бим[16], пур+нур[28], пур+хазоин [36], пур+шакар [49], пур+умед [62], пур+чин [84], пур+шир [101], пур+хок [102], пур+дурӯғ[102], пур+наво[110], пур+дӯст [110].

Дар мисоли зер сифати мураккаби **пуроташ** истифода гардидааст, ки он аз ибори вобастагии пур аз оташ ба вучуд омадааст. Вожаи пуроташ дар ибори дили пуроташ дар байти зерин ба маънои маҷозии пурҳарорат, гарму ҷӯшон, бомеҳр истифода гардидааст:

Равон шуд бо далерӣ чанд **саркаш**,
Дилаш аз шуълаи ҷӯбин **пуроташ**[2, 10].

Дар байти дигар вожаи **пуроташ** ба маънои дар ташвиш будан, ноором, ошуфтаву беқарор будан омадааст:

Равон гашт аз шароби лаъл сархваш,
Вале аз сӯзи сина дил **пуроташ** [2, 133].

Дилам **пуроташу** дида пур аз об,
Миёни обу оташ чун кунам хоб ? [2, 153].

Вожаи мураккаби **пуршакар** аз ибори вобастагии пур аз шакар таркиб ёфта, дар асл ба маънои зарфи пур аз шакар ва ё чизе истифода мегардад. Шоир онро ба маънои маҷозии лазиз, гуворо ба қор бурдааст:

Ба сачда пой **Ширин** тоҷи сар қард,
Қафи пояш ба бӯса **пуршакар** қард [2, 49].

Чу дасти Борбад з-ин нағма тар гашт,
Замин пурқанду маҷлис **пуршакар** гашт [2, 162].

Рух аз гулгуна чун гулнори тар кард,
Ба як ханда ҷаҳоне **пуршакар** кард [2, 187].

Дар асар сифати мураккаби **пурдурӯғ** мушоҳида гардид, ки аз ибориҳои вобастагии **пур аз дурӯғ** таркиб ёфтааст ва дар ин қолаб истифода намегардад. Калимаи мазкур дар сарчашмаҳо низ зикр наёфтааст:

Равон шуд сӯи Фарҳод он бадахтар,
Забоне **пурдурӯғу** чашмҳо тар [2, 109].

Сифати мураккаби **пуроб** дорои чунин маъноҳост: 1. пур аз об, саршор аз об; сероб: **дарёи пуроб**, **косаи пуроб**. 2. пур аз ашк, пур аз сиришк; гирён, ашкрез, ашкбор: **чашми пуроб** [14, 125]. Сифати мураккаби **пуроб** дар ҷумлаи зер ба маънои сероб истифода гардидааст:

Ба чарх аз луълуи тар тоб мешуд,
Даҳони абр аз **ӯ пуроб** мешуд [2, 37].

Дар байти зер сифати мураккаби **пуроб** ба маънои чашмони **ашкбор**, **гирён** истифода шудааст:

Замоне монд бар дар дида **пуроб**,
Дарунаш тофта, берун-ш бетоб [2, 135].

Сифати мураккаби **пурнур** ба маъноҳои пур аз нур, бисёр равшан, мунаввар, дурахшон, фурузон: **чароғи пурнур**, **чашмони пурнур** [13, 125] шарҳ ёфтааст. Дар ҷумлаи зер ба маънои равшан омадааст:

Шабе ҳамчун саводи дида **пурнур**,
Ҳаво анбарфишон чун турраи хур [2, 41].

Шоир барои тасвири вазъи рӯзгор, дунё, даҳр вожаи **пурситезро** ба кор бурдааст, ки дар фарҳангҳо шарҳ наёфтааст:

Чу медонӣ, ки гардун **пурситез** аст,
Бино аз хоку аз селоби тез аст [2, 111].

Сифати мураккаби **пуркор** чун синоними калимаи **серкор**, **фаъл** истифода гардидааст:

Ки дар Чин дидаам Атранги **пуркор**,
Ки кардӣ доира бедавр паргор [2, 10].

Сифати мураккаби **пуруммед** ба маънои дили пур аз умед, умедвории зиёд, боумед истифода гардидааст ва дар адабиёти классикӣ мушоҳида мегардад:

Хиромон рафт бо чони **пуруммед**,
Заминро соя шуд дар пеши хуршед [2, 16].
Шабонгаҳ сӯи меҳмони **пуруммед**,
Фиристад сояе бар ҷойи хуршед [2, 62].
Ки : «Мо рафтем бо чони **пуруммед**,
Туро чон тоза боду умр ҷовид [2, 118].

Вожаи ҳазоин ҷамъи «хизона» буда, дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин ташреҳ ёфтааст: ҳазоин / хизона хонае, ки бар вай мол ниханд ва дар «Сурух» билқаср, ба маънии ганчина ва ҳазоинҷамъи он аст... [6, 303]. Вожаи **ҳазоин** ба пешвандгунаи **пур-** васл шуда, сифати мураккаби

пурхазоинро сохтааст, ки ба маънои пур аз хазина, сарват истифода гардидааст:

Чунон шуд хонаву кӯ **пурхазоин**,
Ки кас муфлис намонд андар Мадоин [2, 36].

Шоир бо тақозои вазни шеър сифати мураккаби пурфаршро ба кор бурдааст, ки имрӯз дар ин қолаб истифода намегардад:

Аз он ҷо то ба шодурвони мохаш
Ҳама **пурфарши** дебо буд рохаш [2, 135].

Дар маводи гирдовардаи мо бо пешвандгунаи пур- ва сифатҳои аслии шӯр сифати мураккаби пуришӯр мушоҳида гардид. Вожаи мураккаби **пуришӯр** аломати дарёро ифода кардааст: **пурталотум, пургулгула, пурғавго, пурҳаёху**. 2. **пурошӯб, пуртуғён, пурҷӯшу хурӯш** [14, 125]. Дар маводи мо калимаи пуришӯр се бор ба маъноҳои зайл истифода гардидааст: Дар байти якум ба маънои дарёи пуртуғён, пурталотум, дар байти дувум ба маънои зиндони **пурғавго, пурҳаёху**, дар байти савум ба маънои **пургулгула**:

Ба қатра кай расад дарёи **пуришӯр**,
Сулаймон кай хазад дар хонаи мӯр [2, 17].

Чӣ дархӯрдӣ ту ин зиндони **пуришӯр**,
Кучо гардад Сулаймон аз дари мӯр [2, 155].

Сипанд аз сӯзи худ **пуришӯр** мегашт,
Зи дудаш дидаи бад кӯр мегашт [2, 42].

Вожаи **тоб** сермаъно буда, дар сарчашма чунин маъноҳои он ташреҳ ёфтааст: 1. **тоб** تاب 1. *асоси замони ҳозира аз феъли тобидан* ва **тофтан**. 2. *ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои тобдиханда; (мас. ресмонтоб)* тобон, фурузон; (*мач. оламтоб, шабтоб...*). **Тоб II** تاب тоқат, бардошт, сабр, ором, қудрат, тавоноӣ; **тоб овардан** тоқат (бардошт, истодагӣ, пойдорӣ) қардан; **Тоб III** تاب печ, печу хам (*дар таноб, мӯй*); **тоб додан** тофтан, печ додан, печухамдор қардан (*ресмон, мӯйро*): **гӯши касеро тоб додан** а) гӯши касеро бо даст тофтан, печ додан; б) *мач. касеро танбех қардан; тоб хӯрдан* ... [14, 344-345].

Сифати мураккаби пуртоб аз пешвандгунаи пур-, вожаи тоб сохта шуда, 4 маротиба истифода гардидааст. Вожаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: **Пуртоб** 1. пургиреҳ, пурпеч, пурчин. 2. *мач. пурмакру фиреб*. 3. бисёр гарм, сӯзон. 4. *мач. пурхашм, ғазабнок, бурдбор* [14, 127].

Дар байти зер пуртоб ба маънои пурхашму ғазаб корбаст гардидааст:

Мақун **пуртобам**, эй турки камонгир,
Ки бӯстон хуррам асту хона дилгир [2, 161].

Дар байти зер сифати мураккаби **пуртоб** ба маънои боалам, пурхашм истифода шудааст:

Азбаски гирист сина **пуртоб**,
Шуд нақши бисот шуста з-он об [2, 290].

Дар байти зер калимаи **пуртоб** дар таркиби ибораи ҷони **пуртоб** ба маънои пуртоқат, босабру таҳаммул омадааст:

Бурун мечаст ҳар дам ҷони **пуртоб**,
Забон меод уммедаш, ки маштоб [2, 20].

Дар сохтани сифатҳои мураккаб бо пешвандгунаи **пур-** ва вожаи **нур** лексемаи **пурнур** таркиббандӣ гардида, шаш бор истифода шудааст ва аломату хусусияти мафҳум ва ашъи гуногунро мефаҳмонад. Дар байтҳои зер ҳолати хуршедро, ки дурахшон ва нурбахш аст, табиӣ ифода намудааст:

Баромад ҳамчу маҳ дар шомӣ дайҷур,
Савори соя шуд хуршеди **пурнур** [2, 28].
Чу пайдо гардад он хуршеди **пурнур**,
Замин бӯсанд ҳамчун соя аз дур [2, 134].

Вожаи **пурнур** дар байти зер ба маънои маҷозии хурсанд гаштан, руҳбаланд шудан, шод шудан аз дидани дидори касе истифода гардидааст ва ҳолати руҳии шахсро тасвир намудааст:

Зи рухсори ту чашмам бод пурнур,
В-аз он рухсори зебо чашми бад дур [2, 145].

Вожаи **пурнур** аслан ба ҳок ягон муносибати маъноӣ надорад, вале шоир онро ба маънои маҷозии дурахшон ба кор бурдааст:

Чунонам, рад макун з-ин хоки **пурнур**,
Ки хешонро зи якдигар кунӣ дур [2, 154].

Дар байти зер барои тасвири шаби моҳтобӣ вожаи **пурнурро** ба кор бурдааст:

Шабе ҳамчун саводи дида **пурнур**,
Ҳаво анбарфишон чун турраи хур [2, 41].

Вожаи чин дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» дорои чунин маъноҳост: 1. *асоси замони ҳозира аз феъли чидан*. 2. *ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои* чидашуда (**гулчин**, **дастчин**, **тахчин**...); 2. шикан, баҳамкашидагӣ дар пӯсти рӯй, ожанг. 2. печ, гирех, хаму тоб дар мӯй, абрӯ: **чини зулф**, **чини абрӯ**. 3. шикан ва қати либос: **чинҳои курта**; **чин дар чин** печ дар печ, хам андар хам; **чин ба абрӯ овардан (фикандан)** абрӯ ва пешонаро чиндор, ожангдор кардан, осори хашм ва норозигӣ зоҳир кардан [12, 553]. Дар байти зер ба маънои ғазабнок, хашмгин омадааст:

Нашояд чун сипар будан дар ин кӯй,
Ки пеш аз захм **пурчин** гардадаш рӯй [2, 84].

Дар байти дигар вожаи мураккаби **пурчин** ба маънои пурожанг истифода гардидааст:

Саре чун пӯстини кӯҳна пашмин,
Рухе чун фӯтаи молида **пурчин** [2, 183].

Дар сохтани сифатҳои мураккаб бо пешвандгунаи **пур-** асосҳои феъл мавқеи хос доранд. Дар асари мавриди назар дар ин қолаб чунин вожаҳои мураккаб мушоҳида гардиданд: **пурнӯш** [50], **пурҷӯш** [60, 101, 164], **пурсӯз** [63, 127].

Калимаи мураккаби **пурчӯш** дар ибораи **чони пурчӯш** ба маънои пурҳаяҷон, пуршӯруҳаяҷон истифода гардидааст:

Ба дидан нест сер ин чони **пурчӯш**,
 Бимурдам ташнаву дарё дар оғӯш [2, 164].
 Ба лаззат гарчи **Ширин** ҳаст чун нӯш,
 Туро ширинтар аст аз чони **пурчӯш** [2, 60].

Вожаи **пурсӯз** ба маънои дил ва чони пур аз дарду алам, пурсӯзу гудоз омадааст:

Гаҳе бошад, ки ин шаб рӯз гардад,
 Дили **пурсӯзи** ман бесӯз гардад [2, 127].
 Зи ҳар ояндае бо чони **пурсӯз**
 Хабарҳои малик пурсад шабурӯз [2, 63].

Вожаи мураккаби пурҳанда аз ибораи вобастагии пур аз ханда таркиб ёфта, ба маънои хандон истифода шудааст:

Суроҳивор дар маҷлис забунам,
 Ки лаб **пурҳандаву** дил пур зи хунам [2, 89].
 Чу қарроба ба гирия сарнагун буд,
 Даҳан **пурҳандаву** дил пур зи хун буд [2, 220].

Сифати мураккаби пурнӯш ба маънои «пур аз ширинӣ, серширинӣ» [14, 127-128] шарҳ ёфтааст. Дар байти зер ба маънои машруботи пуртаъсир истифода шудааст:

Нишотангезии он чоми **пурнӯш**,
 Маликро бурд беш аз чошни хуш [2, 50].

Вожаи мураккаби **пурчашмӣ** аз пешвандгунаи **пур-**, исми **чашм** ва пасванди **-ӣ** таркиб ёфта, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мушоҳида нагардид.

Ба ганҷе гарчи хуш кардӣ замираш,
 Зи **пурчашмӣ** набудӣ дилпазираш [2, 80].

Вожаи **пуршир** ба маъноии аслии зарфи пур аз шир истифода гардидааст:

Ў соғар дар ду дасташ софу ноёб,
 Яке **пурширу** дигар пур зи чуллоб
 Чу субҳи дерхусб аз ҳоби хуш част,
 Гирифта соғаре **пуршир** дар даст [2, 101].

Сифати мураккаби **пурпеч** дорои чунин маъниҳост: пур аз печ, пурхам, тобхӯрда. 2. пурхам, пуртоб; **пурпечу тоб** дорои печу тоби зиёд: **пурпечу хам** [14, 128]. Ин вожа бо калимаи даврон ҳеч иртиботи маъноӣ надорад, аммо шоир барои бесарусомонии даврон ба маънои маҷозӣ онро ба кор бурдааст:

Дареғо, рафта аз даврони пурпеч,
 Ки ҳаққи хидматат нашноҳтам ҳеч [2, 118].

Вожаи **мушк** дар сарчашмаҳо чунин шарҳ ёфтааст: «**Мушк** 1. моддаи сиёҳранги бисёр хушбӯй, ки аз ҳайвон ва растанӣ ҳосил мешавад ва дар атрсозӣ ва тиб истифода мебаранд; **бӯйи мушк пинҳон намонанд**. (мақол.); **мушки ноб** мушки холис ва соф; **мушки суда** а) мушки кӯфта; б) маҷ. зулфи

сиёҳи парешони маҳбуба; ◇ **қимати мушк шикастан** ниҳоят муаттар будан» [14, 873]. Дар маводи гирдовардаи машкуи пурмушк мушоҳида гардид, ки аз иборай пур аз мушк таркиб ёфтааст:

Туро сад нофа дар машкуи **пурмушк**,
Зи чандон гул манам як ҳезуми хушк [2, 155].

Вожаи мураккаби пурқанд дар асар бо ду маънӣ қорбааст гардидааст: 1. Дар байти зер сифати мураккаби **пурқанд** барои тасвири ҳолати базм ба маънои маҷозӣ истифода шудааст; 2. Дар байти дувум ба маънои аслӣ, дӯкони пур аз қанд омадааст:

Чу дасти Борбад з-ин нағма тар гашт,
Замин **пурқанду** маҷлис **пуршакар** гашт [2, 162].
Дареғо, з-ончунон дуккони **пурқанд**,
Харидорон ба чашм аз дур хурсанд [2, 166].

Дар байти зер пешвандгунаи **пур-** дар таркиби ҷуфти синонимии **дурру гавхар** бо ҷузъи яқум омада, ба ҳар ду ҷузъ тааллуқ дорад:

Пас он гаҳ гуфт: «То гардад муҳайё,
Ҷихозе **пурдурру гавхар** чу дарё [2, 178].

Сифати мураккаби пурбим аз иборай пур аз бим ба маънои «тарсноқ, ваҳштангез; тарсанда, ба воҳима афтада» [14, 123] шарҳ ёфтааст:

Ҳарамдорон аз он фармони **пурбим**
Ниҳоданд аз саломат сар ба таслим [2, 218].

Ҳамин тарик, пешвандгунаи **пур-** дар калимасозии сифатҳои мураккаб дар асари мазкур мавқеи махсус дорад. Аз таҳлилу баррасии калимасозии пешвандгунаи **пур-** ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

Пешвандгунаи **пур-** дар сохтани сифатҳои мураккаб истифода гардидааст, ки аз серистеъмолии ин унсӯри калимасоз шаҳодат медиҳад. Бархе аз калимаҳои бо пешвандгунаи **пур-** сохташуда имрӯз ба таркиби луғавии ғайрифаъол мансуб гардида, қисме дар луғату фарҳанго зикр наёфтаанд, дар мисоли пурчашмӣ, пурдурӯғ, пурфарш. Инчунин дар сохтани сифатҳои мураккаб бо пешвандгунаи **пур-** аз ҳиссаҳои нутқ асосан исмҳои маънӣ ва моддӣ ва асосҳои феъл истифода гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ. 12./ С.Айнӣ. Душанбе: Ирфон, 1976. –563 с.
2. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Мунтахабот. Сталинобод. Ирфон. 1960. – 241 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 1. –Душанбе: Дониш, 1985.
4. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино./ Байзоев А. –Душанбе: «Андалеб Р», 2016. 196с.
5. Бобомуродов М. Ҷамоли мард дар фасоҳати гуфтори ўст/ Бобомуродов М. Душанбе: Эр-граф. 2012.-240.
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. / Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 1. – 480 с.

7. Муҳаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-луғот. / Муҳаммад Гиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ. 2. - 416 с.
8. Муҳаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-луғот. / Муҳаммад Гиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 3.- 480 с.
9. Низомова, С. Ф. Калимасозии пешвандгунаи –пур дар сохтани сифатҳои мураккаб дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ / С. Ф. Низомова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – № 4/4 (171). – Душанбе: Сино. 2015. – С. 17-20.
10. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Рустамов Ш. - Душанбе, 1972- 70 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. -951с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 2. -1904 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 949 с. / - Ҷ. 944 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2 . – 944 с.
15. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Душанбе, Ирфон. 1984. – 409 с.

**НАҚШИ КАЛИМАСОЗИИ ПЕШВАНДГУНАИ ПУР- ДАР
ШАКЛГИРИИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ (ДАР АСОСИ ДОСТОНИ
«ХУСРАВ ВА ШИРИН»-И АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ)**

Дар мақолаи мазкур доир ба калимасозии пешвандгунаи пур- дар достони «Хусрав ва Ширин»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ суҳан меравад. Муаллифи мақола қайд мекунад, ки дар забони адабии тоҷикӣ як гурӯҳ вожаҳои мавҷуданд, ки дар баробари дорои маънои луғавӣ доштанишон ҳамчун воситаи калимасоз дар сохтани вожаҳои мураккаб истифода мегарданд. Дар забонишиносӣ чунин вожаҳоро бо истилоҳи аффиксоид, вандгуна, пешвандгуна, пасвандгуна ва нимванд ном мебаранд. Инчунин, дар мақола аломатҳои пешвандгунаҳо дар таъки ба сарчашмаҳо шарҳ ёфтаанд. Дар мақола сифатҳои мураккаби бо ин пешвандгуна сохташуда аз ҷиҳати семантика ва таркиби морфологӣ таҳлил ва баррасӣ гардидаанд.

Муаллиф ҳангоми таҳлили мисолҳо ба дараҷаи истеъмоли онҳо низ тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки бархе аз сифатҳои мураккаби дар ин қолаб сохташуда имрӯз дар истеъмол нестанд ва бархе дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтаанд ва маҳсули услуби фардӣ шоир мебошанд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, пешвандгунаи пур, исм, сифат, мураккаб, маҷозӣ, ибора, шоир, серистеъмол, қолаб, аслӣ.

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ПРЕФИКСОИДА ПУР- В
ФОРМИРОВАНИИ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ
ПОЭМЫ «ХУСРАВ И ШИРИН» АМИРА ХУСРАВА ДЕХЛАВИ**

В данной статье речь идет о роли префиксоида пур- в формировании сложных прилагательных в поэме Амира Хусрава Дехлави «Хусрав ва Ширин». Автор статьи отмечает, что в таджикском литературном языке существуют группы слов, которые наряду с наличием самостоятельного лексического значения они используются как словообразовательное средство при образовании сложных слов. В лингвистике такие слова называются аффиксоидами, префиксоидами, полусуффиксами и полупрефиксами.

В статье на основе языкового материала также поясняются признаки приставок, а сложные прилагательные, образованные этим префиксом, анализируются с точки зрения семантики и морфологического состава.

При анализе примеров автор также отмечает степень их употребления. В статье отмечается, что часть сложных прилагательных, созданных этим способом, сегодня не употребляются, а употребление другой части зависит от стиля поэта.

Ключевые слова: словообразование, префиксоид, существительное, прилагательное, сложное слово, образное слово, словосочетание, поэт, общеупотребительные слова, шаблон, оригинал.

**THE WORD-FORMATION ROLE OF THE PREFIXOID «PUR» IN THE
FORMATION OF COMPOUND ADJECTIVES (BASED ON THE
MATERIAL OF THE POEM “KHUSRAV AND SHIRIN” BY AMIR
KHUSRAV DEKHLAVI)**

This article talks about the word-formation role of prefixoid “pur” in formation of compound adjectives in the story of Amir Khusraw Dehlavi «Khusraw and Shirin». The author of the article notes that in the Tajik literary language there are groups of words that, along with the presence of lexical meaning, they are used as a word-building tool in the formation of complex words. In linguistics, such words are called affixoids, prefixes, half-suffixes and half-prefixes.

The article also explains the signs of consoles based on sources. The complex adjectives which are formed with this preposition, were analyzed and discussed from the semantics and morphological composition point of view.

During analyzing of examples, the author also notes the level of their use. The article shows that, some of the complex adjectives created in this style which are not used today, and some of them are not clarified in the sources and they are known as a product of the poet’s personal style.

Key words: word formation, full preposition, noun, adjective, compound word, figurative word, phrase, poet, common words, template, original.

Малумот дар бораи муаллиф: Хабибзода Зохир Иззат – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. E-mail: zoirhhd@mail.ru

Сведения об авторе: Хабибзода Зохир Иззат - Институт языка и литературы имени А.Рудаки, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 21. E-mail: zoirhhd@mail.ru

Information about author: Habibzoda Zohir Izzat – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, aspirant.....Address: 734025, Republic of Tajikistan, 21 Rudaki Ave., 21. E-mail: zoirhhd@mail.ru

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ АНҶОМАҲОИ
ТОПОНИМСОЗ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР «ТАӢРИХИ СИСТОН»****Шаҳбози Рустамшо****Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзиши қормандони
соҳаи маориф дар шаҳри Кӯлоб**

Қорҳои илмӣ-таҳқиқотии ахири олимони ватанию хориҷӣ собит менамоянд, ки омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯҳои ҷуғрофиёии аҳолинишин ба рушди илми забоншиносӣ мусоидат менамояд. Таҳқиқи онҳо нишон дод, ки тамоми хусусиятҳои ҳаёти одамонро ифода намуда, дар номгузориҳои деҳа, шаҳр, вилоят ва ғайраҳои сукунат орзу ва мақсади худро ба назар мегирифтанд. Яке аз мақсадҳои асосии омӯзиши луғавӣ-маъноии номҳои ҷуғрофиёӣ аз он иборат мебошад, ки таърихи баромад ва ба қадом ҳодисаҳои таърихӣ рост омадани номҳои аҳамияти қалони илмӣ дорад.

Чунон ки маълум аст, мавзӯи омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофиёӣ ва ғайраҳои мавзӯҳои ҷуғрофиёӣ ба қисми муҳими ономастика – топонимика алоқаманд аст. Дар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ ва илмӣ топонимика ба шаклҳои гуногун шарҳ дода шудааст, аммо назари ҷолиби топонимшиноси шинохта В.А. Никонов ба мақсад мувофиқтар аст: *«Топонимика бахшии асосии забоншиносӣ буда, бо таърихи забон, лаҳҷашиносӣ, решашиносӣ, лексикология ва дигар соҳаҳои таърих, ҷуғрофиё ва этнография алоқамандногусастани дорад»* [11, 19].

Бино бар ин, омӯзиши мавзӯҳои ҷуғрофиёӣ қисми ҷудонашавандаи лексикаи забони тоҷикӣ маҳсуб шуда, таҳқиқи онҳо боиси гани намудани ташаккул ва рушди забони тоҷикӣ дар давраҳои гуногуни ҳолати таърихӣ муносибати забонӣ дар байни гурӯҳи забонҳои аҳамияти бузурги илмӣ, амалӣ ва таърихӣ дорад.

Тавре ки маълум аст, давоми солҳои ахир дар илми номшиносӣ тоҷик, маҳсусан, топонимика омӯзиши номҳои мавзӯҳои ҷуғрофиёӣ, яке аз муҳимтарин масъалаҳои забоншиносӣ доништа шуда, диққати маҳсус ба осори хаттии классикии давраҳои мухталифро мавриди таҳқиқ ва баррасии амиқ қарор дода истодаанд. Хидматҳои шоёни олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ба монанди А.Л.Хромов, С.Сулаймонов, Р.Х.Додихудоев, Н.Офародаев, А.Абдунабиев, Ш.Исмоилов, Д.Ҳомидов, Ҷ.Алими, О.Маҳмадҷонов ва дигарон бағоят бузург аст.

Лозим ба ёдоварист, ки донишмандони маъруфи гузашта бо эҷоди асарҳои оламшумули худ дар асрҳои миёна ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни номҳои таваҷҷуҳ зоҳир намуда, заминаи пайдоиши ин соҳаи илмро асос гузоштаанд. Дар ин иртибот «Осор-ул-боқия»-и Берунӣ, «Китоб-ал-ансоб»-и Самъонӣ, «Таърихи Систон», «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ,

«Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Тӯсӣ, «Форснома»-и Ибни Балхӣ ва дигар сарчашмаҳои таърихро метавон ном бурд.

Мавзуи баррасишавандаи мақолаи мазкур ба вижагиҳои луғавӣ-маъноии анҷомаҳои топонимсоз дар асоси маводи «Таърихи Систон» бахшида шуда, вижагиҳои муҳимтарини истифодаи анҷомаҳоро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. «Таърихи Систон» яке аз сарчашмаҳои пурқимати таърихӣ ба шумор рафта, корбаст ва вижагиҳои муҳимтарини номвожаҳои чуғрофиёӣ нишон дода шудааст ва яке аз вижагиҳои махсуси топонимҳои асарро истифодаи васеи анҷомаҳои топонимсоз ташкил медиҳад.

Муҳаққиқони соҳа кӯшиш менамоянд, ки зимни гузоштани номвожаҳои чуғрофиёӣ аз формант ва ё анҷомаҳои топонимсоз истифода намуда, хусусиятҳои хоси топонимҳоро вобаста ба мавқеи ҷойгиршавӣ ва дигар вижагиҳоро ба назар мегиранд.

Шарҳи луғавии истилоҳи «**формант**» ва муодили тоҷикии он «**анҷома**» дар сарчашмаҳои таърихӣ ба таври зайл шарҳ ёфтааст: Формант аз калимаи лотинии «**formants**» гирифта шуда, маънои «бавучудоранда» мебошад ва дар илми забоншиносӣ ба маъноҳои: 1. айнан ҳудуди аффикс; 2. суффикс бо ҳамроҳии анҷома, бандак» маънидод шудааст [22, 334]. Асосан, ба ақидаи аксарияти муҳаққиқони соҳа формант, анҷома ва ё пасвандҳои калимасозу шаклсозеро мегӯянд, ки дар ташаккули номвожаҳои чуғрофиёӣ иштирок менамоянд. Ба андешаи топонимшинос А. Хромов «*Топоформантҳо пасванд ва ё морфермаҳои ёваранд, ки ҳамчун воситаи калимасозии топонимӣ истифода мешаванд. Топоасоси дилхоҳ морфемаи луғавиест, ки дар асоси он топоним ба воситаи ҳамроҳшавии топоформант сохта мешавад*» [19, 4]. Пас, маълум мешавад, ки истифода ва корбасти анҷомаҳо дар шакл гирифтани номвожаҳои чуғрофиёӣ сахми хоса доштаанд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимика ба ин унсур тавачҷух зоҳир намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онҳоро махсус қайд намудаанд. Аз ин ҷост, ки мо низ маҷмуи формантҳо ё анҷомаҳои топонимсозро вобаста ба вижагиҳои онҳо таҳқиқу баррасӣ менамоем.

Зимни таҳқиқи мавзуи мазкур маълум гардид, ки дар «Таърихи Систон», аз рӯйи мисолҳои ҷамъовардашуда ва таҳқиқи сохторӣ-калимасозии матни асар, чунин анҷомаҳои номвожасозии аслан тоҷикӣ ё умумиэронӣ истифода гардидаанд:

-а, -ак, -банд, -ванд, -вор, -гар, -гон, -гоҳ, -диз//диж, -дон, -истон, -канд, -кас, -кат, -кон, -кос, -об, -обод. -он (-вон, -ён), -рӯд, -ҷирд (-кирд), -ҷон ва ғайра.

-диз//диж. Дар «Таърихи Систон» анҷомаи -диз//диж яке аз серистеъмолтарин анҷомаҳо ба ҳисоб меравад. Таърихи инкишоф ва баромади ин калимаи қадима чунин аст: у.э. daiza-»қалъа», dheigh-«истехком», аз ҳ.а. dheig - «деворҳои сангин сохтан», dheighos-»бино», «девор» [25, 744], ҳ.қ. dehi - «девор», ав. pairi-daeza -»девор» > ф.б. dida

«истехком», «-диж» [24, 116], мид. *diza* «диж», дар калимаи «*dizaka*» (аз сарчашмаҳои аққадӣ)- «сокини қалъа» [13, 32].

Дар асари таҳқиқшаванда дар шаклҳои зер истифода шудааст: «*Ва чун хабари Яъқуб бишид, бигрехт ва мардумони Балху Қуҳандиз ҳисор гирифтанд*» [6, 170]; «*Ва амир Халаф аз қӯҳ чун хабар шунид, дилишкоста биёмад ҳам андар шаъбон ба Ҳурандиз ва он мардумон, ки сипоҳи Маҳмудро алаф дода буданд, чун давлат бозгаишта буд, бифармуд, то галлаи эшон бисӯхтанд ва он ноҳумоюн доранд*» [6, 268-269].

Чунон ки маълум аст, анҷомаи топонимсози *-диз//диж* дар сохтани номи қалъа нақши асосиро касб намуда, дар «Таърихи Систон» серистеъмол аст. Аз шарҳи топонимияи Қуҳандиз, ки дар матни асар оварда шудааст, маълум мешавад, ки анҷомаи «*-диз*» ба охири номи қалъаҳо ҳамроҳ шуда, асосан номи қалъаҳои кӯхнаро ифода мекунад. Ин анҷома дар аввал ва охири номвожа дохил шуда, ҳамчун топонимияи таркибии (*дизи Сафед ва ё Сафедиз - номи қадимии ҳисори Лош, ки дар поёноби Фарохрӯд дар наздикии Чувайн воқеъ будааст*) истифода шудааст. Ин ном метавонад ба ҳар як қалъаи кӯхна мансуб бошад ва дар гузашта бо номи Қуҳандиз ё Қуҳандиж қалъаҳои дар Балх, Самарқанд, Бухоро, Нишопур ва Марв вучуд доштаанд. Ҳоло аз қалъаҳои мазкур ва бо ҳамин ном танҳо қалъае дар қисмати шарқии Балх ва ғарбии Бадахшони Афғонистон боқӣ мондааст, ки онро Қундуз меноманд.

Ин анҷома дар асари мазкур 12 бор дар шаклҳои гуногун истифода шудааст.

-истон. Истилоҳи дигари серистеъмол дар асари мазкур ин анҷомаи «*-истон*» мебошад, ки аслан вожаи «*-истон*» аз забони ф.б. «*abi-stāna*»: пешванди «*abi*» вавожаи «*stāna*» иборат буда, маънои «истодан»-ро ифода мекунад. Дар ф.м. «*awesta*» ва дар ф.д. «*ustān*» гаштааст [12, 90].

Ба ақидаи донишманди маъруф Э.М. Мурзаев низ: «ин формант аз шакли «*sthānam*»-и ҳ.к. ба маънии «чойи зист», «чой» ва «*stāna*»-и ав. ва ф.б. ба маънои «макон», «тақягоҳ», «чой» ба вучуд омадааст» [10, 85].

Дар «Таърихи Систон» чунин топонимҳое, ки бо пасванди маконсози «*-истон*» сохта шудаанд, муайян гардиданд: *Табаристон [Tabaristān]*, *Шористон [Šāristān]*, *Шабистон [Šābistān]*, *Хуҷистон [Xujistān]*, *Сиҷистон [Sijistān]*, *Севистон [Sevistān]*, *Лаволистон [Lavālistān]*, *Бузистон [Buzistān]*, *Туркистон [Turkistān]*, *Зобулистон [Zābulistān]*, *Тахористон [Taxāristān]*, *Регистон [Registān]*, *Қаҳистон [Qahistān]*, *Ҳиндустон [Hindustān]*.

Аз чӯзӣ дуҷоми асари таҳқиқшаванда – «Таърихи Систон» маълум аст, ки анҷомаи мазкур дар ин асар зиёд истифодааст. Таърихи пайдоиши «Систон» дар сарчашмаҳои таърихӣ ва забоншиносӣ чунин шарҳ ёфтааст. Чунон ки муҳаққиқи тоҷик профессор Додихудо Саймиддинов нигоштааст, Систон [Sistān] аз пасванди *-stān/-estān* (<эр.б. *-stāna-*, ав. ф.б. *stāna-* «чой»), аз решаи **sta-* «истодан») аз исмҳои мушаххасу маънӣ исми макон месозад: а. аз исмҳои макон: *šahrestān* «шаҳристон» ва ғайра; б. аз номҳои мардумон ва қабилаҳои мушоҳидашуда: *Sagestān* «кишвари сақоихо, макони сақоихо»,

Систон», Ġīnestān «кишвари Чин» ва ғайра сохта шудааст. Инчунин, ин пасванд дар сохтани дигар номҳо низ серистеъмол аст ва номҳои дигарро низ ифода мекунад. Ҳамчунин, дар давраи форсии миёна пасванди -estān дар сохтани номи кишвар аз номи қабил: Sagsār - Sagestān > Sistān истифода гаштааст [15, 125-127].

-обод. Яке аз анчомаҳои топонимсозии асари таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад ва маънои ободкунандаи ин ё он ҷой, маҳал ва мавзеи чуғрофиро ифода менамояд. Чунон ки маълум аст, истифодаи ин топоформант бе мақсад набуда, балки воситаи асосӣ дар сохтани номвожаҳо қорбаст мегардад. Шарҳи таърихӣ ин анчомаро лаҳҷашиносии машҳури рус В.С. Расторгуева ишора карда, менависад, ки: «шакли «ābād» дар ав. «pāta», ф.м. «āpat», дар ф.қ. «āpata», дар заминаи шакли э.ғ.: ф.т.: «ābād» ба вучуд омадааст» [15, 89].

Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки дар «Таърихи Систон» чунин номҳо бо истифода аз анчомаи мазкур сохта шудаанд, ки нисбат ба дигар анчомаҳои истифодашудаи асари мазкур серистеъмол мебошанд: *Моизнобод//Моизнобод [Māiznābād// Māiznābād]*, *Маликобод [Malikābād]*, *Ҳалофобод// Ҳалофобод [Halāfābād// Halafābād]*, *Такнобод [Taknābād]*, *Санобод// Сунбод// Сунаобод [Sanābād// Sanbād// Sunābād]*, *Ромҳуробод [Rāmhurābād]*, *Санғони Баробод [Sangāni Barābād]* *Муъминобод [Mu'minābād]*... Дар матни аср чунин зикр шудааст: «*Чун ҳафт рӯз бигзаит, Ҳусайн сипоҳ чамъ карду берун шуд, Зиреҳ бигзаит ва ба Ромҳуробод фуруд омад ва бари Ҳусайн лашиқари анбӯҳ буд ва чаҳор тил доит*» [6, 261].

Ҷойи тазақкур аст, ки истифодаи ин анчома дар номгузории мардуми тоҷик ба монанди гузаштагон хеле серистеъмол буда, то имрӯз мавзеи истифодаи худро аз даст наводааст, ба монанди, *Муъминобод, Навобод, Нуробод, Тоҷикобод, Файзобод* ва ғайра.

-рӯд. Рӯд низ вожаи аслан тоҷикӣ буда, дар забони ф. қ. ва ф.м., ки гузаштаи бевоситаи забони тоҷикӣ, дар шаклҳои gautah -> «дарё», «рӯд», «мачро» > god - [gwd] «рӯд», «дарё», «мачро» арзи ҳастӣ кардааст [20, 65]. Ин анчомаи номвожасоз вожаи қадимии у.э. буда, муродифи вожаи «дарё» аст. Вожаи «дарё» дар давраи қадим ба маънои «бахр»-и имрӯза ва «рӯд» барои ифодаи «дарё»-и имрӯза қорбаст мегардид. Вожаи «рӯд» муродифи вожаи «об» аст ва дар забон барои ифодаи зиёди номҳои чуғрофӣ маводи гирдовардаи мо, баҳусус, гидронимҳо қорбаст гардидааст, аз қабилӣ, *Рухадрӯд [Ruhadrōd]*, *Ҳошрӯд [Hāšrōd]*, *Фарохрӯд [Farāhrōd]*, *Хушкрӯд [Hušcrōd]*, *Ҳарутрӯд [Harutrōd]*, *Ношрӯд//Ношрӯд [Nāšrōd//Nāšrōd]*; номи канал рӯди *Таом [Rōdi Taām]* ва ғайра.

Дар матни асар чунин аст: «*Ва дигар он аст ва кунун пайдост, ки рӯди Ҳирманд ва Рухадрӯд ва Хошрӯд ва Фарохруд ва Хушкрӯд ва Харутрӯд ва даштҳо ва кӯҳҳо аз ҳамаи атрофи Систон ва аз ҳазор фарсанг ҳама ба Зиреҳ ояд ва яке сӯроҳ аст, онро «дахони шер» гӯянд, на бузург, ҳама ин чандин об бад-он фуру шавад, ҳеч кас надонад ки қучо шавад, магар Худой-таъоло ва тақаддас. Ва ин аз аҷоибҳост*» [6, .28].

Топонимшиноси маъруфи тоҷик Д.Ҳомидов зимни таҳқиқоти илмӣ маҷмуи топоформантҳои маводи гирдоваришударо аз ҷиҳати пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули онҳо мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Иловатан, қайд карданием, ки як қисмати калони формантҳо маъноӣ муайяни луғавӣ доранд, ки ҳамчун унсурҳои номвожасоз дар радиҳои пешванду пасвандҳо қарор гирифтаанд. Аз ҳамин нуқтаи назар, анҷомаҳои номвожасозро метавон вобаста ба хусусиятҳои луғавию грамматикӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: а) формантҳои номвожасозии дорой маъноӣ луғавӣ; б) формантҳои номвожасозии ори аз маъноӣ луғавӣ [20, 84].

а) пешвандҳои номсоз ба аввали номвожаҳои ҷуғрофӣ изофа шуда, мафҳуми макониеро ифода мекунанд, ба монанди: *бо-, бе-, беи-, бар-* (*абар-*), *миён-, дар-* (*андар-*) ва ғайра.

б) пасвандҳои номсоз ба охири номвожаҳои ҷуғрофӣ илова шуда, ба он маъноӣ грамматикӣ ва мафҳуми макониву ҷуғрофӣ зам мекунанд, ба мисли: *-истон, -обод, -он* (*-вон, -ён, -гон, -а, -ҷирд* (*-кирд*), *-гоҳ, -ак, -ҷон, -ванд, -вор, -кат, -кас, -канд, -дон, -гар, -диз, -кос* ва ғайра.

Зимни таҳияи як мақола таҳлилу таҳқиқ кардани тамоми анҷомаҳои топонимсозии яке аз сарчашмаҳои пурқимати таърихӣ ғайримумкин аст. Аз ин рӯ, мо бо истифода аз сохтори калимасозӣ ва вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ топонимҳоро ба таври зер гурӯҳбандӣ намудем:

- **банд:** *Ҳурбанд* [*Hurband*], *Навбанд* [*Navband*] ва ғайра.

- **канд:** *Самарқанд* [*Samarqand*] ва ғайра.

- *об//ов//рӯд. Арҷаноб* [*Aržanāb*], *Дӯшоб* [*Dōšāb*], *Ҳанноб* [*Hannāb*] ва ғайра.

- **ванд:** *Дамованд* [*Damāvand*] ва ғайра.

- **вор:** *Сабзавор* [*Sabzavār*] ва ғайра.

- **гон:** *Гургон* [*Gurgān*], *Озарбодгон* [*Āzarbādagān*], *Санғони Баробод* [*Sangāni Barābād*], *Сиргон//Сирҷон* [*Sirgān//Sirjān*], *Сангон* [*Sangān*] ва ғайра.

- **диз:** *Куҳандиз* [*Kuhandiz*] ва ғайра.

- **дон:** *Бандон* [*Bandān*], *Ҳурбандон* [*Hurbandān*], *Фарқадон* [*Farqadān*], *Ҳамадон* [*Hamadān*], *Раздон//Равзан* [*Razdān//Ravzan*] ва ғайра.

- **кон:** *Миркон//Мукрон*, *Гузкон* [*Guzkān*], *Машикӯ//Мосакон* [*Maški//Māsakān*], *Розқон//Родқон* [*Rāzqān//Rādkān*], *Букон* [*Bukān*], *Пуштаи туркон* [*Puštai Turkān*] ва ғайра.

- **он (-вон, -ён):** *Майсон* [*Maysān*], *Хуросон* [*Xurāsān*], *Бандон* [*Bandān*], *Булон//Пулон* [*Bulān//Pulān*], *Ҷарводкан// Ҷарвотикон// Гарвотикон* [*Ĵarvādkan// Ĵarvādtikān//Garvātikān.*] *Ринда//Риндон* [*Rinda//Rindān*], *Сарвон* [*Sarvān*], *Мосабзон* [*Māsabzān*], *Нои Ломон* [*Nāi Lāmān*], *Миркон//Мукрон* [*Mirkān//Mukrān*], *Ҳалвогарон* [*Halvāgarān*], *Кирмон* [*Kirmān*], *Табақгарон* [*Tabaqqarān*], *Дайламон* [*Daylatān*], *Саҳлон* [*Sahlān*], *Сурхон* [*Surxān*], *Ҷурзон* [*Ĵurzān*], *Балис//Балиш//Валиштон*, [*Bālis//Bāliš//Vāliš-tān*], *Гузконон* [*Guzkānān*], *Бадахшон*, [*Badaḫšān*], *Кирмон* [*Kirmān*], *Начрон* [*Najrān*], *Қошон* [*Qāshān*], *Сарвон//Шарвон* [*Sarvān//Šarvān*], *Сангон* [*Sangān*],

Ховар//Ховарон, [Xāvar//Xāvarān], *Хафшон* [Xafšān], *Хатлон* [Xatlān], *Хабушон* [Xabušān], *Рӯзон* [Rōzān], *Сиргон//Сирҷон* [Sirgān//Sirjān], *Толиқон* [Tāliqān], *Букон* [Bukān], *Ҳиндқонон* [Hindqānān], *Хурон* [Hurān], *Килошиён* [Kilāniyān] ва ғайра.

-ҷон: *Марҷон* [Marjān], *Бурҷон* // *Бирҷон* // *Фурҷон* [Burjān // Birjān// Furjān] ва ғайра.

Аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки анҷомаҳои топонимсозии аз маъноӣ луғавӣ ори низ дар шакл гирифтани номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ- тоҷикӣ нақши назаррас доранд. Анҷомаҳои топонимсозии аз маъноӣ луғавӣ ори аз нигоҳи вазифа баробари вандҳои забони тоҷикӣ буда, дар бунёди номвожаҳои ҷуғрофией тобишҳои иловагӣ зам менамоянд.

Аз таҳқиқи мавзӯ маълум гардид, ки аксарияти анҷомаҳои топонимсоз бо вижагиҳои махсуси таърихии худ аз ҳам фарқ намуда, то имрӯз аксарияти онҳо мавриди истифода қарор доранд. Аз ин рӯ, моро лозим аст, ки вобаста ба хусусиятҳои лексикӣ-грамматикӣ ва луғавӣ-маъноӣ анҷомаҳои топонимсозии «Таърихи Систон»-ро мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Хулоса, мо дар ин мақола кӯшиш намудем, ки истифодаи анҷомаҳои топонимсозии асари баррасишавандаро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор диҳем. Маълум гашт, ки муаллиф(он)-и асар зимни истифодаи номҳои мавзӯҳои ҷуғрофией аз вижагиҳои гуногуни фонетикӣ, морфологӣ, грамматикӣ ва хусусиятҳои забонии анҷомаҳои топонимсоз истифода намудаанд. Хеле ҷолиб аст, ки аксарияти номвожаҳои ҷуғрофией дар асоси қолабҳои калимасозии забони тоҷикӣ ташаккул ёфта, тобишҳои гуногуни маъноӣ мегиранд. Инчунин, анҷомаҳои топонимсоз аз ҷиҳати сохтори калимасозӣ ва луғавӣ-маъноӣ бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ сохта шуда, вобаста ба вижагиҳои ҳамон мавзӯи ҷуғрофией аз ҷониби халқ гузошта мешаванд ва ба ғайри гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия)/Ҷ.Алимӣ. –Душанбе: «Адабиёт», 2017. –546 с.

2. Фафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофией. Монография/ О.Фафуров. –Душанбе: Маориф, 1983. –144 с.

3. Девонакулов, А. Асрори номҳои кишвар. Монография / А.Девонакулов. –Душанбе: Ирфон, 1989. –224 с.

4. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. - Душанбе: «Бухоро», 2014. – 748 с.

5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология (зери таҳрири Ниёзмухаммадов Б.). Қисми 1. –Душанбе: Ирфон, 1973. –452 с.

6. Таърихи Систон / Таҳияи М. Имомов, Абдушуқри А. –Душанбе: «Бухоро». 2014, – 352 с.

7. Исмоилов, Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. Монография/ Ш. Исмоилов. –Душанбе, 1994. – 70 с.

8. Маликушшуаро, Баҳор. Муқаддимаи «Таърихи Систон» / Маликушшуаро Баҳор // Таърихи Систон. Тасхеҳи Муҳаммадақӣ Баҳор (Маликушшуаро). Бозхонии Шаҳобуддин Арҷмандӣ. Чопи дувум. – Теҳрон, 1387 х. ш. – С. 15-29.
9. Маҳмадҷонов, О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор. Монография/О.О.Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 288 с.
10. Мурзаев, Э.М. Аппелятивы в топонимах Средней Азии/Э.М.Мурзаев // Ономастика Средней Азии. – Фрунзе: Илим, 1980. – 210 с.
11. Никонов, В.А. Система личных имен/В.А.Никонов / Имена народов мира. – М., 1967. – С.5-22.
12. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммади Ҳасандӯст. Иборат аз 5 ҷилд. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.
13. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика Западноиранских языков. Филология/ В.С.Расторгуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.
14. Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / В.С.Расторгуева, Д.И.Эдельман. – Т.1. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 328 с.; т.2. 2003. – 284 с.; т. 3-2007. – 1157 с.
15. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
16. Смирнова, Л.П. Таърихи Систан (История Систана)/Л.П. Смирнов// Перевод, введение и комментарий. – Москва. 1974. – 573 с.
17. Смирнова, Л.П. Язык «Таърихи Систон» / Труды Ан Тадж. ССР. Т.С.Х, Вып.1. – Сталинобод, 1959.
18. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2005. Ҷ.1. – 1046 с.; Ҷ.2. – 1208 с.
19. Хромов, А.Л. Ешё раз о соғдийском топоформанте УВ / А.Л. Хромов // Известия АН Тадж. ССР. ООИ. Вып. 3 (53). – Душанбе: 1968. – С.85-86.
20. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд/Д.Ҳомидов. – Душанбе: Маориф, 2014. – 168 с.
21. Шаҳбози Р. Мавзъномаи «Таърихи Систон». – Душанбе: Матбаа, 2018. – 120 с.
22. Шарифов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1984. – 376 с.
23. Lazard G., Grenet F., de Lamberterie C. Notes Bactrienne, in: SI, t.13, 1984, fascicule 2, p.199-232.
24. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. Strassburg, 1904.
25. Pokorny, J. Indogermanisches Etimologisches Wörterbuch, 1-11./ J.Pokorny. – Bern-Stuttgart, 1959.

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУГАВӢ-МАЪНОИИ АНЧОМАҲОИ
ТОПОНИМСОЗ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР «ТАЪРИХИ СИСТОН»**

Муҳаққиқ дар мақолаи мазкур хусусиятҳои лугавӣ-маъноии анҷомаҳои топонимсоз ва истифодаи онҳоро дар «Таърихи Систон» мавриди омӯзиши, таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Ба ақидаи муаллиф, шарҳи лугавӣ-маъноии анҷомаҳои топонимсоз барои ташиаккул ва руиши илми забониносии ва, махсусан, ономастика мусбат арзёбӣ гардида, чиҳати муайян намудани баъзе аз масъалаҳои нурушани илмӣ мусоидат карда метавонад.

Маврид ба зикр аст, ки яке аз қисматҳои муҳими таркиби лугавии асари таҳқиқшавандаро топонимияи ташикил намуда, вижагиҳои гуногуни онҳо барои таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни номҳои мавзевҳои ҷуғрофӣ мусбат арзёбӣ мегардад. Масъалаи мазкур тайи солҳои ахир диққати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудаву онҳо вобаста ба ин, асару мақолаҳои зиёд ба нашр расонидаанд. Аз рӯйи сохтори калимасозӣ ва хусусиятҳои лугавӣ-маъноӣ анҷомаҳои топонимсозро ба ду гурӯҳи калон ҷудо намудаанд: а) анҷомаҳое, ки маънои лугавиро тағйир медиҳанд; б) анҷомаҳое, ки маънои лугавиро тағйир намедиҳанд.

Муаллиф дар мақола топонимҳоро аз чиҳати лугавӣ-маъноӣ ва сохтори калимасозӣ шарҳ додааст. Зимни таҳияи мақола барои тасдиқи фикри худ аз сарчашмаҳои зиёди илмӣ истифода намуда, ақидаҳои ҷолиби муҳаққиқону олимони соҳаро ба мавқеъ истифода намудааст. Ҷолиби диққат аст, ки муаллиф таърихи пайдоиши баъзе аз анҷомаҳои топонимсози асари таҳқиқшавандаро бо мисолҳои фаровон шарҳ дода, зикр менамояд, ки анҷомаҳои топонимсоз дар истифода ва сохтани номҳои мавзевҳои ҷуғрофӣ аҳамияти калони илмӣ доранд ва онҳоро дар номгузори мавзевҳои аҳолинишини Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст. Аксарияти анҷомаҳои истифодашудаи асар дар номгузори номҳои тоҷикӣ истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: топонимия, ном, топоформант, формант, анҷомаҳои топонимсоз, корбаст, таърих, сарчашма, забониносии, шарқшиносон, адабиётшиносон, истифода, забониносон, муҳаққиқон, таркиби лугавӣ, маъно, лугавӣ-маъноӣ, калимасозӣ, ёдгори хаттӣ, фарҳанг, ниёгон, адабиёт, таҳлил, омӯзиш, муътамад.

**ЛЕКСИКО-ЗНАЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ТОПОФОРМАНТОВ И ИХ УПОТРЕЛЕНИЕ В «ИСТОРИИ СИСТОНА»**

В данной статье изучаются лексико-семантические особенности топонимических окончаний и их употребление в «Истории Систана». По мнению автора, лексико-семантическое объяснение топонимических окончаний положительно оценивается в истории становления и развития науки языкознания и, особенно, ономастики, и может способствовать решению некоторых научных вопросов.

Стоит отметить, что одной из важных частей лексики исследуемого произведения являются топонимы, и их различные особенности положительно оцениваются при изучении различных аспектов названий географических мест. В последние годы этот вопрос привлек внимание исследователей данной области, и была опубликована серия монографий и статей. Можно сказать, что по структуре словообразования и лексико-семантическим признакам топонимообразующие окончания делятся на две большие группы: а) окончания, изменяющие лексическое значение; б) окончания, не изменяющие лексическое значение слов.

В статье рассматриваются топонимы с точки зрения лексико-семантического объяснения и с точки зрения структуры словообразования. При подготовке статьи использованы научные источники для подтверждения своего мнения, а также мнения исследователей данной проблемы. Стоит отметить, что автор с большим количеством примеров объясняет историю некоторых топоформирующих окончаний исследуемого произведения и напоминает, что топонимические окончания имеют большое научное значение образованию географических названий и могут быть использованы в наименование населенных пунктов Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *топонимия, название, топоформант, формант, топонимические окончания, употребление, история, источник, языкознание, востоковеды, литературоведы, словоупотребление, лингвисты, исследователи, лексический состав, значение, лексико-семантический, словообразование, письменный памятник, культура, предки, литература, анализ, исследование, достоверный.*

LEXICO-SIGNIFICANT CHARACTERISTICS OF TOPONIMICAL FORMANTS AND THEIR USE IN THE «HISTORY OF SISTON»

In this article, the researcher studied, analyzed and considered the lexical and semantic features of toponymic formants and their use in the «History of Sistan» from a linguistic point of view. According to the author, the lexico-semantic explanation of toponymic formants is positively assessed for the formation and development of the science of linguistics and, especially, onomastics, and can contribute to the solution of some unresolved scientific issues.

It is worth noting that toponyms are one of the important parts of the vocabulary of the work under study, and their various features are positively assessed when studying various aspects of the names of geographical places. In recent years, this issue has attracted the attention of researchers in the field, and many papers and articles have been published. We can say that according to the structure of word formation and lexico-semantic features, toponym-forming formants are divided into two large groups: a) formants that change the lexical meaning; b) ormantns that do not change the lexical meaning.

In the article, the author explained toponyms from the lexico-semantic explanation and word formation structure point of view. In preparing the article, he used many scientific sources in order to support his opinion, as well as interesting opinions of researchers and scientists in the field. It is worth noting that the author, with a large number of examples, explains the history of some toponymizing formants of the work under study and mentions that toponymic formants have a great scientific importance in the use and creation of geographical names of the places and can be used in the name of settlements of the Republic of Tajikistan. Most of the formants were used during naming of Tajik geographical objects.

Key words: *toponyms, name, topoformant, formant, usage, history, source, linguistics, orientalists, literary critics, word usage, linguists, researchers, lexical composition, meaning, lexico-semantic, word formation, written monument, culture, ancestors, literature, analysis, research, reliable.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шахбози Рустамшо – доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020500-Филология, директори филиали Муассисаи давлатии «Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» дар шаҳри Кӯлоб. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, к.Ҳамадонӣ, 5. Тел.: 988491010. Почтаи электронӣ: rustamshoh-90@bk.ru

Сведения об авторе: Шахбози Рустамшо – доктор философии (PhD), доктор по специальности 6D020500-Филология, директор филиала ГУ «Республиканский университет повышения квалификации и переподготовки работников образования» в городе Кулябе. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.Хамадони, 5. Тел.: 988491010. Электронная почта: rustamshoh-90@bk.ru

Information about the author: Shahbozi Rustamsho – Doctor of Philosophy (PhD), Doctor by specialty 6D020500-Philology, Director of the branch of the State Institution «Republican University of Advanced Training and Retraining of Educational Workers» in the Kulyab city. Address: 735360, RT, Kulob, 5 Hamadoni St.. Phone: 988491010. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru

**МУНОСИБАТҲОИ МАӢНОИӢО ГРАММАТИКӢИ ВА ҚИЁСИИ
ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ БЕПАЙВАНДАК
(ДАР АСОСИ МАВОДИ «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢИ ВА ТАРЧУМАИ
МАТНИ РУСИИ ОН)**

Ҳилола Нарзикулова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар низоми синтаксисии забони адабии муосири тоҷик чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак «хели алоҳидаи чумлаҳои мураккаби пайваст» [10; 16, 50] ба шумор рафта, мақоми махсусро ишғол менамоянд. Ин чумлаҳо маҳз ба туфайли чумлаҳои содае, ки ба воситаи оҳанг (интонатсия)-и гуногуни пайваст, мутобиқати шаклҳои феълӣ, аз рӯи тартиби ҷойгиршавии чумлаҳо ва дигар воситаҳои грамматикӣ алоқа бо ҳам иртибот пайдо мекунанд, ташкил меёбанд. Бо назардошти ин матлабҳо В.В.Виноградов чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандакро чунин тафсир намудааст: «чумлаҳои мураккаб метавонанд аз чумлаҳои сода бе ёрии пайвандакҳо ва калимаҳои, ки мафҳуми нисбӣ доранд, ташкил ёбанд» [7, 382].

Бархе забоншиносон мафҳуми чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандакро чунин шарҳ додаанд: «Чумлаҳои мураккабро, ки бе пайвандак ва калимаҳои пайвасткунанда ташаккул ёфтаанд, чумлаҳои мураккаби бепайвандак меноманд» [5, 7]. Дар забоншиносии тоҷик чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандакро бо мафҳуми «чумлаҳои табиӣи забони тоҷикӣ» [15, 323] ифода кардаанд. Воситаҳои асосии муносибатҳои синтаксисӣ дар чунин навъи чумлаҳо «алоқаи маъноии байни чумлаҳои сода ва оҳанги талаффуз» [14, 206] махсус мешавад. Чумлаҳои сода баъд аз алоқамандӣ мустақилии худро аз даст дода, бо ҳамдигар хусусияти мувозӣ пайдо мекунанд ва бо ҳам баробархуқуқ мешаванд. Асосан чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак хоси эҷодиёти шифоҳии халқ мебошанд: «панду ҳикмат, зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ бештар дар қолаби чумлаҳои мураккаби бепайвандак воқеъ мегарданд» [16, 51]. Хусусияти хоси ин навъи чумлаҳо «экспрессивӣ, муҷазбаёнӣ ва оҳангнокӣ»-и [9, 30] онҳост. Андешаи забоншиносон дар хусуси ин навъи чумлаҳо диққатҷалбкунанда мебошад. «Муносибати маъноӣи грамматикӣи ин чумлаҳо ба мисли чумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдор равшану возеҳ ифода намеёбанд» [15, 323]. Қисмҳои чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдор бо ёрии пайвандакҳои пайвасткунанда ва чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, ба воситаи оҳанги талаффуз алоқаманд мегарданд. Дар нутқи хаттӣ барои аз ҳамдигар ҷудо намудан ё пайваст намудани чумлаҳои содаи дохили чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак аломатҳои китобати вергул, нуқта вергул, аломати

баён ва хатчаи уфуқӣ (тире) гузошта мешаванд. Забоншинос В.А. Белошапкина ин хусусияти ҷумлаҳоро чунин тавсиф менамояд: «Дар нутқи шифоҳӣ итмомёбии коммуникативии ҷумлаи мураккаб бо оҳанг ифода меёбад» [6, 719].

Оҳанги талаффуз аслан хоси нутқи шифоҳӣ буда, дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак ба воситаи он тобишҳои маъноии гуногун илова мегарданд. Ҷумлаҳои мазкур бештар дар эҷодиёти шифоҳӣ (панд, зарбулмасалу мақол, ҳикмат ва ғ.) вомерхӯранд. Аммо аъзоҳои ҷидаи ҷузъҳои дохили ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак бо пайвандакҳои пайвасткунанда низ алоқаманд мегарданд. Қисматҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак ба мисли дигар ҷумлаҳои мураккаб аз сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав иборат буда метавонанд. Ҷумлаи содае, ки аз як сараъзо иборат бошад, ҷумлаи содаи яктаркиба ба ҳисоб меравад. Аммо, агар дар ҷумлаи сода ҳарду сараъзо – мубтадо ва ҳабар омада бошанд, он гоҳ ҷумлаи содаи дутаркиба шумурда мешавад. Барои муайян намудани таркиби ҳар як ҷумлаи сода ба шаклҳои феълии он дар алоҳидаги саволгузори намудан лозим меояд. Шаклҳои феълии ҷумлаҳои мазкур муносибатҳои ҳамзамонӣ, пайхамзамонӣ, сабабу натиҷагӣ, қиёсӣ хилофӣ ва эзоҳиро ифода мекунанд.

Барои ҳамин мо тасмим гирифтём, ки муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ ва қиёсии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандакро дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва тарҷумаи матни русии он баррасӣ намоем.

Дар «Ёддоштҳо» сохти мураккаби синтаксисии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак ва ибораҳои печдарпеч ба назар расанд ҳам, онҳо содаву оммафаҳм буда, ҷобачогузори калимаҳо, ибораҳо, ва ҷумлаҳои содаву мураккаб ва ҳелҳои онҳо барҷаста ба назар мерасад. Вобаста ба хусусияташон ин ҷумлаҳоро чунин тасниф менамоем:

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак бо аъзоҳои ҷида

Дар осори Айнӣ ҷида шудани аъзоҳоро дар чунин наъби ҷумлаҳо зиёд мушоҳида менамоем:

а) *Меҳмонони мардинаро падарам, амакам, бобои модариам, тағоиҳоям ва дигар хешовандон «хуш омадед, хуш рафтанд» мегуфтанд, меҳмонзанонро модарам, модарқалонам, занони тағоиҳоям ва зани амакам меҳмондорӣ мекарданд [2, 14].*

б) *Отец, дядя – его брат, бабушка со стороны матери, её братья и другие родственники встречали и провожали гостей- мужчин со словами «добро пожаловать!»; женщины принимала мать вместе с бабушкой и невестками [1, 20].*

в) *Мужчин встречают отец, страшный брат, дед и дяди.*

Женщин принимают моя мать, бабушка и тётки [4, 13].

Барои алоқаманд намудани аъзоҳои ҷидаи ҷузъҳои ҷумлаҳои муқоисашавандаи а ва б пайвандакҳои пайвасткунандаи «**ва**» / «**и**» баробар кор фармуда шудаанд. Дар таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои мураккаби

пайвасти бебайвандаки мазкур муайян гардид, ки унсурҳои матни асл дар матни тарҷумашуда интиқол наёфтаанд ва тарҷума тафовут дорад. Аммо моҳияти матни асл дар матни тарҷумашуда инъикос ёфтааст. Мубтадоҳо матни асл чида шуда омадаанд, ки дар тарҷума онҳо ба таври дигар интиқол ёфтаанд. Мисол «амакам» «*дядя – его брат*» - *дядя по отцу*, «*тагоиҳоям*» «*её братья*» - *дяди по матери*. Шаклҳои феълии ҷумлаҳои мураккаби мазкур амали дар замони гузаштаи давомдор ба вуқӯмадаро ифода мекунанд. Аммо ҷумлаи содаи дуҷумла тарҷумашуда аз ҷиҳати иттилоотӣ ба матни асл мутобиқат кунад ҳам, шаклҳои феъли аз рӯи шумора «*мекарданд*» ва «*принимала*» бо ҳамдигар мутобиқат намекунанд. Дар ин маврид зарур донистем, ки ҷумлаҳои тарҷуманамудаи забоншиносон С. Бородин ва Р. Анна-ро бо матни асли муқоиса намоем. Ҷумлаи тарҷуманамудаи Р. Анна мазмунан ба матни асл наздик аст, аммо матни тарҷумаи С. Бородин аз ҷиҳати замон ва аз сохтори наҳвӣ ба матни асл мувофиқати мустақим надорад. С. Бородин ҷумлаи мураккаби пайвасти матни аслро ба ду ҷумлаи содаи чидааъзо тарҷума намуда, замони вуқӯи амал, ки замони гузаштаи давомдорро ифода менамуд, ба замони ҳозира-оянда иваз намудааст. Мутарҷим мазмунан ҷумлаи аслро ба таври хос, яъне ҷумлаҳои дорои хусусияти экспрессивӣ ифода месозад [7, 82], ки ин ҳодисаи маъмулӣ дар тарҷумонӣ ба ҳисоб меравад [11, 56]. Аз ин нуқтаи назар тавассути ин калимаҳо гӯянда ба мазмуни фикри баёншуда баҳо медиҳад. Ин гуна калимаҳо дар матн ҳақиқати ахбор, маънои имкон, эҳтимолият, зарурату дараҷаи бовари гӯяндаро ифода мекунанд:

Майлаш, имрӯз рӯзи бозор аст, шаби бозорашон ҳам ҳамин мешавад [2, 24].

Ладно, сегодня базарный день, пусть это будет для них угощение [1, 29].

Дар аввали сохторҳои синтаксисии ду забони муқоисашаванда калимаи «*майлаш-ладно*» оварда шудааст, ки ба ҳаҷ қисмати онҳо тааллуқ надорад. Ба воситаи ин калима дар ҷумла гуфтаҳо аз тарафи гӯянда тасдиқ карда мешаванд. Ҷумлаҳои содаи аввали ин матнҳо яктаркиба ва ҷумлаҳои дуҷумла дутаркиба буда, шаклҳои феъли замони ҳозира-ояндаро ифода намудаанд. Дар назари аввал ин ҷумлаҳо ба ҷумлаи мураккаби пайвасти бебайвандак шабеҳ мебошанд. Аммо дар асл ин сохторҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи бебайвандак мебошанд, ки ба воситаи оҳанги талаффуз ба ҳам алоқаманд гардидаанд. Ҷумлаи аввал барои шарҳи ҷумлаи дуҷумла омадааст. Ҷузъи дуҷумлаи ин ҷумла «*шаби бозорашон ҳам ҳамин мешавад*» дар матни русӣ ба таври дигар тарҷума шуда, дар ифодаи маъно духӯрагӣ ба назар мерасад.

Дар ин ҷумлаҳои баробарарзиш умумияти маъноии матни асл ва тарҷума нигоҳ дошта шудааст:

– *Майлат, дирӯз заминҳои сабзу хуррамро тамошо карда омадӣ, имрӯз биёбони регзори бенамро мебинӣ* [2, 34].

– *Ладно, вчера ты ходил смотреть свежую зелень в полях, сегодня увидишь только засушливую песчанную пустыню* [1, 37].

Набудани яке аз аъзоҳои ҷумла хусусияти хоси ҷумлаҳои нопурра мебошад. Ҷумлаи матни асл мубтадо надорад, вале аз рӯи хабарҳо шахси амалкунандаро фаҳмидан мумкин аст. Ҷумлаҳои содаи аввали ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки муқоисашаванда замони гузашта ва ҷумлаҳои дуҷум, амали дар оянда ба вуқӯ меомадаро бо муносибати пайҳамзамонӣ ифода кардаанд. Дар натиҷаи чараёни тарҷума ба ҳулосае омадем, ки ҷумлаи тарҷумашуда бо матни асл умумияти маъноӣ дорад. Фарқ дар он аст, ки ҷумлаи содаи аввали ҷумлаи тарҷумашуда дутаркиба, яъне дорои ҳар ду сараъост.

2. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо муносибатҳои пайҳамзамонӣ

Муносибати пайҳамзамонӣ дар забони тоҷикӣ тавассути чидашавии ҷузъҳои ҷумла бештар ифода мешавад:

а) *Акаам ба рафтан тайёр шуд, бо руҳсати падару модар ман ба ӯ ҳамроҳ шудам* [2, 25].

б) *Брат собрался в дорогу, я, с разрешения родителей, отправился вместе с ним покупать халву.* [1, 30].

б) *1. Брат собрался в дорогу, я, с разрешения родителей, отправился вместе с ним.* [1, 30].

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки ҷузъҳои ҷумлаҳои тарҷумашаванда дутаркиба буда, алоқаи байни онҳо бо оҳанги талаффуз ба роҳ монда шудааст. Хабарҳои ҷумлаҳои сода «*тайёр шуд – собрался*» ва «*ҳамроҳ шудам-отправился*» бо ҳам мутобиқат дошта, замони гузаштаро бо муносибати пайҳамзамонӣ ифода намудаанд. Тарҷума ба матни асл ба ҳадди имкон мутобиқат карда, фарқ дар он аст, ки иборати «*покупать халву*» дар матни асл оварда нашудааст. Ғоҳ тарҷумон ба матни тарҷумашуда фикри изофиери дохил мекунад, ки он ҳамчун ҷузъи яке аз қисматҳои асари тарҷумашаванда оварда шудааст. Агар мо аз ҷумлаи тарҷумашуда иборати изофиери ҷудо намоём б) *1.* мазмуни матн осеб намебинад.

Тафсилёбии ин навъи ҷумлаҳо дар асари таҳқиқшаванда мушоҳида мекунем:

Баҳорон буд, зардолуҳои рӯи даричаи мо гул карда, бо шукуфаҳои худ дар боғча зинати хубе дода буданд [1, 29].

Была весна, в нашем садике расцвели абрикосовые деревья и своими цветами украсили сад [1, 32].

Дар ин ҷумлаҳо тасвири манзараҳои табиат ва муҳити атроф ифода гаштаанд, ҳодисаҳо пайҳам дар вақти муайян сурат гирифта, бо ҳам муносибати замонӣ доранд, ҷумлаҳо аз се ҷузъи дутаркиба иборат мебошанд. Азбаски хабари «*буданд*» ба қисматҳои дуҷум ва сеюми ҷумлаи асл тааллуқ дорад, танҳо дар қисмати охир оварда шудааст. Шаклҳои феъли замони гузаштаро бо муносибати пайҳамзамонӣ дар матни асл ифода намудаанд. Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки дар матни тарҷумашуда тағйироти шаклӣ ва мазмунӣ ба амал омадааст. Дар матни тарҷумашуда калимаи «*рӯи даричаи*» бо калимаи «*садик*» иваз шудда, хабарҳо барои пуррагии мазмун чида шудаанд.

Оҳанги талаффуз дар ин навъи ҷумлаҳо мавқеи муҳим дорад:

Ӯ дар зери айвончаи меҳмонхона ба чархиосиётарошӣ машғул буд, ба чапмаи айнак гузошта, сӯрохҳои паррагузарони чархро бо як диққат ва гайрат бо искана мекофт [2, 29].

Он сидел на террасе мехмон-хоны и обрабатывал мельничные колёса. Надев очки, он внимательно размечал их и выдалбливал долотом отверстия для лопастей [1, 33].

Ҷумлаи асл аз се қисм, ки воситаи алоқааш оҳанги талаффуз аст ташкил ёфтааст. Қисмати аввал дутаркиба буда, боқимонда ҷумлаҳои содаи дохили матн яктаркиба мебошанд. Хабарҳои ҷумлаҳои муқоисашаванда бо шаклҳои феълии замони гузашта амали давомнокро ифода намудаанд. Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайванди аслро ба ду ҷумлаи мураккаби пайваст, ки воситаи алоқашон пайвандаки пайвасткунандаи **ва** «**и**» мебошад, тамоман ба таври дигар мутарҷим интиқол додааст, аммо тарҷума бо матни асл аз ҷиҳати иттилоотӣ наздик мебошад. Ҷумлаҳои дучузъа буда, ҷумлаҳои аввал дутаркиба ва дуҷумлаи яктаркиба мебошанд.

3. Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайванди сертаркиб

Дар грамматикаи забони тоҷикӣ чунин омадааст: «Якчанд ҷумлаи содаи бепайвандак бо ҳам як шуда, ҷумлаи мураккаби пайваст ташкил меёбад» [14, 122]. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасте, ки бе ёрии пайвандакҳо аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода таркиб ёфта, ҳодисаву воқеа, ҳолатҳои гуногуни дар як вақт пайи ҳам воқеъшавандаро ифода менамоянд, ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайванди кушода ба ҳисоб мераванд. Дар ин навъ ҷумлаҳо афзудани адади ҷумлаҳои сода имконпазир аст. Дар асари «Ёддоштҳо»-и С. Айни ин хусусият ба назар мерасад:

– Ба рӯи кӯрпачаи нарм нақора дуруст садо намебарорад, ту пушт ба замин дароз хобида ҷӯбақоро ба даст гир, ман лаъличаро бар рӯ ба рӯи ту медорам, ту навохтан мегирӣ [2, 18].

– На одеялах барабан будет плохо звучать, - сказал он, - ты лучше возьми палочки в руки и ложись на спину, я буду держать перед тобой поднос, а ты бей в него [1, 22].

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти овардашуда сертаркиб ва ҷумлаҳои содаи дохилашон дучузъаи муайяншахс мебошанд. Матни асл бо тарҷума пурра мувофиқат накунад, умумияти зиёде дорад. Шаклҳои феълӣ сабабу натиҷа ва хоҳишу амрро бо муносибати пайиҳамзамонии ҳозира-оянда ифода намудаанд. Ҷумлаи матни асл аз чор ҷузъи алоҳидаи бо як оҳанги нақлкунӣ муттаҳидгашта иборат мебошад. Матни тарҷумашуда панҷҷузъа буда, алоқаи байни ҷузъҳои ҷумлаҳои сода бо оҳанги талаффуз ва пайвандаки пайвасткунандаи **а** (**ва**) сурат гирифтааст. Микдори умумии ҷумлаҳои матнҳои муқоисашаванда мувофиқат намекунад. Калимаҳои «**нарм**» ва «**замин**» дар тарҷума фуруғуздор шудаанд. Дар матни тарҷумашуда пайвандаки пайвасткунандаи **а** (**ва**), калимаи «**лучше**» ва ҷумлаи «**-сказал он**» сохтори иловагии нутқ мебошанд, ки дар рафти

тарчума вақти шакл гирифтани чумлаи тарчумашуда ворид шуда, маъноҳои иловагии нахвии нав зам намудаанд.

4. Чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиби омехта

Аз омӯзиши забон ва услуби осори Айнӣ бармеояд, ки нависандаи забардаст барои ифодаи мазмуни баланд аз қолабҳои нахвии мураккабнизои истифода намудааст:

– *Ман акнун меравам, бачаҳо шохбофиро хуб омӯхтанд, худашон бофтан мегиранд, регкашонӣ ва тоқхоро аз рег пок кардан бошиад, меҳнати дуру дарозеро талаб мекунад, шумо сар шуда истед, писарҳо ин корро ҳам ба анҷом мерасонанд [2, 38].*

– *Теперь я пойду, ребята хорошо научились переплетать жерди ветками, они все сами смогут сделать. Расчистка виноградника от песка - непосильный для вас труд, вы посидите, а синовья ваши и одни справятся с работой [1, 39].*

Чумлаи матни асл аз се қисми мантиқӣ иборат аст, ки ҳар кадом аз ин қисмҳо дорои чумлаҳои мураккаби пайваст буда, муносибати пайиҳамзамониро ифода мекунанд. Қисми аввал аз се чузъ, қисмати дуюм аз ду чузъи чидааъзо ва қисмати охир аз ду чузъи дутаркиба иборат мебошанд. Чумлаи матни асл чумлаи сертаркиб ба ҳисоб рафта, ба воситаи оҳанг ва пайвандаки хилофӣ алоқаманд гаштааст. Қисмати дуюми матни асл маъноӣ қиёсии хилофӣ дорад, яъне фикре, ки дар қисмати дуюм гуфта шудааст, ба гуфтаи яқум мутобиқат намекунад. Чумлаҳои содаи дохилии ин навъ чумлаҳои мураккаби пайваст гуногун мешаванд. Мутарчим чумлаи матни аслро ба ду чумлаи мураккаб тарчума намудааст, ки ҳар кадоме аз се чумлаи содаи дутаркиба иборат мебошанд. Алоқии байни таркибҳои қисмати аввал бо оҳанги талаффуз ва қисмати дуюм бо оҳангу пайвандаки пайвасткунандаи «а» (*ва*) сураи гирифтааст. Хабарҳои ин чумлаҳои муқоисашаванда, замонҳои ҳозира-оянда ва дар гузашта амалҳои ба вуқӯмадаро ифода менамоянд. Дар мисолҳои мазкур тарҷумои матни асл бо матни русӣ баробарарзиш набуда, умумияти маъноӣ сохтори нахвӣ ба назар мерасад. Мутарчим чумлаи матни аслро дар тарҷума тағйир додааст, ки номутобиқатӣ байни чумлаҳо ба вуҷуд омадааст. Аксари калимаҳо илова шуда, чумлаҳои сода ҳам аз рӯйи мазмун ва ҳам шакл мувофиқат намекунанд. Барои ҳамин чумлаҳо бояд мувофиқи талаботи ғӯянда ва мантиқи матн тарҷума шаванд. Дар акси ҳол матлаб нодуруст ё ғалат тарҷума мегардад.

5. Навъи махсуси чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак

Мувофиқи хусусият ва сохти синтаксисии забони адабии муосири тоҷик «қисмҳои таркибии чумлаи мураккаб ба андозае мустақилияти маъноӣ ва шаклии худро нигоҳ медоранд, нисбатан озод ва баробарҳуқуқ мебошанд» [17, 222]. Аммо дар қатори чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак навъи махсуси чумлаҳои вучуд доранд, ки «бо тарзи ифодашавии хабарҳои чумлаҳои содаи худ аз чумлаҳои мураккаби муқаррарӣ фарқ менамоянд» [13, 109]. Ин гуна чумлаҳои мураккаб аз рӯйи

сохт ва вазифаашон гурӯҳи алоҳидаи ҷумлаҳоро ташкил медиҳанд, ки ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки феъли ҳолӣ номида мешаванд. Дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки феъли ҳолӣ муносибаҳои пайдарҳамӣ, сабабӣ ва натиҷагӣ ифода меёбанд.

Нақшаи ин ҷумлаҳо чунин аст:

Гоҳе чида шудани хабар ба мавҷудият ё адами таваккуф дар хабари ҷумлаҳои мазкур вобастагӣ дорад. Агар пас аз хабари якум таваккуф қарда шавад, дар ин сурат хабарҳо шакли чидаро мегиранд ва бандакҳои феълию хабарӣ танҳо дар хабари охирини ҷумла меоянд. Вале дар сурати адами таваккуф хабари аввал, ки дар шакли ғайритасрифӣ омадааст, метавонад ҳамчун ҳоли тарзи амал, ки ба хабари охирин тобеъ аст, арзёбӣ шавад.

Нақшаи чида шудани хабарҳои ч.м.п.б

1. _____

_____, _____ (+ бандакҳои хабарӣ)

Нақшаи ҳолии тарзи амал

2. _____

(ҳоли тарзи амал ба хабар _____ (хабар ба мубтадо)

Онҳо ба харҷошон савор шуда, равон шуданд [2, 15].

Они сели на своих ослов и двинулись в путь [1, 21].

Дар ҷумлаҳои овардашуда мубтадоҳо танҳо дар ҷумлаҳои содаи аввал бо ҷонишинҳои ифода ёфта, хабарҳо чида шудаанд. Баъзан барои такрор нашудани ин ё он аъзои ҷумла онро танҳо дар яке аз ҷузъҳо қайд мекунам, ки ба ҳар ду қисмат тааллуқ дорад. Дар сурати аз байн бардоштани оҳанги талаффуз, тарзи хондани ҷумла тағйир меёбад. Ҷумла ба қатори ҷумлаҳои сода дохил шуда, бояд оҳангнокии хос дошта бошад. Барои ҳамин фарқи ин ҷумлаҳо аз рӯи талаффуз муайян мегардад. Интиқоли тарҷумаи матни асл мазмунан ба тарҷума наздик аст. Аммо мутарҷим ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандакро ба ҷумлаи мураккаби пайвасти павандакдор тағйир додааст. Шаклҳои феъли муносибати пайҳамзамонии замони гузаштаи давомдорро ифода намудаанд:

Ман дасту рӯи худро шуста, ба хона даромада дар паҳлуи падарам нишастам, чойи қаймоқиро бо ҳам хӯрдем [2, 34].

Умывшись, я вошёл в дом и сел возле отца, мы вместе попили чай со сливками [1, 37].

6. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти феъли ҳолӣ

Дар забоншиносии тоҷик ин навъи ҷумлаҳоро чунин тавсиф намудаанд: «ифодабӣ хабари он, ифодаи тобишҳои маъноии пайдарҳамӣ, ивазшавӣ ва муносибати сабабӣ-натиҷагии амалу ҳолат» [8, 109-111] барои онҳо хос мебошад. Вақте ки хабари яке аз ин ҷумлаҳои сода ба маъноӣ

умумии ҷумла маънои нотамоӣ медиҳад ва байни ҳам бо оҳанг хонда мешаванд, он гоҳ алоқаи байни ин ҷумлаҳои сода зичтар мегардад.

Хабарҳои ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаи мураккаби пайвасти матнҳои асли зерин бо феъли ёридиҳандаи «будан» ва хабари ҷумлаҳои дуҷумба бо феъли тасрифӣ ифода шудаанд:

Деҳаи Болои Рӯд ба тарафи шимоли Маҳаллаи Боло буда, дар байни ин ду деҳа тахминан ҳазор қадам роҳ буд [2, 25].

Деревня Болои-Руд находилась к северу от Махалли-Боло, и расстояние между ними не превышало тысячи шагов [1, 30].

Ҷумлаҳои мураккаби дар боло овардашуда аз ду ҷузъи дутаркиба иборат буда, муносибати ҳамзамониро бо замони гузаштаи ҳикоягӣ ифода намудаанд. Ҷумлаи содаи дуҷумба матни асл дар тарҷума тағйир дода шудааст. Калимаи «деҳа» дар тарҷума фурӯгузор шудааст. Фарқи воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои муқоисашаванда дар пайвандаки пайваस्तкунандии «и» / «ва» дида мешавад, ки ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандакро мутарҷим ба ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдори пайхам интиқол додааст. Сохторҳо гуногун бошанд ҳам, маъно як аст.

Ошёнаи якуми ин мадраса сангин – хиштипӯхтагӣ буда, ошёнаи дуҷумбаи ҷӯбин буд [3, 49].

Первый этаж медресе был построен из жжённого кирпича, а второй – из дерева [1, 421].

Ҷумлаи мураккаби матни асл аз ду ҷумлаи содаи дутаркиба бо муносибати ҳамзамонӣ ифода гаштааст. Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби мазкур дутаркиба буда, бо оҳанги талаффуз алоқаманд гаштаанд. Дар ин ҷумла калимаи «ошёна» ва шакли ёридиҳандаи феълии «буд» такрор шудааст, аммо дар ҷумлаи тарҷумашуда ин амал интиқол наёфтааст. Сохтори шакли ҷумлаи тарҷумашуда ба матни асл мутобиқ накардааст, вале умумияти маъноиро доро мебошад. Ба назари мо, тарҷумаи матни асл ба таври зер тарҷума мешуд, бехтар буд:

а) *Первый этаж медресе был из жжённого кирпича, а второй этаж был деревянный.*

б) *Первый этаж медресе был из жжённого кирпича, а второй этаж - деревянным.*

7. Ҷумлаи мураккаби феъли ҳолии сертаркиб

Аз таҳлили мавод бармеояд, ки ҷумлаҳои мураккаб аз бархе ҷумлаҳои содаи мустақили дорои умумияти маъноӣ ташкил ёфтаанд. Барои муттаҳид намудани ҷумлаҳои содаи воситаҳои гуногуни алоқоҳо истифода шуда, сохторашон тағйир меёбад. Барои он ки ҷумлаи мураккаб пурра бошад, бандҳои он бояд ҳам мавзӯ ва ҳам феъл дошта бошанд. Ин навъ ҷумлаҳо мустақили пурра буда, аз ҷиҳати грамматикӣ мустақилони истифода мешаванд:

Се тарафи ин бино ҳам то лаби бом пур аз рег буда, танҳо тарафи ҷанубаш қадаре кушодагӣ дошт; дарвоза ва дарвозахона аз рег пур буда, аз хар ҷо – аз болои тӯдаҳои рег ба пеши он хона даромадан мумкин буд [2, 39].

С трёх сторон здание до самой крыши было полно песка, небольшое свободное пространство оставалось лишь с южной стороны; ворота и проход совсем исчезли под песком, к дому можно было пробраться только по зыбким насосам [1, 40].

Чумлаи мураккаби пайвасти мукоисашаванда аз ду қисми дучузъа иборат мебошад, ки чумлаҳои содаи қисматҳои аввал дутаркиба буда, шаклҳои феълӣ замони гузаштаре ифода намудаанд. Чумлаи содаи аввали қисмати дуҷуми матни асл эллиптикӣ ва чумлаи дуҷуми дутаркиба мебошад. Аммо чумлаи содаи аввали матни тарҷумашуда дутаркиба буда, чумлаи навбатияш яктаркиба аст. Хабарҳои қисматҳои дуҷуми чумлаҳои таҳлилшаванда бо шаклҳои феълӣ «*кушодагӣ дошт*», «*оставалось*» ва «*даромадан мумкин буд*», «*можно было пробраться*» эҳтимолро амали дар замони гузашта ба вуқӯмадаро ифода намудаанд. Алоқаи байни қисматҳои чумлаҳои мазкур бо воситаи нуқта, вергул ва оҳанги талаффуз сурат гирифтааст.

8. Чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак бо оҳангҳои гуногун

Шумораи зиёди таркибҳои бо оҳанг алоқаманд гашта, аз рӯи шакл ва моҳият аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳар гуна муносибатҳои муштарак дар қолибаҳои гуногуни нахвӣ ифода ёфта, барои муродифоти нахвӣ заминаи нав фароҳам меоваранд:

– Дурӯғ мегӯед, маро фиреб медиҳед, шумо аз кучо нақора меёбед? [2, 16].

– Вы говорите неправду и обманываете меня, где вы найдёте барабан? [1, 21]

Матнҳои мукоисашаванда ҳар кадоме аз ду ҷузъ иборат буда, бо оҳанги пурсишу хитоб ифода гаштаанд. Чумлаҳои содаи аввали ЧМПБ яктаркибаи муайяншаҳси хитобӣ мебошанд. Дар ин чумлаҳо «*Дурӯғ мегӯед, маро фиреб медиҳед...*, - *Вы говорите неправду и обманываете меня...*» гӯянда бо қаҳру ғазаб фикрашро баён намудааст. Хабарҳои чумлаҳои мазкур чида шуда, замони ҳозира-ояндаро мефаҳмонанд. Чумлаҳои дуҷуми дутаркиба буда, бо оҳанги пурсиш баён шудаанд. Ин чумлаҳо одатан дар матн шиддатноктар хонда ё талаффуз карда мешаванд. Чумлаҳои содаи дуҷуми дутаркиба ва бо хабарҳои тафсилӣ ифода гардидаанд, замони ояндаи номуайяно мефаҳмонанд. Дар забоншиносии русӣ пайвандаки пайвасткунанда «*и*» серистеъмолтарин пайвандаки пайвасткунанда ба ҳисоб рафта, барои алоқаманд намудани аъзоҳои чида, чумлаҳои сода ва чумлаҳои мураккаби пайвасту тобеи дохили чумлаи мураккаби пайвасти истифода мегардад.

Тарҷумаи мутарҷим мазмунан ба матни асл наздик аст, ба фикри мо, агар матн чунин тарҷума мешуд, беҳтар буд:

Лъжёте, меня обманываете, где вы найдёте барабан?

Ҳамин тавр, дар асари таҳқиқшаванда баррасии муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак муҳим ба шумор рафта, дар тарҷумаи матни русӣ мувофиқати шаклу мазмун на

хамеша риоя гардида, ин омил ба талаботи забонҳои муқоисашаванда дар баҳши наҳвӣ, инчунин маҳорати касбии тарҷумонон алоқамандӣ дорад.

Таснифот ва баррасии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайванд аз ҷиҳати сохт ва мазмун ба бисёр масъалаҳои мубрами наҳвшиносӣ равшанӣ меандозад.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Воспоминания (перевод с таджикского Анна Розенфельд) / С. Айни. – Москва. – Ленинград, 1960. – 1090 с.
2. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе, 2020. – Ҷ.10. – 560 с.
3. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе, 2021. – Ҷ.11. – 699с.
4. Бородин, С. /Айни С. / Бухара (Воспоминания). Ч. 1 и 2, С. Бородин. – Сталинабад. 1954. – 307с.
5. Бархударов, С.Г., Крючков С.Е., Максимов Л.Ю., Чешко Л.А. Русский язык: Учебник для 9 кл. общеобразоват. учреждений / С.Г.Бархударов, С.Е.Крючков, Л.Ю.Максимов, Л.А.Чешко. – 23-е изд. – М.;, 2001. – с.
6. Белошапкина, В.А. Современный русский язык / Белошапкина. В.А. – Москва. 1989, – 719 с.
7. Виноградов, В. В. Грамматика русского языка, том II (Синтаксис) / В. В. Виноградов. – Москва, 1954. – 392с.
8. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Душанбе, 1963. – С. 109 – 111
9. Зикриёев, Ф. Структурно- семантические особенности сложносочинённых предложений в современном таджикском литературном языке / Ф. Зикриёев. Автор. док. филол. наук. – Душанбе, 1986, – 44 с.
10. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2010. – 231 с.
11. Комиссаров, Б.Н. Назарияи тарҷума / Б.Н.Комиссаров. – Душанбе, 2021.– 324 с.
12. Муллоджановна, З. Стиль оригинала и перевода / З. Муллоджановна. – Душанбе, 1976, – 134 с.
13. Ниёзмӯҳаммадов, Б., Исматуллоев М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис / Б. Ниёзмӯҳаммадов, М. Исматуллоев. – Душанбе, 1963, – 183 с.
14. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик/ Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе, 1970. – С. 267
15. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – 324 с.
16. Рустамов, Ш., Камолиддинов Б. Грамматика современного таджикского литературного языка (на таджикском языке), Ч. III. / Ш.Рустамов, Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1989. – 221с.
17. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозирати тоҷик. Синтаксис, қисми II / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1995. – 335 с.

**МУНОСИБАТҲОИ МАЪНОИЮ ГРАММАТИКӢ ВА ҚИЁСИИ
ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ БЕПАЙВАНДАК (ДАР АСОСИ
МАВОДИ «ЁДДОШТҲО»-И
С. АЙНӢ ВА ТАРЧУМАИ МАТНИ РУСИИ ОН)**

Тарзи ташиқил ва муносибатҳои маъноии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дар забонишиносии тоҷик ҳамоно баҳсталаб боқӣ монда, омӯзиши ин қолибҳои наҳвӣ вобаста ба оҳанг (интонация), мутобиқати шаклҳои феълӣ, аз рӯйи тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо, инчунин дигар воситаҳои грамматикӣ ба бисёр масъалаҳои мубрам равишанӣ меандозад. Дар мақола ба таври мухтасар баъзе хусусиятҳои забони ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи матни русии он баррасӣ мешавад. Ҷумлаҳои содаи таркиби ин навъи ҷумлаҳо баъд аз алоқамандӣ мустақилияти худро аз даст дода, бо ҳамдигар хусусияти мувозӣ пайдо мекунанд ва баробарҳуқуқ мешаванд. Барои ифодаи маъноҳои гуногун оҳанги талаффуз мавқеи махсус дорад. Аз таҳлили маводи «Ёддоштҳо» бармеояд, ки ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак дар қолабҳои мураккабнизоми наҳвӣ шакл гиранд ҳам, онҳо содаву оммафаҳм буда, ҷобачогузори калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои содаву мураккаб ба маҳорати касбии нависандаи забардаст Садриддин Айнӣ далолат мекунанд.

Дар ин навъи ҷумлаҳо чида шудани аъзоҳои маъмул буда, пайвандакҳои пайвастикунандаи «ва» / «и» баробар кор фармуда шудаанд. Аз таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак муайян гардид, ки унсурҳои матни асл дар матни тарҷумаишуда интиқол наёфтаанд ва тарҷума низ баъзан тафовут дорад, аммо моҳияти матни асл дар матни тарҷумаишуда инъикос ёфтааст. Муносибати пайиҳамзамонӣ дар асари мазкур тавассути чида шудани ҷузъҳои ҷумла беиштар ифода шудааст.

Мувофиқи хусусият ва сохти синтаксисии забони адабии муосири тоҷик ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандаки феълиҳолӣ корбасти фаъл дошта, фарқи ин ҷумлаҳо аз рӯйи талаффуз муайян мегардад. Аз муқоисаи матни асл ва тарҷумаи русии он бармеояд, ки аксаран интиқоли тарҷумаи матни асл мазмунан ба тарҷума наздик аст, аммо баъзан мутарҷим ҷумлаи мураккаби пайвасти бепаивандакро ба ҷумлаи мураккаби пайвасти павандакдор тағйир додааст.

Дар асар ҷумлаҳои мураккаб аз ҷумлаҳои содаи мустақили дорои умумияти маъноӣ низ ташиқил ёфтаанд. Барои муттаҳид намудани ҷумлаҳои сода воситаҳои гуногуни алоқа истифода шуда, сохторашон тағйир меёбад. Барои он ки ҷумлаи мураккаб пурра бошад, бандҳои он бояд ҳам мавзӯ ва ҳам феъл дошта бошанд.

Ҳамин тавр, дар асари таҳқиқшаванда баррасии муносибатҳои маъноию грамматикӣ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак муҳим ба шумор рафта, дар тарҷумаи матни русӣ мувофиқати шаклу мазмун на ҳамеша риоя гардидааст ва ин омил ба табиати забонҳои муқоисашаванда дар баҳши наҳвӣ, инчунин маҳорати касбии тарҷумонон алоқамандӣ дорад.

Таснифот ва баррасии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак аз ҷиҳати сохт ва мазмун ба бисёр масъалаҳои мубрами баҳши наҳвӣ равшани меандозад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб, муносибатҳои синтаксисӣ, шаклҳои феълӣ, банди синтаксисӣ, оҳанги ҷумла, калимаҳои такрор, ихтисоршавии воҳидҳои забонӣ, сохтори ҷумла, ҷумлаҳои чидааъзо.

СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ И СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ БЕССОЮЗНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ «ВОСПОМИНАНИЙ» С. АЙНИ И ЕГО РУССКОГО ПЕРЕВОДА)

Структурно-семантические отношения сложносвязных предложений в таджикском языкознании до сих пор остаются спорными, ибо изучение этих грамматических закономерностей неразрывно связано с особенностями тона (интонации), сочетаемости глагольных форм, расположения предложений, а также с другими грамматическими аспектами. В статье кратко рассматриваются некоторые лингвистические особенности сложных предложений на материале «Воспоминания» Садрриддина Айни и его русского перевода. Простые предложения исследуемого типа в составе сложных предложений теряют самостоятельность, по значению становятся равными. Интонация в таких предложениях имеет особое место для выражения различных значений. Из анализа материала видно, что сложные предложения, хотя и образованы по сложным грамматическим схемам, но просты и понятны.

В этом типе предложений могут употребляться однородные члены предложения, а союзы «ва»/«и» применяются в равной степени. Результаты сопоставительного анализа сложных бессоюзных предложений показывают, что элементы исходного текста в переводном тексте не передаются, а перевод иногда отличается, но суть исходного текста отражена в переводном тексте. Отношение последовательности событий в предложениях данного произведения выражено посредством однородных членов предложений.

Согласно синтаксическим и структурным особенностям современного таджикского литературного языка, активно употребляются бессоюзные сложные деепричастные предложения, а их различия определяется произношением. Сравнение оригинального текста и его русского перевода показало, что в большинстве случаев русский перевод текста близок к оригинальному тексту, но иногда переводчик превращает бессоюзные сложные предложения в сложносочинённые предложения с сочинительными союзами.

В оригинале «Воспоминаний» и его русского перевода сложные предложения образуются из самостоятельных простых предложений,

имеющих общий смысл. Для объединения простых предложений в составе сложных предложений и изменения их структуры используются различные средства связи. Для того, чтобы сложное предложение было полным, в его частях должно быть и подлежащее, и сказуемое.

Таким образом, в данной статье важно определить семантические и грамматические отношения бессоюзных сложных предложений, однако в русском переводе текста не всегда соблюдается соответствие форм и содержания, и этот фактор связан с характером сопоставляемых языков в грамматическом уровне, а также с профессиональными навыками переводчиков.

Классификация и анализ бессоюзных сложных предложений по структуре и содержанию является одной из актуальных проблем в современном языкознании.

Ключевые слова: бессоюзные сложносочинённые предложения, многосоставные сложносочинённые предложения, синтаксические отношения, глагольные формы, рема, интонация, повторяющиеся слова, сокращение языковых единиц, структура предложения, однородные члены предложения.

SEMANTIC, GRAMMATICAL AND RELATIVE RELATIONS OF COMPLEX SENTENCES WITHOUT CONJUNCTIONS (ON THE TRANSLATED TEXT «MEMORIES» BY SADRIDDIN AYNİ AND ITS RUSSIAN TRANSLATION)

The structure and semantic relationships of complex sentences in Tajik linguistics are still debatable, and the study of these grammatical patterns depends on tone (intonation), compatibility of verb forms, the arrangement of sentences, as well as other grammatical means. The article briefly examines some linguistic features of complex sentences based on «Memories» of Sadriddin Ayni and its Russian translation. Simple sentences of this type, after connection, lose their independence and become equal in meaning. Intonation in such sentences has a special place for expressing different meanings. The analysis of the material, showed that, the complex sentences, although formed according to complex grammatical patterns, are simple and understandable.

In sentences of this type, division of members is common, and the conjunctions «va» (Tajik language)/ «i» (Russian language) – and (English version) were used equally. As a result of a comparative analysis of complex sentences, which haven't connection, there were established that the elements of the source text are not transmitted in the translated text, and the translation is sometimes different, but the essence of the source text is reflected in the translated text. The sequential connection in this work is expressed rather by highlighting the components of the sentences.

According to the syntactic features and structures of the modern Tajik literary language, complex sentences of the present tense have an active function, and the differences between these sentences is determined by pronunciation. Comparative research of original text and its Russian translation shows that in most cases the translation of the original text is close to the translation, but sometimes the translator changed a complex sentence without a connection to a complex sentence with a connection.

In «Memories» and in its translated Russian text, complex sentences are formed from independent simple sentences that have a general meaning. Various means of communication are used to combine simple sentences and change their structure. For a complex sentence to be complete, its parts must have both: a subject and predicate.

There by article, in the work under study, it is important to consider the semantic and grammatical relations of complex sentences that do not have conjunctions; when translating a Russian text, the correspondence of form and content is not always observed, and this factor is related to the nature of the languages being compared in the grammatical section, as well as the professional skills of the translators.

Classification and analysis of complex sentences without conjunctions by structure and content is one of the pressing problems in modern linguistics.

Key words: *non-conjunct compound sentences, multi-component compound sentences, syntactic relations, verb forms, rheme, intonation, repeated words, abbreviation of linguistic units, sentence structure, homogeneous parts of the sentence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзикулова Ҳилола Маъруфҷоновна – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11

Сведение об авторе: Нарзикулова Хилола Маруфҷоновна - Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11

Information about the author: Narziqulova Hilola Marufjonovna – Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Researcher. Address: 734025, Republic of Tajiristan, Dushanbe city, 21 Rudaki Ave., E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11

**ФИТОНИМИ ГУЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР СОХТАНИ
КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ: ДАР ПОЯИ МАВОДИ ДОСТОНИ «ЮСУФ
ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

**Сайфиддин Мирзоев, Фируза Умарова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар ин мақола ёздаҳ вожаи мураккаби бо фитоними «гул» сохташуда, дар мисоли гуландом, гулбарг, гулбун, гулгуна, гулдаста, гулоб, гулпираҳан, гулранг, гулруҳ, гулруҳсор ва гулгунхатафкан мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Омӯзиш ва баррасии калимаҳои мураккаб, махсусан тавассути лексемаи гул дар осори манзуми бархе аз адибони тоҷик яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ мебошад.

Вожаҳои мураккаб, ки ба воситаи фитоними гул ба риштаи назм даромадаанд, аз ҷиҳати шаклу маъно хеле гуногунранг буда, дар ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳимро иҷро кардааст, чунки гул рамзи зебоии табиат ва ҳаёт аст. Вожаву таъбирҳои марбут ба тасвиру тавсифи зебоии табиатро бидуни гул тасаввур қардан имконпазир нест, зеро тасвиру тавсифи манзараҳои табиат, бавижа фасли аруси сол дар каломии мавзунӣ шоирони адабиёти классикӣ мавқеи вижаро ба худ касб карда буд, ки ин анъанаро А. Ҷомӣ низ идома дод. Вожаи гул ҳоҳ ба маънои аслий ва ҳоҳ маҷозу киноя истифода гардад, он сухани адибро ҷаззобу таъсирбахш, пуробурангу шево, дилнишин гардонида, тавассути тасвири зебоиву шукуфоии табиат, шоирон қалби ғамнокро шод, дили ошуфтаро тарабнок мекунад, беморонро шифо ва ошиқонро дармон мебахшанд, ки аз чунин вижагиҳо достони «Юсуф ва Зулайхо»-и А. Ҷомӣ истисно нест.

Ҷамин тавр, бо ин гуна вижагиҳо фитоними гул ва ба воситаи он калимаҳои мураккабсохта яке аз масъалаҳои маъмули осори манзуми шоирони адабиёти классик ва нави тоҷик ба ҳисоб рафта, тобишҳои маъноии зиёдеро ифода мекунад.

Фитоними гул яке аз вожаҳои асили форсӣ-тоҷикӣ буда, хеле сермаъно ва дар калимасозӣ низ пурмаҳсул аст. Вожаи гул дар фарҳангҳои тафсирии форсӣ-тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ ёфтааст, аз ин рӯ, овардани онҳоро муносиб надонистем. Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки аз шарҳу тавзеҳоти дар фарҳангҳои ишорашуда маълум мегардад, ки рамзи гул дар адабиёти форсу тоҷик, чи шифоҳӣ ва чи хаттӣ, бо тобишҳои гуногуни маъноӣ-луғавӣ, маҷозӣ ва тасаввуфӣ қорбасти гардидааст.

Абдураҳмони Ҷомӣ дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» аз фитоними гул ба таври фаровон истифода намудааст, ки метавон онро аз рӯи сохт ба чунин гурӯҳҳо дастабандӣ кард:

- 1) сода; 2) сохта; 3) мураккаб; 4) таркибӣ.

Мо дар ин мақола танҳо калимаҳои мураккаbero мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ки тавассути гул сохта шудаанд ва чунин нави калимаҳо дар дoston кам нестанд.

Дар бораи гул баъзе мақолаҳои ҳам ба нашр расидаанд, ки онҳо ба қалами М. Назаров, С. Мачидова тааллуқ доранд. М. Назаров тобишҳои маъноии «гул»-ро дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ [5] ва С. Мачидова тобишҳои маъноии вожаи «гул»-ро дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ [2] ба риштаи пажӯҳиш даровардаанд. Пажӯҳиши муҳаққиқони номбурда аз он шаҳодат медиҳад, ки фитоними гул дар ғазалиёти ин ду адиби шинохтаи тоҷик бо тобишҳои гуногуни маъноӣ чилва намуда, услуби хоси онҳоро нишон медиҳанд. Мусаллам аст, ки услуби баёни ҳар адиб ба ҷаҳонбинӣ, нигоҳҳои эстетикиву бадеӣ ва забондонии ӯ вобаста мебошад.

Ба масъалаи истилохоти астрономӣ ва ҷанбаҳои назарияи амалии он, муродифоти онҳо тавачҷуҳи бархе аз муҳаққиқонро низ ба худ ҷалб намудааст. Муҳаққиқ С. Ҷӯраева дар мақолаи худ таҳти унвони «Мавқеи синонимҳои матнии астрономӣ дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ», ба масъалаи муродифоти баъзе ҷирмҳои осмонӣ, бавижа офотоб ва синонимҳои он мароқ зоҳир намуда, нуктаҳои мубрамро ба риштаи пажӯҳиш кашидааст ва вобаста ба масъалаҳои мавриди таҳқиқ андешаҳои худро баён кардааст [15]. Муҳаққиқон О. Маҳмадҷонов ва Б. Қудратова мақолаи илмие ба нашр расонидаанд, ки ба масъалаи калимаҳои субстратии осори Ҷомӣ бахшида шудааст [1].

Мавриди баррасӣ қарор додани сарчашмаҳои адабӣ ва муносибати онҳо бо гӯйишҳои муосири забони тоҷикӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест, зеро бархе калимаҳои лаҳҷавӣ барои ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳимро ба ҷо моварад. Аз ин рӯ, муҳаққиқ М. Сафарзода ба таҳлили қисмӣ-таърихӣ «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ бо лаҳҷаҳои тоҷикӣ машғул гардида, роҷеъ ба ҷанд вожаи марбут ба исро дар яке аз мақолаҳои худ таҳқиқ кардааст [8].

Роҷеъ ба мавзуи пажӯҳиш, яъне таҳқиқи вожаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ ҷанд мақолае ба нашр расид, ки ба қалами муҳаққиқи тоҷик С. Мирзоев [3, 4] ва муаллифи ин сатрҳо Ф. Умарова [9] тааллуқ доранд.

Дар таҳлили калимаҳо аз фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ [11; 12; 13] истифода шуд.

Ба ҳамин минвол, ин адиби нуктасанҷ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар тасвир ва васфи ҳусну ҷамоли бисёр зебои Юсуф, ишқу муҳаббати поки Зулайхо калимаҳои мураккаб ва ибораҳои зиёдеро ёфта, ба ганҷинаи забони тоҷикӣ ворид намудааст, ки таҳлилу таҳқиқи онҳо ҷолиб ва айни муддаост. Ҷунончи, А. Ҷомӣ дар ин достони хеш тавассути лексемаҳои мисли **гул гуландом, гулбарг, гулбун, гулоб, гулпираҳан, гулсой, гулфом, гулгунхатафкан, гулрез, гулситон** вожаҳои мураккабро аз ганҷинаи пурғановат ва қуҳани забони тоҷикӣ дарёфта ва бархе аз онҳоро худ

бофтаву сохтааст, ки бештари онҳо рамзи зебоии қаҳрамонҳои асосии ин достони ишқӣ мебошанд.

Масалан, вожаи **гуландом** (гул киноя аз рӯй ва рухсора; андом бадан, тан, қаду қомат), яъне аз фитоним ва узви бадан таркиббандӣ шудааст ва дар мавриди шахсе гуфта мешавад, ки тани нарму мулоим чун барги гулро дорад. Ин калима бештар дар мавриди бонувон ифода меёбад, яъне нозукбадан, латифпайкар, нозанин [6; 7, 166].

1.1. ГУЛАНДОМ. Вожаи **гуландом** дар дoston се бор мавриди истифода қарор гирифтааст, ки адиб онро ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст:

Замин бӯсид, к-эй **сарви гуландом**,

Ки ҳам сабрам зи дил бурдӣ, ҳам ором [14, 36].

Дар ин ҷо иборай изофии **сарви гуландом** киноя аз қаду қомати рости зебои маҳбуба мебошад. **Сарв** номи дарахти сӯзанбарги ҳамешасабз буда, танай рост дорад ва ҷӯбаш сахту гаронбаҳост. Ба ҳамин хотир шоирон қадӣ рости мавзунӣ маҳбубаро ба дарахти сарв ташбеҳ медиҳанд, ки Ҷомӣ ҳам қомати Зулайхоро ба хусусияти ин дарахти зебо тасвир намудааст:

Парасторони **гулбӯи гуландом**

Парасторишро бесабру ором [4, 64].

Ниҳодаш пеш он **сарви гуландом**

Муқаффал ҳуққае аз нуқраи хом [14, 200].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ вожаи **гуландом** бо лексемаи **гулбӯ** ва **сарв** ба гунаи иборай изофӣ қорбасти гардидаанд, ки ҷузъи аввали яке **гулбӯ** буда, маъноӣ «хушбӯӣ, муаттар, он чи ва ё он ки бӯӣи гул дорад»-ро ифода мекунад, ки шоир ба таври рамзӣ зебоиву хусну қамолӣ қаҳрамони асари худро васф намудааст.

Вожаи дигарӣ пурмаҳсул, ин **гулбарг** мебошад, ки чор дафъа ба қор рафтааст. Ин калимаро мураттибӣ «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин тавзеҳ додааст: **барги гул, варақи рангини гул, барги гули сурх** [6, 166].

1.2. ГУЛБАРГ. Вожаи **гулбарг** аз иборай изофии исмӣи **барги гул** ба гунаи калимаи мураккаб даромадааст.

Тани нозуктар аз **гулбарг** сад бор,

Чӣ сон хоб оядам бар бистари хор? [14, 29].

Ба болин равнақ аз **гулбарги тар** дод,

Ба бистар қон зи сарви симбар дод [14, 30].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ вожаи **гулбарг** бо лексемаи **тар** дар шакли иборай изофӣ омадааст, аз рӯӣи мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ мутааллиқ ба исму сифат мебошанд. Дар ин ҷо иборай **гулбарги тар** киноя аз рухсора, оразро ифода мекунад, ки манзур рухсорай Зулайхост.

Дар ҳамин қолаб иборай изофии **гулбарги хандон** сохта шудааст, ки манзури шоир Юсуф аст:

Чу зиндон бар гирифторони зиндон

Гулистон шуд аз он **гулбарги хандон** [14, 160].

Ё ин ки:

Зи боғи лутф гулбаргест хандон,
Гули хандон ба бӯстон бех, ки зиндон [14, 179].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ Қомӣ тасдиқи мартабаи баланд ва зебоии инсон, дурусттарин Юсуфро дар назар дорад, ки ҳақ ба ҷониби шоир аст. Чун Яздони пок худ зебост, аз ин рӯ, ӯ зебоиро мепарастад. Гул, ки рамзи зебоист ва бӯии хушу муаттар дорад, аз ин сабаб Қомӣ ҳам мисли шоирони дигар онро бо рангу бӯии махсус, бо тобишҳои гуногуни маъноӣ бо калимаҳои муносиб пайваста, таркиби луғавии забонро ғанӣ гардонидааст.

1.3. ГУЛБУН. Ин вожа ҳам дар қолаби дигар калимаҳои мураккаби мавриди пажӯиш сохта шуда, маъноӣ «буттаи гул, буттаи гули садбарг»-ро дорад. Ҷузъи дуҷуми ин калима **бун** мафҳуми реша, асос, бунёдро ифода мекунад, ки ба вожаи **гул** пайваста, ба он маъноӣ нав додааст. Қомӣ дар достони ишқии худ аз вожаи **гулбун** низ ба маъноӣ маҷоз дар чанд маврид ба кор бурдааст, ки барои тақвияти андешаҳои худ ҳамчун намуна метавон аз чандтои он ёдовар шуд:

Зи гул пурдоғ пушту рӯи гулбун,
Суман дар кандани рух тезнохун [14, 216].

Ё ин ки:

Ғае бо ғесӯяш кардӣ суҳан соз,
Ғае ҳамсар шудӣ бо гулбуни ноз [6, 167].

Мисраи дуҷуми ин байт дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» каме фарқ мекунад, ки он ҷо ба таври зайл омадааст:

Ки эй ҳамсар шуда бо гулбуни ноз [10, 284].

Қадам шакл дақиқ буданаш барои мо муҳим нест, барои мо мафҳуми ибораи изофии **гулбуни ноз** муҳим аст, ки ҳадафи масъала ҳам муайян кардани маъноӣ ин ибора мебошад. Дар ин байт мурод аз истифодаи ибораи исмӣ **гулбуни ноз** ин киноя аз Юсуф аст, ки шоир онро ба таври рамзӣ баён намудааст. Ҷузъи дуюм, яъне вожаи **ноз** дорои маъноҳои зиёде мебошад: 1. мулоимӣ, нармӣ, нозуқӣ; эҳтиёт; навозиш; 2. ғамза ва нидои маъшуқа; ишва; карашма; 3. фахр, ифтихор; 4. зебо, озода, покиза; 5. ором, осуда [6, 485].

1.4. ГУЛГУНА. Вожаи **гулгуна** аз ҷиҳати сохт мураккаби омехта буда, аз се ҷузъ **гул+гун+а** таркиббандӣ шудааст. Ин вожа ду зинаи калимасозиро паси сар намуда, пас ба ин шакл даромадааст. Дар зинаи аввал ба **гул** лексемаи **гун** ҳамроҳ шуда, калимаи **гулгун** ба вучуд омадааст, ки дорои чунин маъноҳои мебошад: 1. мислу монанди гул, гулранг, сурхранг, сурх; 2. рӯи тару тоза ва зебо ва амсоли инҳо. Дар зинаи дуюм ба вожаи **гулгун** пасванди калимасозии **-а** пайваст гардида, морфемаи **гулгуна** рӯи кор омадааст, ки ба маъноҳои асли ва маҷозӣ кор фармуда мешавад: 1. гулрангӣ, сурхӣ; 2. сурхӣ, ки онро занҳо ба рӯи мемоланд; 3. маҷ. рухсора, рӯй, чеҳра [10, 284].

Вожаҳои **гулранг** ва **гулгуна**-ро Қомӣ дар ду мисраи шеърӣ бо як маҳорати баланди шоирона ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст:

Руҳи гулрангро гулгуна бояд,
К-аш аз гулгуна гулрангӣ физояд [14, 13].

Чунин тобишҳои сохториву маъноӣ услуби вижаи ин шоири ширинкалом буда, андешаи эстетикӣ ва бадеии ӯро нишон медиҳад. Бинобар ин, ҳар вожаи интихобкардаи Ҷомӣ, ки дар заминаи илми бадеӣ вобаста ба ҳадафи эҷодкор мафҳумҳои гуногун ва махсусро ба худ касб мекунад. Инчунин ӯ аз маъноӣ аслии калимаҳо берун нарафта, андешаву ақидаҳои наву тозаӣ ҳешро дар доираи он баён менамояд.

1.5. ГУЛДАСТА. Ин вожа аз ҷиҳати сохт мураккаби омехта буда, аз се ҷузъ **гул+даст+а** таркиббандӣ гардидааст. Аз рӯи мансубияти ба ҳиссаҳои нутқдошта бахшҳои якуму дуюм мутааллиқ ба исм ва бахши сеюм пасванди калимасоз мебошанд, ки аз рӯи баромад тоҷикианд. Вожаи мавриди назар асосан ба маъноӣ асосӣ ба кор меравад ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба чунин маъноҳо оварда шудааст: 1. дастаи гул; 2. манораи масҷид; қисми болоии манораи масҷид ва мадраса, ки аз он ҷо муаззинон азон мегӯянд [10, 285].

Маъноӣ аввал дар забони тоҷикӣ маъмул буда, мафҳуми дуюм дар натиҷаи ташаккул ва таҳаввули забон мақоми худро аз даст додааст.

Гулдаста ду зинаи калимасозиро паси сар намуда, сипас ба чунин шакл даромадааст. Дар зинаи аввал ба фитоними **гул** вожаи **даст** пайваست гардидааст, ки яке аз узвҳои бадан буда, аз шона то нӯги ангуштонро фаро мегирад. Дар натиҷа аз фитоними **гул** ва яке аз узвҳои бадани инсон лексемаи **гулдаст** ба вучуд омадааст, ки мафҳуми шахсро дорад, яъне моҳир, хунарманд, санъаткор ва барои тақвияти сухан метавон ду мисраъ шеър аз осори Сайидо ҳамчун намуна овард:

Ба дасташ гул кунад, ҳар ҷо гиле ҳаст,
Надида кас чунин устои **гулдаст** [10, 265].

Дар зинаи дуюм аз калимаи мураккаби **гулдаст** тавассути пайвастанӣ пасванди калимасозии **-а** морфемаи **гулдаста** рӯи кор омада, аз номи шахс вожаи нав «**дастаи гул**» сохтааст.

Ин вожаи зебо аз назари Ҷомӣ ҳам дур намондааст ва онро дар яке аз мисраъҳои шеърӣ худ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» ба таври зайл ба риштаи назм овардааст:

Ба номэзид бувад **гулдастаи нур**,
Вале аз чашми ҳар бенур масрур [14, 22].

1.6. ГУЛОБ. Ин вожаи мураккаб дар дoston се маротиба истифода шудааст. Вожаи **гулоб** аз ибораи исми **оби гул** сохта шудааст, ки чунин роҳи вожасозӣ хеле пурмаҳсул буда, барои кутӯҳ ва мучаз баён намудани андеша имкон фароҳам меоварад, махсусан дар офаридани шеър.

Вожаи **гулоб** дар осори адибони тоҷик ҳам ба маъноӣ асл ва ҳам маҷоз ба таври фаровон дар шакли ибораҳои гуногун, дар мисоли **гулоби мушкбӯ**, **гулоби талх**, **гулоби чашм** ва монанди инҳо ба кор рафтааст.

Худи вожаи **гулоб** дар ФЗТ чунин тавзеҳ ёфтааст: оби муаттари як навъи гули садбарг, ки ба воситаи анбиқ (асбоби арақкашӣ) ҳосил

мекунанд, ҳамчун атриёт ва давои қуввати дил ва дафъунандаи хафакон, молихулиё ва дигар касалиҳо ба кор меравад ё ба таому нӯшобаҳо ҳам онро омехта истеъмол мекунанд [10, 265].

Ҷомӣ ин калимаро дар мисраъҳои шеърӣ ба таври зайл ба кор бурдааст, ки дар мисраи аввал ҳамчун вожаи мураккаб ва дар мисраи дуюм ба гунаи ибори изофӣ корбаст гардидааст:

Сару тан шустам аз мушку **гулобат**,
Гулоби мушкбӯ кардам хитобат [14, 32].

Дар ин ҷо ибори изофии **гулоби мушкбӯ** маънои «дорои бӯи мушк, муаттар, бӯи хушу форам»-ро ифода мекунад.

Шоир ҷойи дигар дар ду мисраи шеърӣ вожаи **гулобро** дар ду маврид ба маънои киноӣ ба кор бурдааст:

Гулоб аз чашми ашкафшон начустам,
 Ба он равшан **гулоб** ўро нашустам [14, 211].

Дар мисраи дуюм ибори беизофии **равшан гулоб** маънои «май, шароб, май соф» ба истилоҳи имрӯза «арақ» -ро ифода мекунад, яъне корбурди он ба таври маҷоз сурат гирифтааст.

1.7.ГУЛПИРАҲАН. Яке аз хусусияти фитоними **гул** дар он инъикос меёбад, ки ки он бо баъзе номҳои сару либос пайваста калимаи мураккаб месозад: **гулгунхатафкан, гулпираҳан.**

Вожаи **гулпираҳан** дар ФЗТ бо бархе аз тафовутҳои овозӣ дар шаклҳои зер: **гулпираҳан, гулпиреҳан, гулпироҳан**, омада ба ду маъно, ҳам асли ва ҳам маҷозӣ тавзеҳ ёфтааст: 1. он ки пиреҳани ҳамчун гул латиф (дорад) ва сурхранг аст. 2. маҷ. зебо ва хушрӯ [10, 286].

Ҷузъи дуюми вожаи мавриди назар маънои «**курта**»-ро дошта, дар забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он маъмул нест. Ба ҷой гулпироҳан имрӯз байни мардуми тоҷик вожаи **курта** мустаъмал гашта, доираи истифодаи он дар ташаккули бадеӣ хеле васеъ шудааст. Дар забони тоҷикӣ муосир ҳамаи навъҳои он, чи занона ва чи мардона ба гунаи **курта** роиҷ гаштааст. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки вожаи **курта** комилан ҷойи пиреҳанро гирифтааст, вале дар забони форсии Эрон шакли пиреҳан ба кор меравад ва он ҷо ба маънои **курта** сарфаҳм намераванд.

Мураттиби «Фарҳанги забони форсӣ» Маҳшед Муширӣ ин вожаро аз ҷиҳати баромад мутааллиқ ба забони паҳлавӣ доништа, ба чунин маъноҳо тавзеҳ додааст: **پيراهن [pirāhan] ناҳл** (=pirahan پيراهن) 1. танпӯш; либос; 2. танпӯшии дорои остин ё бидуни остин ё баландии (дарозии) мутафовит дар доман, ки занон ё духтарон рӯйи либосҳои зер мепӯшанд, низ доман, блуз; 3. танпӯшии маъмули нозук, ки бар зери кут (костюм) мепӯшанд [16, 208].

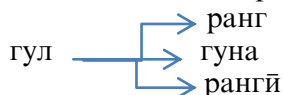
Дар достони «Юсуф ва Зулайхо» Ҷомӣ вожаи мураккаби «**гулпираҳан**»-ро дар як маврид на ба маънои «**куртаи зебо**», пиреҳани зебо, балки ба мафҳуми калима, суҳан дар мисраҳои шеърӣ худ онро ба таври зайл ба риштаи назм даровадааст:

Иморӣ карда аз рангин адим аст,
 Дусад **гулпираҳан** дар вай муқим аст [14, 222].

1.8.ГУЛРАНГ. Ин вожаи мураккаб яке аз калимаҳои сермаҳсул ва хеле зиёд бақоррафта дар маснавии «Юсуф ва Зулайҳо» ба ҳисоб меравад. Маънои вожаи мазкур дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин эзоҳ ёфтааст: сурхранг, гулгун, сурх ва ҳамчун шохид намуна ба мисраъҳои шеърӣ дoston ишора гардидааст:

Руҳи **гулрангро гулгуна** бояд,
К-аш аз **гулгунча гулрангӣ** физояд [6, 168].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ чанд калимаи мураккаб бо фитоними **гул** истифода шудааст, ки дар нақша метавон онҳоро чунин тасвир кард:

Ин ҷо манзур аз истифодаи ибораи изофии **руҳи гулранг** «рӯи сурх, чехраи сурхранг» аст. **Гулрангӣ** дар маънои мачоз ба қор рафта, «зебӣ, хушрӯй»-ро ифода менамояд. Вожаи **гулрангӣ** ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Дар зинаи аввал ба фитоними **гул** морфемаи **ранг** ҳамроҳ шуда, вожае ба вучуд омадааст, ки дорои маънои «сурхранг; зебо, хушрӯй» мебошад. Дар зинаи дуюм ба ин калима пасванди **-ӣ** пайваст гардида морфемаи **гулрангӣ** ҳосил шудааст, ки маънои монанди ранги гул, гулобиро дорад.

Вожаи **гулранг** дар мисраъҳои шеърӣ дигари достони «Юсуф ва Зулайҳо» ба гунаҳои зайл мавриди баҳрабардорӣ аз ҷониби Ҷомӣ қарор гирифтааст:

Кафи пое, ки мебудаш зи гул нанг,
Зи хун дар хору хоро гашт **гулранг** [14, 77].
Даҳонро аз такаллум танг медошт,
Ду рухро аз ҳаё **гулранг** медошт [15, 118].
Ба мушкин нуктаат бар рӯи **гулранг**,
Ба ширин хандаат аз гунҷаи танг [14, 132].
Руҳи **гулранги** худ месохт нилӣ
Чу нилуфар зи зарбатҳои нилӣ [14, 161].
Кашидаш дар канори хештан танг
Чу сарви гулруҳу шамшоди **гулранг** [14, 181].
Ба сина аз тағобун санг мезад,
Тапонча бар руҳи **гулранг** мезад [14, 210].

Ин ҷо манзур аз истифодаи ибораи изофии **шамшоди гулранг** Юсуф аст, ки ўро Зулайҳо мехост ба оғӯш бигирад. **Шамшод** номи дарахти зебои ҳамешабз буда, дорои қадди рости мавзун мебошад, яъне **шамшоди гулранг** киноя аз қадди зебову мавзун ва рӯи (чехраи) сурхранги Юсуф аст. Ё ба таври дигар гӯем, шоир қадду қомат ва рӯи Юсуфро ба қадди рости зебои ин дарахт ташбеҳ додааст, ки ин ҳам аз хунари воло ва чирадастии Ҷомиро нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, бо вожаи мураккаби **гулранг** бо **рух** се маротиба, бо **рӯй** як дафъа ва бо **шамшод** ҳам як бор ибораорой гардидааст, ки дар нақша метавон онҳоро ба таври зайл нишон дод:

1.9.ГУЛРУХ. Ин калима аз фитоними **гул** ва яке аз узвҳои бадани инсон корбааст гардида, ҳам маънои асли ва ҳам мафҳуми маҷозӣ дорад. Маънои аслии он «касе, чеҳраи (рухи) мисли гул сурху нозук дорад» мебошад. Мафҳуми маҷозияш «зебо, хушрӯй, зебочеҳра, соҳибчамол» аст, ки шоирон бештар маънои маҷозии онро дар шеърҳои худ тасвир мекунад.

Ҷомӣ ҳам дар достони ошиқонаи худ калимаи **гулрухро** чор дафъа ба кор бурдааст, ки яке аз муродифҳои вожаи **гулранг** мебошад:

Надид аз **гулрухи дӯшин** нишоне,

Чу ғунча шуд фурӯ дар худ замоне [14, 28].

Дар ин ҷо иборай изофии **гулрухи дӯшин** манзур аз Юсуф аст, ки маънои ҷузъи дуум, **дӯшин** (душина) «шаби гузашта, шабина, дишаба»-ро дошта, дар маҷмӯъ «соҳибчамоли дишаба» (=Юсуфи зебои дишаба)-ро ифода мекунад. Шоир дар ин мисраъҳои шеърӣ ҳолати ногувори Зулайхоро аз надидани Юсуф тасвир кардааст.

Ё ин ки дар мисраъҳои шеърӣ дигари достон ин калима ба гунаҳои зайл корбааст шудааст:

Аз он **гулрух** ба лола роз гуфтӣ,

Зи доғи дил суҳанҳо боз гуфтӣ [14, 68].

Ки эй **гулрух**, ба рӯйи ман назар кун!

Ба чашми лутф сӯи ман назар кун! [14, 130].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ низ мурод аз иборай пешояндии аз он **гулрух** ва эй **гулрух** Юсуф аст, ки Зулайхо ба лола (каниз) рози дил намудааст. Дар мисраъи дуум Зулайхо бевосита ба Юсуф мурочиат карда гуфтааст, ки эй **гулрух** (эй Юсуфи зеборух) ба рӯйи ман бо чашми лутф, меҳрубонӣ нигоҳ кун, яъне хитоби Зулайхо ба Юсуф аст.

1.10. ГУЛРУХСОР. Чунонки ба назар мерасад, ин калима аз **гул** ва **рӯй**, **чеҳра**, яъне яке аз узвҳои бадани инсон сохта шуда, дорои маънои: 1. касе, ки руҳсораи монанди гул нозук ва дилкаш дорад; 2. маҷ. зебо, хушрӯй, базеб, соҳибчамол мебошад. Шоир ин калимаро дар достон ду маротиба ба кор бурдааст, ки мурод аз он Юсуф аст:

Ба ҳар ҷо ёри **гулрухсор** гардад,

Агар гулхан бувад, гулзор гардад [14, 158].

Ё ин ки дар мисраъҳои шеърӣ дигар иборай **ду гулрухсор** истифода гардидааст, ки манзури Ҷомӣ сурати Юсуф ва Зулайхост:

Агар дарро, агар деворро дид,

Ба ҳам чуфт он **ду гулрухсорро** дид [14, 131].

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ин мисраъҳои шеърӣ ба шакли дигархелтар ба мушоҳида мерасанд, вале маънои мазмун яқин аст. Чунончи:

Агар дарро в-агар деворро дид,
Ба ҳам хуфта ду гулрухсорро дид [6, 168].

ГУЛГУНХАТАФКАН. Дар достони «Юсуф ва Зулайхо» Ҷомӣ на танҳо калимаҳои мураккаби дучузъа, балки вожаҳои мураккаби бисёрчузъаеро низ таркиббандӣ намудааст, ки ба фитоними гул пайвастанд. Ин қолаби калимасозӣ бештар ба осори манзуми адибони адабиёти классикӣ мансубият дошта, Ҷомӣ ҳам ҷо- ҷо аз чунин қолаби вожасозӣ барои вазну қофияи шеър истифода кардааст. Яке аз ин навъи калимаҳо дар достони мавриди назар вожаи **гулгунхатафкан** мебошад, ки аз ҷиҳати сохт мураккаби чорчузъа буда, аз бахшҳои **гул+гун+хат+афкан** иборат аст. Аз бахшҳои калимаҳои номбурда маълум мешавад, ки ҷузъҳои он марбут ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мебошанд. Ҷузъҳои якуму сеюм исм, ҷузъи дуюм пасванд ва бахши чорум асоси замони ҳозираи феъл.

Вожаи **гулгунхатафкан** ба андешаи мо се зинаи калимасозиро аз сар гузаронида, пас ба ин шакл даромадааст. Дар зинаи аввал ба фитоними **гул**, ки маънои аслиаш « гунҷаи шукуфта, шукуфаи бозшуда, гунҷа ё муғҷаи вошудаи гиёҳону дарахтон» мебошад, инчунин маъноҳои гуногуни маҷозиро низ барои худ касб намудааст, ба он пасванди **-гун** ҳамроҳ шуда, калимаи **гулгун** ба вучуд омадааст.

Пасванди **-гун** пасвандест, ки аз баъзе ҳиссаҳои номии нутқ, махсусан аз исм сифат месозад ва маънои «ранг, монанд, мисл»-ро ифода менамояд. Дар маҷмуъ вожаи **гулгун** ба маъноҳои : 1. мислу монанди гул, гулранг, сурхранг, сурх. 2. рӯйи тару тоза ва зебо» истифода мегардад, ки маҷозан шахсро далолат мекунад.

Дар зинаи дуюм ба ин калима лексемаи **хат** пайваст шуда, ба гунаи **гулгунхат** берун омадааст, ки маънои онро метавон ба таври зайл тавзеҳ дод: хати зебо, хати рангоранг; касе, ки хати зебо дорад, хушхат, касе, ки бо хусни хати зебо менависад.

Ин бахши калима, яъне **хат** аз рӯйи баромад мутааллиқ ба забони арабӣ буда, маънояш» он чи ки низоми овозии забонро дар худ инъикос мекунад» мебошад.

Вожаи **гулгунхат** дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва дигар луғатҳо ба мушоҳида намерасад.

Дар зинаи сеюм ба вожаи **гулгунхат** (асоси замони ҳозираи феъли) **афкан** пайваст гардида, дар натиҷа вожаи **гулгунхатафкан** ба вучуд омадааст, ки ин лексема ҳам дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ сабт нашудааст, ҳатто аз назари мураттиби «Фарҳанги осори Ҷомӣ» низ пинҳон мондааст.

Феъли **афкандан** ё **афгандан** имрӯз дар гуфтори мардуми тоҷик маъмул нест, вале аз маълумоти фарҳангҳо маълум мешавад, ки дорои маъноҳои гуногун будааст: 1. андохтан, партофтан. 2. ғалтондан, вайрон кардан. 3. маҷ. мағлуб кардан. 4. маҷ. пароканда кардан. 5. маҷ. соқит кардан, бардоштан, бекор кардан. 6. густурдан, паҳн кардан [10, 99].

Ҳамин тавр, аз рӯйи баромад се ҷузъи он (**гул+гун ва афкан**) ба забони тоҷикӣ ва як бахш (**хат**) ба забони арабӣ марбутанд.

Вожаи гулгунхатафканро Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар як маврид дар мисраъҳои шеърии зер чунин қорбасти намудааст:

Шуд аз нохун ба рух гулгунхатафкан,

Чу ирқи нохуна дар чашми равшан [14, 210].

Ҳамин тавр, Ҷомӣ вожаҳои мураккаби бо фитоними гул таркиббандишудаи достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро на танҳо ба маъноҳои асли, балки ба маъноҳои маҷозӣ, хеле моҳирона ва нуқтасанҷона ба риштаи назм даровардааст.

Бинобар ин, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додани забони осори адибони адабиёти классикӣ, махсусан осори манзум ва роҳи усулҳои калимасозӣ бо фитоними гул аз аҳаммият ӯри нест, зеро вожаҳои мураккаби бо ин лексема сохташуда барои ифодаи (нишон додани) сайри таърихии калимаҳои достони «Юсуф ва Зулайхо» низ дар мустаҳкамӣ устувор гардонидани пояҳои забони тоҷикӣ ва ташаккули он нақши муҳимро ба ҷо овардаанд.

Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи вожаҳои мураккаби бо фитоними гул ба вучудодада муайян карда шуд, ки барои ташаккул ва густариши номҳои занона замина муҳайё гардидааст ва имрӯз дар забони тоҷикӣ мавқеи махсус пайдо намудаанд, ки сабаби роиҷ шудани онҳо дар бунёди тоҷикӣ доштани онҳост. Сабаби дигар ин дилнишину дилҷасп, мавзунбаёнӣ ва хушоҳангиашон мебошад.

Инчунин муқаррар гардид, ки ҷузъи дуҷуми бархе аз онҳо ба яке аз узвҳои бадани инсон, баъзеи дигар ба сару либос, қисми сеюм ба рангу бӯй ифода ёфтаанд ва бештари онҳо муродифи якдигаранд, зеро онҳо зебоиву соҳибҷамолии шахсро ифода мекунанд ва хеле ҷолиб, хушу гӯшнавоз садо медиҳанд.

Ҳамин хусусиятҳоро ба инобат гирифта онҳоро метавон ба чунин гурӯҳҳо дастабандӣ кард:

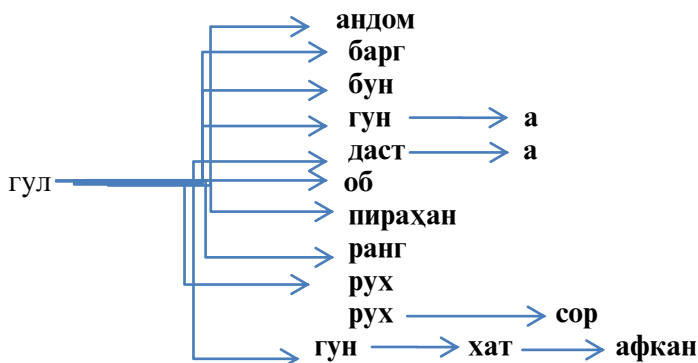
1. Вожаҳои, ки аз фитоними гул ва бархе аз узвҳои бадани инсон сохта шудаанд: **гуландом, гулдаста, гулруҳ, гулруҳсор, гулрӯ** ва ғайра.

2. Калимаҳои, ки аз лексемаи гул ва номи баъзе сару либосҳо таркиб ёфтаанд: **гулпираҳан**.

3. Калимаҳои мураккабе, ки аз морфемаи гул ва рангу бӯй қорбасти гардидаанд: **гулбун, гулгуна, гулоб, гулранг**.

4. Вожаҳои мураккабе, ки ба фитониму фитоним иртиботдоранд: **гулбарг**.

Ҳамин тавр, вожаҳои мавриди таҳқиқро дар нақша метавон ба таври зайл тасвир кард:

КИТОБНОМА

1. Махмадҷононов, О.О., Қудратова, Б.А. Бозтоби номвожаҳои субстратӣ дар осори Абдурахмони Ҷомӣ / О.О. Махмадҷононов, Б.А. Қудратова // Паёми донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа. – Душабе. – 2018. – № 4 (32). – С. 3-9.
2. Мачидова, С.Ҷ. Тобишҳои маъноии вожаи «гул» дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ. Забон-рукни тоат (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: ДМТ, 2018. – № 11. – С. 116-124.
3. Мирзоев, С. Мачмуаи мақолаҳои эроншиносӣ / С. Мирзоев. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 206 с.
4. Мирзоев, С., Умарова, Ф. Таҳлили бархе аз вожаҳои мураккаби маснавии «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ // Масъалаҳои забоншиносӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2022. – № 1(1). – С. 52-62.
5. Назаров, М. Тобишҳои маъноии вожаи «гул» дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ // Забон – рукни тоат (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: ДМТ, 2018. – № 11. – С. 131-135.
6. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: СИЭСТ, 1983. – Ҷ. 1. – 536 с.
7. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: СИЭСТ, 1983. – Ҷ. 2. – 608 с.
8. Сафарзод, М. Таҳлили қиссӣ-таърихии «Нафаҳот-ул-унс-и Абдурахмони Ҷомӣ бо лаҳҷаҳои тоҷикӣ // Суханшиносӣ. – 2023. – №1. – С. 46-55.
9. Умарова, Ф. Таҳқиқи калимаҳои мураккаби пайвасти, ки тавассути миёнвандҳои «о» ва «у» сохта шудаанд (дар асоси маводи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ) // Суханшиносӣ. – 2023. – №3. – С. 42-50.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. I. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. II. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - Душанбе: Машҳад: ҚММ Ксероксленд ва Сухангустар, 2008. - 950 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Машҳад: ҚММ Ксероксленд ва Сухангустар, 2008. – Ҷ. II. – 950 с.
14. Ҷомӣ, А. Юсуф ва Зулайхо. Ҷилди чорум. Хафт авранг. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 232 с.

15. Чўраева, С. Мавкеи синонимҳои матнии астронимҳо дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). – Душанбе: Сино, 2008. – № 1 (43). – С. 111-119.

16. Moshiri, Mashid. Persian Dictionaru (Alfabetical-analogical) / Mashid Moshiri. – Tehron: Soroush Press, 1990. – 1190 pp.

ФИТОНИМИ ГУЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР СОХТАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ: ДАР ПОЯИ МАВОДИ ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар ин мақола вижагиҳои сохториву маъноии морфемаи калимаи гул дар заминаи маводи достони манзуми «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ мавриди паҷуҳиш қарор гирифтааст. Дар мақола ҳангоми таҳлили мисолҳои гуногун вижагиҳои вожасозии яке аз унсурҳои пурмахсулу сервазифа, ки зебогии табиат ва маҷозан шахсро ифода мекунад, фитоними гул баррасӣ шуда, нақш ва мавқеи он дар таъсису бунёди калимаҳои мураккабе, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нуқҷ робита доранд, пеш аз ҳама ҷузъҳои номи онҳо муайян гардидааст. Вожаҳои бо фитоними гул сохташудаи достони «Юсуф ва Зулайхо» аз нуқтаи назари семантикаи асосҳои калимасоз ва заминаву усулҳои вожасозӣ таҳлилу таҳқиқ гардида, ба бахшҳои махсуси маъноӣ тасниф шудаанд. Инчунин дар мақола маълумоти судманду ҷолиби решашиносӣ (этимологӣ) ва матншиносӣ дар мавриди таҳқиқи сохториву маъноии вожаҳои мураккаби бо фитоними гул сохташуда пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: фитоними гул, вижагиҳои сохториву маъноӣ, калимаҳои мураккаб, семантика, асосҳои калимасоз, усулҳои вожасозӣ, решашиносӣ, матншиносӣ.

ФИТОНИМ «ГУЛ» (ЦВЕТОК) И ЕГО РОЛЬ В ОБРАЗОВАНИИ СЛОЖНЫХ СЛОВ: (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ «ЮСУФА И ЗУЛЕЙХА» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ)

В данной статье рассмотрены структурно-семантические особенности слова «гул» (цветок) на материале поэмы «Юсуфа и Зулейха» Джамии. В ходе анализа различных примеров рассматривались особенности лексики одного из наиболее продуктивных и полифункциональных элементов. Эти элементы с фитонимом «гул» репрезентируют красоту природы и метафорически человека, поэтому нами рассмотрена роль данного фитонима в образовании сложных слов. Данные слова относятся к разным частям речи, прежде всего определяются их именной компонент. Слова, образованные с фитонимом «гул» (цветок) в поэме «Юсуфа и Зулейха», были проанализированы с точки зрения семантики словообразовательных основ, а также предпосылок и способов образования и отнесены к специальным семантическим разделам. Также в статье приведены полезные и интересные сведения по этимологии и текстуальным исследованиям относительно структурно-семантического исследования сложных слов, образованных с помощью фитонима «гул» (цветок).

Ключевые слова: фитоним «гул» (цветок), структурно-семантические особенности, сложные слова, семантика, словообразовательные основы, способы словообразования, этимология, текстология.

PHYTONYM «GUL» (FLOWER) AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF COMPLEX WORDS (BASED ON THE MATERIAL OF THE POEM «YUSUF AND ZULEIKHA» OF ABDURAHMAN JAMI)

This article analyzes the structural semantic features of the word «gul» (flower), based on the poem of «Yusuf and Zuleikha» of Jami. There are in the article, through the analysis of various examples, were examined the features of the vocabulary of one of the most productive and multi-tasking elements. This element represents the beauty of nature and the metaphor of man which plays a great role in the formation and construction of complex words. Constructed words with phytonym “gul” (flower) relate to different parts of speech, primarily determined their nominal component. Words formed with the phytonym “gul” (flower) in the poem “Yusuf and Zuleikha” were analyzed from the semantics of word-formation bases point of view, as well as the prerequisites and methods of their formation and classified into special semantic sections. The article also provides useful and interesting information on etymology and textual research regarding the structural and semantic study of complex words formed using the phytonym “gul” (flower).

Key words: *phytonym «gul» (flower), structural features, structural - semantic features, compound words, semantics, word-formation bases, methods of word formation, etymology, textualogy.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Сайфиддин - мудири шӯъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.: +992919803820, е- майл: sayf_yagnob@mail.ru

Умарова Фируза - докторанти (PhD)-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: +992987180767.

Сведения об авторах: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Абуабдуллох Рудаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992919803820, Е- майл: sayf_yagnob@mail.ru

Умарова Фируза –докторант (PhD) Института языка и литературы им Рудаки НАНТ. Тел.: +992987180767.

About the author: Mirzoev Sayfiddin – Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street; Phone: +992919803820, E- mail: sayf_yagnob@mail.ru

Umarova Firusa, Doctor PhD in the Institute of Language and Literature named after of Rudaki of NAST. Phone: +992987180767.

ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Мухаммад Косимов

Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе

Пословицы и поговорки являются важной частью народной мудрости и отражают общепринятые представления о ценностях, характере и поведении человека. В данной статье будет проведен сопоставительный анализ образа человека в пословицах и поговорках русского и таджикского языков.

В любой национальной культуре устное народное творчество становится отражением специфики национального мировидения, которая воспринимается человеком и формирует его национальный характер. Следовательно, в широком смысле национальный характер – это совокупность обобщенных личностных характеристик каждого отдельного человека. Как полагает К. Юнг, национальные характеры необходимо классифицировать исходя из представлений о психологических типах людей: эмоционального, мыслительного, интуитивного и сенсорного (опирающегося на ощущения) [20, 217]. Идеи К. Юнга оказываются сопоставимы с определенными народностями, поскольку национальная психика есть сумма психик отдельных представителей этнокультурного сообщества. Дополнительно следует отметить, что национальный характер может изменяться под влиянием внутренних (государственных) и внешних (межэтнических) условий.

Следует отметить один важный момент, что образ человека в языковой картине мира отдельных народов напрямую зависит от мировоззрения и менталитета этого же народа, который берет начало в их культуре, обычаях и традициях. С другой стороны, когда мы хотим отобразить образ человека в языковой картине мира отдельного народа, мы в первую очередь сталкиваемся с национальным характером людей. Именно поэтому образ человека в таджикских и русских пословицах и поговорках будет уточнён по результатам анализа отражения национального характера русских и таджиков в народных паремиях.

На формирование национального характера непосредственное влияние оказывают следующие ключевые параметры: особенности географического расположения; отношение к любви, семье, дружбе; отношение к деньгам, труду, образованию; приоритетные личностные качества; отношение к родине, патриотизм; образ мужчины и женщины.

В наше исследование были включены пословицы и поговорки, отображающие эти параметры в таджикском и русском языках.

Одной из самых отличительных черт таджикского народа, которая отражена во многих пословицах и поговорках, является особенное отношение к родителям – уважение к родителям и к взрослым в целом. На протяжении веков таджики воспитывали своих детей в духе уважения к родителям. Для таджиков неуважение к родителям, старшим членам семьи является большим грехом и виной. Недовольство родителя ребенком считается для него большим несчастьем. Человек, не уважающий своих родителей, не уважаается в таджикском обществе. Среди таджиков часто употребляется словосочетание «сыновья долг», означающее, что сыновья несут ответственность перед родителями. Все эти мысли и мировоззрения вошли во многие пословицы и поговорки: *Падар ризо – Худо ризо (Воля отца - воля Бога); Чаннат зери қудуми модарон аст (Рай лежит под ногами матерей); Охи модар мегирад (Вопль матери вредит ребенку); Дуои падар мустаҷоб аст (Молитва отца принята).*

В русских паремиях отражено представление о том, что никто в мире не сможет заменить родителей: в поле – ни отца, ни матери: заступиться некому; в Москве все найдешь, кроме родного отца да матери; на свете все найдешь, кроме отца и матери; все купишь, а отца-матери не купишь.

В то же время в русском языке встречаются такие пословицы и поговорки, в которых мать считается дороже и ближе детям, чем отец: без отца – полсироты, а без матери и вся сирота; отцов много, а мать одна; что мать в голову вобьет, того и отец не выбьет. Данное положение можно аргументировать тем, что мать является важнейшей составляющей социального пространства ребенка, а ее образ остается одним из самых значимых на протяжении всей жизни человека.

Русские паремии представляют такую картину, согласно которой главную роль в жизни ребенка играет мать, которая является источником любви и заботы. В ее образе, в отличие от образа отца, не зафиксированы отрицательные черты: *Родная мать и высоко замахивается, да не больно бьет; Мать и бьет, так гладит, а чужая и гладит, так бьет; своя матка бия не пробьет, а чужая глядя прогладит. Отец, с одной стороны, незаменим, как и мать, с другой – является более строгим.* Превосходство матери над отцом более отчетливо выражено в русской пословичной картине мира.

Особенностью национального характера русского народа является его двойственность, где, с одной стороны, поощряется свободолюбие, а с другой – терпение и смирение. Выделение «любви к воле» в разряд основополагающих качеств русского человека связано с многолетней борьбой русского народа за свою независимость: как против сторонних захватчиков (например, монголо-татарского ига), так и внутри страны (за освобождение крестьян). Стремление русского народа к независимости и свободному волеизъявлению проиллюстрировано в следующих пословицах:

«Хоть тяжела доля, да все своя воля»; «Своя воля дороже всего»; «Вольность всего дороже»; «Воля птичке дороже золотой клетки»; «Своя рука владыка».

Одной из самых известных таджикских пословиц, которая в наше время вызвала множество споров, является пословица «*Сари ҳамро шамшиер намебурад*» (*Склоненную голову меч не разрубит*). Но важно понимать тот факт, что эта пословица отражает характер и историческое мировоззрение таджиков. История свидетельствует о том, что простые таджики, в отличие от русских, меньше думали о свободе и воле. История таджикского народа, жившего большую часть времени под властью правительств других рас, наглядно показывает, насколько они живут согласно этой пословице.

Культурно-историческое развитие и русского, и таджикского народа обуславливает формирование в национальном характере обоих этносов таких качеств, как терпение, смирение, способность переживать многочисленные трудности. При этом проявление терпеливости во многом становится возможным благодаря надежде на светлое будущее, что отражено в русских и таджикских пословицах:

«Терпение – лучшее спасение»; «Терпение даст умение»; «На хотенье есть терпение»; «Век живи, век надейся»; «Смирение – девичье (или молодцу) ожерелье»; «Конь (вол) налогом берет, человек смирением»; «Терпенье исподволь свое возьмет»; Сабр кунӣ, аз ғӯра ҳалво мепазад (Если проявить терпение, из незрелых фруктов халву приготовишь). Сабр калиди ҳамаи мушкилиҳост (Терпение – ключ ко всем проблемам). Сабр ганчат диҳад, бесабрӣ ранчат (Терпение приносит богатство, нетерпение причиняет боль), Сабр талх аст, аммо меваи ширин дорад (Терпение горько, но приносит сладкие плоды).

Не менее значимой характеристикой и русского, и таджикского человека выступает обостренное чувство патриотизма, любви к стране, Родине, что подтверждается наличием в обоих языках следующих паремий:

«Родина – мать, умей за нее постоять»; «Родная сторона – мать, чужая – мачеха»; «За морем теплее, а у нас светлее»; «Рыбам – море, птицам – воздух, и человеку – отчизна»; «Человек без Родины, что соловей без песни»; «Глупа та птица, которой свое гнездо не мило»; «Своя земля и в горсти мила»; «Незачем далеко, и здесь хорошо»; «В гостях хорошо, а дома лучше»; «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар» (Земля родины лучше трона Соломона); «Шахси беватан – булбули бечаман» (Человек без родины, что соловей без сада) Ҳифзи ҷон воҷиб аст, ҳифзи Ватан аз он воҷибтар (Защита жизни необходима, еще более необходима защита Родины).

Высокая духовность носителей русской и таджикской культурных традиций определяет выраженное на паремиологическом уровне предпочтение духовного богатства материальному. Как у русских, так и у таджиков стремление к духовному развитию обуславливает культивацию таких черт национального характера, как доброта, сердечность, гуманность. Эти черты выражены во многих русских и таджикских пословицах и поговорках, которые мы проанализировали в предыдущих разделах диссертации.

Несмотря на то, что русские и таджики исповедуют разные религии, их религиозность признана глубинной чертой национального характера, обусловившей национальную специфику их культурно-исторического развития. Есть немало русских пословиц, осуждающих фарисейство некоторых священнослужителей, и таджикских пословиц, осуждающих аморальное и неподобающее поведение некоторых представителей религиозного сословия, например:

«Жить – Богу служить»; *«Велико имя Господне на земле»;* *«Сильна Божья рука»;* *«Божья рука – владыка»;* *«Даст Бог день, даст Бог и пищу»;* *«Смелого ищи в тюрьме, глупого в полах»;* *Аввал Худо, охир Худо (Начало принадлежит Богу, конец принадлежит Богу); Ёри танҳо – Парвардигор (Бог – друг одиноких); Ризқи фарзандро Худо медиҳад (Бог обеспечивает питание ребенка); Гуфтаи муллоро куну кардаашро не (Делай то, что сказал мулла, и не делай того, что он сделал); Тавбафармоён чаро худ тавба камтар мекунанд? (Призывающие к покаянию, почему сами меньше каются?)*

Из таджикских и русских пословиц и поговорок следует, что хороший человек в глазах русского и таджикского народа тот, кто воздерживается от греха. Образ грешного человека в таких пословицах не воспевается, напротив, восхваляется образ чистого человека, например:

«Без греха веку не изживешь, без стыда рожки не износишь»; *«Невольный грех живет на всех»;* *«В чем грех, в том и покаяние»;* *Гуноҳи як тан вайрониш як шаҳр бувад (Грех одного человека разрушает целый город); Гунаҳро узр шӯяд, ҷомаро об (Покаяние очищает грех, вода очищает одежду).*

Типичной чертой русского и таджикского национальных характеров выступает радушно отношение к гостям. И русский, и таджик всегда готовы встретить гостей щедрым подношением, даже если сами ведут скудный образ жизни. Радушие как черта национального характера иллюстрируется следующими русскими и таджикскими пословицами:

«Хоть не богат, а гостям рад»; *«Коли есть что в печи, всё на стол мечи!»;* *«Гостю щей не жалей, а погуще налей»;* *Меҳмон атои Худост (Гость – дар Божий); Меҳмон бо ризқи худаи меояд (Гость приходит со своей пищей).*

Исследуя особенности национального характера русского народа, нельзя не обратить внимание на территориально-климатические условия проживания данного этноса. С древних времен русский человек боролся с суровой родной природой, пытаясь взрастить большой урожай за ограниченный период пахотного сезона – всего пять месяцев в год. Сложность осуществления земледельческой работы в российских широтах определяет возникновение в национальном характере русского человека таких черт характера, как выносливость, нетерпимость к долгому и размерному труду. Подобную особенность русского национального характера иллюстрируют пословицы:

«Без труда не вытащишь и рыбку из пруда»; «Кто рано встает, тому Бог подает»; «Глаза боятся, а руки делают»; «Кто не работает, тот не ест»; «Хочешь есть калачи – не сиди на печи»; «Русский медленно zapрягает, но быстро едет».

Периодам активного, безостановочного труда противопоставлены периоды тотального безделья, наступающие после сбора урожая и продолжающиеся в зимние и первые весенние месяцы, что формирует типичную черту – пресловутую русскую лень: *«Сидеть на печке, плевать в потолок», «Летний день за зимнюю неделю»; «Летом день год кормит».*

Работа таджиков с древних времен также связана с земледелием (дехканством). Даже национальная зороастрийская религия таджиков считала земледелие священным делом, перед этой религией земля, пшеница и вода имели особый статус. Эти черты жизни таджиков запечатлены в их народных пословицах и поговорках: *Чаҳонро хуррамӣ аз деҳқон аст (Прцветание мира – дело рук дехканина).*

Одной из важнейших ценностей для русского и таджикского народов является хлеб, который в национальном самосознании этих народов неразрывно связан с жизнью. Подобная ассоциация возникла у русского и таджикского народов потому, что периоды тяготы и лишений чаще всего наступали после неурожайного сезона. Соответственно, в пословичном фонде русских и таджиков появляются следующие изречения:

«Хлеб всему голова»; «Горькая работа, зато сладок хлеб»; «Если хлеба ни куска, то и в тереме тоска»; «Покуда есть хлеб и вода, всё не беда»; «Пот на спине, так и хлеб на столе»; «У кого хлебушко, у того и счастье»; «Хлеб – кормилец»; «Хлеб на стол, и стол – престол»; «Хлебом люди не шутят»; Нонро хор мақун, ки кӯр мешавӣ (Не пренебрегай хлебом – ослепнешь); Нон ҳам нон, нонреза ҳам нон (И хлеб есть хлеб, и хлебные крошки тоже хлеб).

Образ русского человека невозможно представить без такого важного свойства, как «безмерность душевного порыва», под которым понимается способность русских добиваться целей вопреки любым неблагоприятным обстоятельствам и высокому риску. Эту особенность русского национального характера выражают поговорки *«Всё или ничего!»; «авось» – «а – во – се», то есть «а вот так!»; «небось» – «не – бо – се», то есть «нет, не так!» или «как бы не так!».*

Вопреки этому в таджикских паремиях мы находим значения, призывающие людей к довольствию: *«Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ» (Будь доволен тем, что у тебя есть, и следуй справедливости)* – хорошее тому доказательство.

Основополагающими чертами русского национального характера также выступают этническая терпимость, отзывчивость, умение понимать другого человека. Появление подобной модели поведения связано с многонациональным составом России, где свое место нашли представители подчас противоположных по ментальности народов. Чтобы все прочие этносы смогли проживать в мире и согласии, русскому человеку,

представителю государствообразующего народа, следует проявлять чуткость, толерантность по отношению к другому. Концепт русского человека как терпеливого и помнящего добро хозяина отражен в таких пословицах:

«Кто нас помнит, того и мы помянем»; «За добро добром платят»; «Худое дело обидеть соседа»; «Жить в соседях – быть в беседах»; «Близкий сосед лучше дальней родни»; «Межи да грани – ссоры да брани».

Отличительный характер таджикского народа, зафиксированный в пословицах и поговорках, заключается, прежде всего, в наблюдательности, вежливости, вдумчивости, благоразумии и мягкосердечности:

«Сухани нагз морро аз лонааи бурун орад» (Доброе слово выведет змею из гнезда); «Бузургон хӯрда бар хурдон нагиранд» (Благородные не придираются к простым); «Агарчи сухан зар аст, суқут гавҳар аст» (Хоть слово и есть золото, но молчание – жемчуг); «Дар авф лаззатест, ки дар интиқом нест» (В прощении есть удовольствие, которого нет в мести); «Дарахте, ки ҳаргиз нарӯяд, накор» (Не сажай дерево, которое никогда не вырастет).

Носители как русской, так и таджикской культурной традиции проявляют глубокую религиозность, что обусловлено сильным влиянием христианства и мусульманства на процесс становления личности. Концепт веры активно воспроизводится в паремиологическом фонде обоих языков, но это часто сопровождается указанием на необходимость проявления индивидуальной инициативы: *С верой нигде не пропадешь; Что нам разумно, то Богу приятно; С Богом пойдешь — до блага дойдешь; Человек предполагает, а Бог располагает; Что Богу угодно, то и пригодно; Бог дал путь, а черт кинул крюк; Тот не унывает, кто на Бога уповает: Он чӣ Худо хост, ҳамон мешавад (Чего хочет Бог, то и произойдет); Ҳар он кас ки дандон диҳад, нон диҳад (Кто дает зуб, тот дает и хлеб); Чӯби Худо садо надорад, баъди задан даво надорад (Божья палка не звучит и после того, как бьёт, не лечится); Мусалмонӣ покизагист (Мусульманство и есть чистота).*

Таким образом, следует заключить, что пословицы и поговорки русского и таджикского народов воссоздают обобщенный образ представителей русской и таджикской национальности с присущими им достоинствами и недостатками. При этом образ человека в обоих случаях оценивается через призму универсальных параметров, составляющих первооснову понятия национального характера.

Сопоставление русского и таджикского национальных характеров позволило выявить как сходные, так и различные черты. Русские и таджики выказывают одинаковое отношение к религиозной догме как к основополагающей, но не единственной модели мировосприятия: не менее значимыми для обеих народностей выступают представления, усвоенные через жизненную мудрость и практический опыт. Таким образом, коллективное сознание носителей национальной культуры интегрирует в

себе не только опору на веру в Бога, но также благоприятное отношение к проявлению личной инициативы.

Национальные характеры русских и таджиков аналогичны друг другу по параметру отношения к деньгам. Противопоставляя в паремиях богатство и бедность, носители русского и таджикского национального самосознания приходят к выводу о превосходстве духовного богатства над материальным.

Для более глубокого понимания сущности заявленной проблемы нами были проанализированы исследования, в которых изучалось отражение менталитета русских и таджиков в паремиях и фразеологиях. В данном контексте особого внимания заслуживает наиболее многочисленная группа паремий, отражающих личностные качества, составляющие образ человека как представителя конкретной национальности. Сформулированные в ходе многовекового развития идеалы образа человека репрезентируются и усваиваются народом через пословицы и поговорки.

В ходе исследования мы провели сравнительный анализ русских и таджикских пословиц, в результате чего был сделан вывод о сходстве в понимании жизни русских и таджиков, которую следует вести праведно, разумно, добросовестно. Вместе с тем универсальные понятия о мире в русских и таджикских пословицах и поговорках приобретают национально маркированную окраску. На уровне языка данная закономерность проявляется в виде наличия пословиц-эквивалентов, которые, однако, разнятся в деталях при попытке проведения дословного перевода.

Анализ таджикских пословиц показывает, что люди всегда восхваляют хорошие человеческие качества и критикуют плохие поступки. Таджики – гостеприимный, науколюбивый народ, верный национальным обычаям и обрядам, трудолюбивый. Уважение к родителям и взрослым очень важно. Они любят чистоту и искренность. При этом в русских пословицах иллюстрируется образ русского человека как радушного и щедрого хозяина, свободолюбивой, вольной и одновременно терпеливой, смиренной личности, стремящейся скорее к духовному, нежели к материальному богатству.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақолҳо ва афоризмҳои тоҷикӣ- англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Хучанд: Наби Фаҳрӣ, 2016. – С. 734.
2. Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений / Под общей редакцией проф. В. М. Мокиенко. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. – 784 с.
3. Большой словарь русских пословиц. Около 70 000 пословиц / Под общей редакцией проф. В. М. Мокиенко. – М.: «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 1024 с.
4. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В.Н. Телия.

М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.

5. Даль, В. И. Пословицы русского народа. Сборник В. И. Даля / В. И. Даль. – М.: Просвещение, 2009. – 816 с.

6. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль.. – Т. 2. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 672 с.

7. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль.. - Т. 4. – М.: Рус. язык, 1991. – 684 с.

8. Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Русский язык, 2000. – 544 с.

9. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы в аналогии с русскими (Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.

10. Назарзода, С., Сангинов А., Каримов С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов. – Душанбе, 2008. - 949с.

11. Назарзода, С., Сангинов А., Каримов С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов. – Душанбе, 2008. - 945с.

12. Ожегов, С.И. и Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений/ Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4 – е издание, дополненное. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2003. – 944 стр.

13. Русско-таджикский словарь [РТС] / под ред. М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.

14. Словарь Таджикского языка (X – XX века). В 2 т. Ок. 45 000 слов и словосочетаний. С приложением арабского ключа. Под ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашими, Н. А. Масуми Т. 1 А – О. - М., «Сов Энциклопедия», 1969. – 952 с.

15. Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ [ФТР] Зери таҳрири: Саймиiddинов Д., Холматова С.Д., Каримов С. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 800 с.

16. Фозилов, М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳо / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1976. – 375 с.

17. Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.

18. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1 ва 2. / М. Фозилов. – Душанбе: 1975, 1977 – 367 с. – 584 с.

19. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ. Ҷ.1. 2. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашр. дав. Тоҷ, 1963, 1964. – 952 с., - 803 с.

20. Юнг, К. Г. Психология бессознательного. – М.: АСТ, 2001. – 400 с.

**ОБРАЗИ ИНСОН ДАР ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ
ТОЧИКӢ ВА РУСИ**

Дар мақола симои инсон дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои русию тоҷики таҳқиқ шуда, шабоҳат ва фарқияти ҳикмати суннатии ҳар ду фарҳанг таҳлил шудааст. Муаллиф тасаввуроти стереотипиро дар бораи инсон, ҳислат, рафтор ва муносибат бо олами беруна мавриди баррасии қарор дода, хусусиятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хосро дар ҷанбаҳои фарҳанг, расму оин ва арзишҳои муайян менамояд. Таҳқиқот бо истифода аз таҳлили муқоисавӣ гузаронида шуд, ки ба мо имкон медиҳад фаҳмиши пурраи муносибат ба симои шахс дар ин фарҳангҳо ба даст орем. Асар тавачҷуҳи муҳаққиқони хиради халқ, фолклоршиносон, забоншиносон ва мутахассисони соҳаи иртиботи байнифарҳангӣ мебошад.

Калидвожаҳо: зарбулмасалҳо, мақолҳо, симои инсон, ҳислат, рафтор, олами атроф, фарҳанг, муоширати байнифарҳангӣ.

**ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ
РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ**

Статья исследует образ человека в пословицах и поговорках русского и таджикского языков, анализируя сходства и различия в традиционной мудрости обеих культур. Автор рассматривает стереотипные представления о человеке, его характере, поведении и отношениях с окружающим миром, выявляет общие черты и уникальные особенности в аспектах культуры, обычаев и ценностей. Исследование проведено с использованием сравнительного анализа, что позволяет получить полное представление об отношении к образу человека в данных культурах. Работа представляет интерес для исследователей народной мудрости, фольклористов, лингвистов и специалистов в области межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, образ человека, характер, поведение, окружающий мир, культура, межкультурная коммуникация.

**THE IMAGE OF MAN IN PROVERBS AND SAYINGS OF THE
RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES**

The article explores the image of a person in proverbs and sayings of the Russian and Tajik languages, analyzing the similarities and differences in the traditional wisdom of both cultures. The author examines stereotypical ideas about a person, his character, behavior and relationship with the outside world, identifying common features and unique features in aspects of culture, customs and values. The study was conducted using comparative analysis, which allows us to obtain a complete understanding of the attitude towards the image of a person

in these cultures. The work is interesting to researchers of folk wisdom, folklorists, linguists and specialists in the field of intercultural communication.

Key words: proverbs, sayings, human image, character, behavior, the world around us, culture, intercultural communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Косимов Мухаммад Нуралиевич – Донишкадаи омузгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти руси факултети забонҳо. Сурога: 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияи Рашт, қўчайи Э.Мухиддин 63, Email: muhamad_muminov@mail.ru, тел.: (+992) 009 222 998.

Сведения об авторе: Косимов Мухаммад Нуралиевич – Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета языков. Адрес: Республика Таджикистан, 735700, Раштский район, улица Э. Мухиддина, 63, Email: muhamad_muminov@mail.ru; телефон: (+992) 009 222 998.

Information about the author: Kosimov Muhammad Nuralievich – Pedagogical Institute of Tajikistan in the Rasht region, Senior teacher at the Russian language and literature department, Faculty of Languages. Address: Republic of Tajikistan, 735700, Rasht district, 63 E.Mukhiddin street, Email: muhamad_muminov@mail.ru; phone: (+992) 009 222 998/

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОЖАГОНИ ИФОДАГАРИ
МАФҲУМҲОИ ХЕШОВАНДИ ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ»
ВА «ТАФСИРИ ҲУСАЙНИ»**

**Насибулло Ҳакимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимии дунё ба ҳисоб рафта, онро чун забони тамаддуни башарӣ ҳамагон мешиносанд. Ташаккул ва тақомули он таърихи зиёда аз 1500-сола дошта, пайдоиши он асри VII ва инкишофи он дар асрҳои IX-X ҳамроҳ бо маҷрои ташаккули соҳибони ин забон мебошад. Таърихи ҳар забон бо таърихи мардуми он тавҷам буда, миёни ҳам робитаи ногустастанӣ доранд, «бино бар ин, таърихи забонро бе дониستاني таърих омӯхтан ғайри имкон аст» [1,6].

Забони тоҷикӣ дар гули таърихи худ марҳалаҳои зиёдеро тай намуд ва инкишофу тақомули он дар ин давраҳои гуногуни таърихӣ аз ҳам фарқ доштанд. Дигаргуниҳо махсусан дар луғат ва қисман дар грамматикаву услуб воқеъ мешуд ва аз ин сабаб дар забони адабӣ тағйирот ба вучуд меомад. Ҳамаи инҳоро ба назар гирифта забоншиносон таърихи забони тоҷикиро ба давраву марҳалаҳо тақсимбандӣ карда, хусусиятҳои ҷолиби онро дар зинаҳои муайяни таърихӣ таҳлилу тадқиқи илмӣ намуданд.

Давраи ташаккулу тақомул ва таҳаввули ин забон аз асри IX то оғози асри XX-ро фаро мегирад. Аз назари хусусиятҳои луғавӣ, фонетикӣ, грамматикӣ ва услубии забон ин давраро забоншиносон ба ду марҳала тақсим намуданд: марҳалаи якум дарбаргирандаи осори хаттии асрҳои IX-XV мебошад. Китоби «Тафсири Қуръони мачид» маъруф ба «Тафсири Кембрич», аз ҷумлаи осори хаттии ин марҳала, яъне асри IX- X ба ҳисоб меравад. Хусусиятҳои боризи забони адабии ин марҳала аз он иборат аст, ки дар оғози ин марҳала калимаҳои арабӣ кам истифода мешуданд ва забони осори ин асрҳо бисёр сода, оммафаҳм, ба забони адабии гуфтугӯӣ наздик буда, истифодаи калимаҳои арабӣ ва таъсири забони арабӣ дар ин асарҳо бениҳоят кам ва суст будааст. Китоби мавриди пажӯҳиши мо шомили чунин хусусиятҳо буда, содагӣ ва равонии ибораҳои он пеш аз ҳама тавачҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Инчунин, шоирону нависандагоне, ки дар ин давра умр ба сар бурдаанд, ба монанди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, муаллифи тарҷумаи «Қуръони Музеи Порс» ва амсоли инҳо осорашон бисёр сода ва оммафаҳм мебошанд.

Баъд аз ин оҳиста-оҳиста ҷумлабандиҳо мураккабтар гашта, ворид гардидани иқтибосот аз забони арабӣ ва аз забонҳои туркию муғулӣ афзун гашт. Бахусус дар асри XV, ки дар он илмҳои тафсиру тавҷеҳ ва тартили Қуръон бисёр интишор ёфта буд, рушди забони адабӣ дар бисёр ба қор бурдани калимот ва ибораҳои арабӣ дида мешуд. Аълоҳон Афсаҳзод дар

китоби «Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ – адиб ва мутафаккири номӣ» теъдоди китобҳои тафсири асри XV-ро чунин номбар намудааст: «Аз китобҳои тафсири ин замон асарҳои зеринро ном бурдан мумкин аст: «Тафсир»-и Хоча Муҳаммади Порсо (ваф. 1420, соли таълиф 1417-1418), «Баҳри маввоч»-и Шаҳобиддини Давлатободӣ (ваф. 1445), «Тафсир»-и Мусаннифак ё «Китобу-ш-шифо фӣ тафсири Каломуллоҳ»-и Алоуддин ал-Бастомӣ ал-Ҳаравии машҳур ба Мусаннифак (1400-01 – 1470-71, соли итмом 1461-1462), «Кашфу-л-арвоҳ» ё «Юсуфнома»-и Пир Ҷамоли Ардистонӣ (ваф. 1501), «Ҷавоҳиру-т-тафсир ли туҳфати-л-Амир» (соли таълиф 1485-1487) ва «Мавоҳибу-л-Алия» ё «Тафсири Хусайнӣ» (соли таълиф 1491-1494)-и Хусайн Воизи Кошифӣ (ваф. 1504)» [13,66].

Шоирону нависандагони ин аср дар ҷумласозию ибораорой коидаҳои грамматикаи забони арабиро бештар ба кор мебарданд. Инчунин, насри мусаччаъ аз пештара дида ривочу раванқ ёфта буд ва услубҳои сода бо мураккаб баъзан омехта мегардид. Бисёр истифода шудани вожаҳои арабӣ ва ҷамъи арабӣ ба монанди: «Моро роҳ намоӣ ба роҳи рост, ки роҳи анбиё ва авлиёт дар ақвол ва афъол ва ахлоқ, ки он роҳи мутавассит бувад миёни ифроту тафрит ва ғулувву тақсир, то собит дор моро ба роҳи мустақим, ки дини ислом ва суннати ҳазрати сайиди аном аст» [2,1].

Мисоли насри мусаччаъ: «Ҳазрати қутбу-л-орифин, ғавсу-л-восилин, носирӯ-л-ҳаққи ва-д-дин Хоча Убайдуллоҳ дар ин маъно нуктаи баланд ва калимаи арҷманд фармудаанд» [2, 1].

Таҳлили хусусиятҳои лексикую семантикии калимаҳо дар осори мансури асрҳои IX-X, аз он ҷумла тарҷума ва тафсириҳои Куръон ба забони форсӣ, масъалаи муҳимми таҳқиқӣ ба шумор меравад. Тарҷумаву тафсириҳои форсӣ яке аз муҳимтарин омилҳои афзудани ғанову сарвати таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ мебошанд. Дар ин осор вожаҳои бешумори асили тоҷикӣ бо ифодаи тобишҳои гуногун қарор доранд ва донишмандон ҳар яке дар замони худ аз умқи баҳри ин осор марворидҳои калимоти асили тоҷикиро сайд намуда, таркиби луғавии забони нави тоҷикиро ғанӣ мегардонанд.

Аксарияти таҳқиқоте, ки доир ба ҷанбаҳои гуногуни забони осори мансур таълиф шудаанд, бештар паҳлуҳои луғавию семантикиро баррасӣ намудаанд. Дар онҳо хусусияти забони наср ва талаботи он ҳангоми овардану интиҳоби калимаҳо аз дидгоҳи илми маъношиносӣ ва категорияҳои семантикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Забони форсӣ-тоҷикӣ таърихи куҳан ва ҷандин ҳазорсола дорад. Ин забони бостонӣ дар умри тулонии худ бо забонҳои дигар робита барқарор намуда, онҳоро бетаъсир нагузоштааст. Аз ҷумлаи забонҳои, ки зери таъсири тарафайн қарор гирифтаанд, забонҳои форсӣ ва арабӣ мебошанд. Робита миёни забони форсӣ ва арабӣ аз замони бостон вучуд дошт. Ба ин сабаб баъзе аз калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ ба забони арабӣ ворид шуда, то имрӯз мардуми араб ҳангоми гуфтугӯ ва дар асарҳои худ аз он вожаҳои форсӣ истифода менамоянд, аз ҷумла вожаҳои бандар, марзбон..... Ҳатто

дар баъзе аз ин вожаҳо қоидаҳои грамматикии забони арабиро ҷорӣ намудаанд. Масалан, вожаи «бандар»-ро бо вазни «фавоъил», ки яке аз қолабҳои ҷамъ сохтани исми арабист, шакли ҷамъ намуда, «банодир», яъне «бандарҳо» мегӯянд. Арабҳо дар осори таърихии худ номи марзҳо ва марзбонҳои эронииро, ки дар даврони қадим фаъолият мекарданд, зикр намудаанд. Аз ҷумлаи он марзҳо ва марзбононе, ки номи онҳо дар осори арабӣ омадааст: марзбону-л-зораҳ (номаш Хурзод писари Нарсӣ), марзбону-л-бодияҳ ва марзбону Умон (номаш Додафрӯз буд) [3, 12-14].

Дар бораи муаррабат (калимаҳои арабишуда) маълумоти ҷолиби диққатро аз фарҳанги «Ҷаҳонгирӣ»-и Хусайни Инчу (асри XVII) ба даст овардан мумкин аст. Дар фарҳангномаи мазкур зиёда аз 140 вожаи муаррабат оварда шудааст. Инчунин дар забони арабӣ баъзе асарҳоеро мебинем, ки маҳз барои тадқиқи калимаҳои муаррабат бахшида шудааст. Ба монанди «Фикҳу-л-луғат»-и Саолибӣ, ки дар он барои муаррабати форсӣ фасли ҷудогона ҳаст. Дар ин мавзӯ Абумансури Ҷаволиқӣ китоби «Муаррабат»-и худро тасниф кардааст. Аҷибтараш ин аст, ки Қуръони карим ба забони арабӣ нозил шуд ва дар он баъзе луғатҳои ба назар мерасад, ки асли онҳо форсӣ мебошад. Ин ҳам яке аз шараф ва бузургии забони форсӣ-тоҷикӣ, ки дар беҳтарин китоби осмонӣ аз он ёд шудааст. Дар китоби муқаддаси Қуръон иддае аз луғатҳои аҷамӣ (ғайри арабӣ монанди форсӣ, ибрӣ, сурёӣ...) истифода шудаанд, ки ҳатто фаҳми маъноӣ баъзе аз онҳо ба он мардуми араб ҳам душвор буд. Муаллифи асари мавриди пажӯҳиши мо нақле меорад, ки «Чун ин оят фуруд омад: (أم شجرة الزقوم) «ё дарахти заққум» кофирони Қурайш гуфтанд, ки мо намедонем, ки ин чӣ дарахт аст. Ибни Зибарро гуфт: «заққум» дар сухани Барбарӣён хурмошт ва маска» [4,791]. Ҷалолиддини Суҷутӣ таҳқиқ намудааст, ки бештари калимаҳои иқтибосие, ки дар Қуръон зикр шудаанд, вожаҳои форсӣ мебошанд ва аксари он луғатҳои форсиюласро, ки дар Қуръон ёд шудаанд, дар китоби худ «Ал-итқон фӣ улуми-л-Қуръон» баён намудааст [5, 341-349].

Дар забони асари мавриди баҳси мо низ бисёр калимаҳои форси-тоҷикии умумистеъмоли ҳастанд, ки барои ҳамаи услубҳои хидмат менамоянд, монанди: замин, осмон, шаб, рӯз, об, оташ... Дар баробари ин калимаҳо боз бисёр вожаҳои асили тоҷикиро мушоҳида менамоем, ки имрӯз онҳо кам истифода мешаванд ё мавриди истифода нестанд ва ин вожаҳоро аз дидгоҳи маъноӣ лексикӣ-семантикиашон ба ҷандин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст ва мо дар ин мақолаи худ теъдоди вожагонеро, ки ифодагари мафҳумҳои хешовандианд, баён хоҳем кард.

Вожаҳои баёнгари мафҳумҳои хешовандӣ, ки дар асари мавриди баҳси мо қорбаст шудаанд, бисёре аз онҳо вожаҳои асили тоҷикӣ мебошанд, ба ғайр аз ҷанд калимаи арабӣ, ки бо ҷунин шакл зикр шудаанд: **ам** ба маъноӣ бародари падар (4,805) ва **амматон** - عمتان ва **холатон** - خالتان яъне аммаҳо ва холаҳо. Вале ин ду вожаи охир арабӣ буда, дар ин ҷо ба шакли ҷамъӣ форсӣ бо пасванди «он» ҷамъ гардидааст. Дар забони арабӣ калимаи **амма** ба шакли **аммот** - عمت ва калимаи **хола** ба шакли **холот** - حالات ҷамъ

карда мешавад. Дар «Тафсири Хусайнӣ» вожаи **амак-ро ам** ва **бародари падар** ва **амма-ро амма** ва **хоҳари падар** ва **хола-ро хола** ва **хоҳари модар** таъбир намудааст ва шакли чамъи **амма-ро аммаҳо** ва шакли чамъи **хола-ро холаҳо** гуфтааст.

Вожаҳое, ки мафҳуми хешовандиро ифода мекунанд, дар асари мавриди пажуҳиши мо вожаҳоеанд, ки дар давраҳои баъдии инкишофи забони адаби мавриди истифода қарор гирифта ва то имрӯз расидаанд. Ин вожаҳо дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ низ вожаҳои умумистеъмол мебошанд, монанди падар, модар, бародар, хоҳар, зан, хусур. Аммо якчанд вожае ҳаст, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ истифода намешавад ва баъзеяшон дар ғӯйишҳо маҳфуз мондаанд. Чунончи:

Ва баҳишдем мар ӯро фарзанде аз пушти ӯ, номи ӯ Исҳоқ ва набасае, номи ӯ Яъқуб [4,238].

Дар ин оят вожаи «набаса» ба кор бурда шудааст. Дар забони адабии имрӯзии тоҷикӣ «набера» мегӯянд ва дар ғӯйишҳои имрӯза дар чунин шаклҳо: набаса, нъваса, наваса ва нъмаса истифода бурда мешавад. Дар адабиёти классикӣ ба шаклҳои «навода» ва «набера» ва «набер» омадааст.

Бикӯштӣ шаҳаншоҳро бе гуноҳ,
Набери ҷаҳондор Баҳромшоҳ.

(Фирдавсӣ).

«Набаса» шакли қадимии ин вожаҳо буда, муҳаққиқон решаи онро «нарӣт» гуфтаанд [6,257]. Шаклҳои ин вожа дар давраҳои таърихии забони форсӣ чунин будааст: форсии бостон ***narā(t)-ruša-ka** >; форсии миёна: **narpusag** < **narpusak**. Вожаи мазкур дорои ду чузъ **narīt** ва **rušaka** аст [7, 2726]. Маънои «набаса ё набера» духтарзода аст. Баъзе аз донишмандон писар ва духтари писарро гӯянд ва баъзе духтари духтарро гӯянд. Аммо дар забони имрӯзаи тоҷикӣ «фарзандони фарзанд»-ро набера номанд [8, 878]. Дар «Тафсири Хусайнӣ» ҳам ба шакли «набера» омадааст: «... (Иброҳим) аз мо писаре талабида буд ва мо ӯро писаре баҳишдем ва наберае [2, 525].

Вожаи дигаре, ки хоси ғӯйишҳои забони тоҷикӣ мебошад, вожаи «ҳамшира» аст. Дар «Тафсири Кембрич» бо чунин шаклҳо истифода шудааст:

Ва бародари ҳамшира ва бародарзодае, ки аз шир бошад, ҳам раво бошад, ки бингарад..... ё заноне, ки ҳаром бошад никоҳи эшон ҳамеша, на ба хешӣ, чун духтаришир ва хоҳаришир ва духтандар ва модандар [4, 356].

Вожаи **ҳамшира** имрӯз ба маънии «ду бачаи падару модари чудое, ки аз пистони як модар шир хӯрдаанд» истифода мешавад [8, 679]. Ба ғайр аз тафсири мавриди таваҷҷуҳи мо боз дар баъзе аз тафсирҳои форсии куҳан, ба монанди «Баҳше аз тафсири куҳан» низ ин вожа қорбаст шудааст [9, 3]. Аммо дар «Тафсири Хусайнӣ» вожаи «ҳамшира» ва ҳамшаклҳои он ба чашм намерасад ва дар тафсири ояти дар боло зикркардамон Кошифӣ таркиби арабии «маҳорими разой - محارم رضائ» яъне, «никоҳноравоёни ба сабаби ширхорагӣ»-ро қорбаст намудааст [2,568]. Вожагони «модандар» ва

«духтандар», ки каме болотар зикрашон гузашт, низ хоси гӯйишҳои забони тоҷикӣ мебошанд. Алиакбари Деххудо дар «Луғатнома»-и худ дар мавриди вожаи «модандар» чунин баён намудааст: «модандар (исми мураккаб) муҳаффафи «модарандар» аст, ки зани падар бошад» (<http://www.tarnian.net>). Дар гӯйишҳои имрӯзаи тоҷикӣ ба ин шакл ва ба шакли «моиндар» роиҷ аст. Дар «Фарҳанги форсии дуктур Муҳаммад Муин» вожаи «духтандар»-ро «исми мураккаб, духтаре, ки аз шавҳари дигар ё аз зани дигар бошад» маънидод кардааст (<http://www.tarnian.net>). Ин ду вожоро дар осори шоирону адибон низ дидан мумкин аст. Мисол:

Чуз ба модандар намонад ин ҷаҳони гурбарӯй,
Бо писандар кина дорад ҳамчу бо духтандаро.

(Рӯдакӣ)

Дар қатори ин вожагони зикргардида боз вожаҳои: **шӯй** ва **бача** низ дар «Тафсири Кембрич» ба кор бурда шудааст.

Вожаҳои ифодагари мафҳуми хешу табор, ки дар «Тафсири Кембрич» қорбаст шуда, вале имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ва дар гӯйишҳои он истифода намешаванд, хеле каманд. Чунончи «... ё аз хонаҳои **афдарони** хеш ё аз хонаҳои амматони хеш ё аз хонаҳои **ниёкони** хеш ё аз хонаҳои холатони хеш. Мубоҳ кард хӯрдан аз хонаҳои инон, ки ёд карда шуд, бе дастуре» [4, 379].

Вожаи **афдарон** (афдар) – «бародари падар, яъне амак аст» (ниг. ба Фарҳанги Муин (<http://www.tarnian.net>). Баъзе аз луғатшиносон «афдар»-ро бародарзода ва хоҳарзода гуфтаанд. Ғиёсуддин Муҳаммад дар «Ғиёсу-л-луғот» маънои аввалиро таквият дода, мегӯяд: «Дар «Бурҳон» ва «Рашидӣ» навишта, ки саҳеҳ он аст, ки бародари падарро гӯянд, ки ба арабӣ «ам» номанд ва «афдар»-ро «увдар - اوڤر» низ гӯянд» (<http://www.tarnian.net>). Вожаи «афдар» ба сабаби доштани пасванди -ter дар қолаби вожагони **падар, модар, писар, хоҳар** ва **бародар** шакл гирифтааст ва решааш ба давраи қадими забонҳои эронӣ рафта мерасад. Муҳаммади Ҳасандӯст дар фарҳангномаи худ меорад: «мансуб ба падар бародари падар афдар = эронии бостон: ***pt̥rya**, авестойӣ: **- tūirya** бародари падар, аму [*** (p) t̥rya**, санскрит: **- pit̥rya** аму, афдар [7, 232].

Вожаи «ниёкон» дар «Тафсири Кембрич» шакли ҷамъи «ниёк» ба маънои бародари модар, яъне тағо ё доӣ омадааст. Муҳаммади Ҳасандӯст дар фарҳангномаи худ зимни шарҳи ин вожа чунин мегӯяд: «Ниёк /**niyak**/ зоҳиран ба луғати **ниё** (نِي) марбут аст» ва дар баёни вожаи «ниё» гуфтааст: «... форсии миёна: **niyak** < форсии бостон: **niyaka**. «Ниё» зоҳиран муштак аз ***niyōvaka** < ***niya** + ***ōvaka**. Чузъи аввали он зоҳиран ба ҳиндуаврупоӣ: **- *an** (бобо) марбут аст. луғати ахир аслан гунгвожа аст» [7,2723]. «Дар «Тафсири Хусайнӣ» вожаҳои **афдарон** ва **ниёкон** қорбаст нашудааст ва дар ҷойи ин ду, таркиби «бародарони падарон» ва «бародарони модарон» истифода шудааст [2, 576].

Вожаи **сунух** низ аз ҷумалаи вожагонест, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ва дар гӯйишҳои он истифода намешаванд ва дар асари мавриди баҳси мо ба маънои «зани писар», яъне, келин қорбасти шудааст:

Мардумон гуфтанд: Муҳаммад сунухро бар хусур ҳаром қард [4, 645].

Дар луғатномаҳо ин вожа ба чанд шакл оварда шудааст. Алиакбари Деххудо зимни шарҳи ин вожа аз «Бурҳони қотеъ» нақл оварда мегӯяд: «сунух зани писар, ки ба «арус» шуҳрат дорад» (<http://www.tarnian.net>). Дар баъзе манотиқ «буюк» мегӯянд, ки ин вожа ва имрӯз ҳам дар Мозандарон роиҷ аст (<http://www.tarnian.net>).

Бас азизам, бас гиромӣ шод бош

Андарин хона ба сони навбуюк.

(Рӯдакӣ)

Ин вожа бо шакли «сунор» ва «сунҳор» низ омадааст, ки дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ имрӯз ҳам мустаъмал аст (<http://www.tarnian.net>). Вожаи «сунух» реша дар забони ҳиндуаврупой дорад: санскрит: - **snuṣá** «арус, зани писар» муштақ аз ҳиндуаврупой: ***snuśó-s**. Исми занонаи «сунух» **snuśá** бо таъсирпазирӣ аз исмҳои занона, ки бо ҳарфи **-á** анҷом меёбанд [7, 1772].

Вожаи дигаре, ки мансуби ҳешовандист, вожаи **хушу**-خشو мебошад, ки ин вожа дар асари мавриди пажӯҳиши мо ҳамроҳ бо вожаи **сунух** қорбасти шудааст: *Ва сиҳр – хусуроне чун хусур ва сунух ва хушу ва он чи бад-ин монад [4, 410].*

Шаклҳои дигари ин вожаро Муҳаммади Ҳасандӯст дар фарҳангномаи худ бо истинод ба «Бурҳони қотеъ» ва «Ҷаҳонگیرӣ» намуда: хваша /**xva.šal**/ ва **хуш** гуфтааст [7, 1210].

Асли ин вожа: < форсии миёна: **xvaš** «хуб, зебо, хуш» зоҳиран аз эронии бостон: **-*hvaši** < ***hu** + **akši** = санскрит: **-*suvakši** (некчашм, хушназар, беҳназар) иштиқоқ шудааст. Маънои «хушу» модарзан, модарарус, модаршӯй аст [8, 515]. Дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ «хушдоман» мегӯянд. Дар «Тафсири Ҳусайнӣ» вожагони «сунух» ва «хушу» қорбасти нашудааст.

Бо таҳлили вожагони мансуби ҳешовандии «Тафсири Кембрич», ки дар замони аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ таълиф гардидааст, метавон гуфт, ки ин қисмати вожаҳо дар забони тоҷикӣ идома аз забони форсии миёна ва аз форсии бостон будааст. Қисми зиёди вожаҳои ҳешовандӣ дар форсии бостон шакл гирифта, реша дар забони мабдаи ҳиндуаврупой доранд. Дар марҳалаи аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ теъдоди зиёди вожаҳои ифодагари мафҳуми ҳешовандиро вожаҳои асили тоҷикӣ ташкил намудаанд, аммо дар марҳалаҳои баъдӣ аз забонҳои туркӣ ва арабӣ калимаҳои далолаткунандаи мафҳуми ҳешовандӣ ба забони мо ворид гардиданд. Пажӯҳиши чунин осори гаронарзиш моро водор менамояд, ки ба замони гузаштаи забони асили тоҷикии худ тавачҷух намуда, онро аз ҳаргуна калимаҳои бегонаву ноҳамвор тоза намоем ва ин осори кӯҳани форсӣ барои дарёфти ҳар гуна вожаҳои тоҷикӣ ҳамчун

хазинаҳои нотамоманд. Бисёре аз вожаҳои форсӣ, баҳусус вожаҳои ифодагари мафҳумҳои хешовандӣ дар асари мавриди пажӯҳиши мо хоси форсии Хуросон мебошад. Муҳаққиқи асари мазкур доктор Ҷалол Матинӣ ҳаде мезанад, ки «истеъмоли бархе аз луғот, ки имрӯз фақат дар лаҳҷаҳои Хуросон ва Афғонистон ва ба таври кулӣ навоҳии шарқи Эрон роиҷ аст» ба хуросонӣ будани муаллиф далолат мекунад [4, 23]. Пас, метавонем гуфт, ки забони имрӯзаи мо асолати ин забонро нигоҳ доштааст, зеро вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хешу таборӣ ҳам дар марҳалаи ташаккули забон ва ҳам дар замони мо роиҷанд.

КИТОБНОМА

1. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷикӣ / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2016. – Ҷ. 1. – 240 с.
2. Кошифӣ, Камолиддин Хусайн. Мавоҳибун алия ё Тафсири Хусайнӣ / Камолиддин Хусайни Кошифӣ, бо тасҳеҳ ва муқаддима ва ҳошиянигории Сайид Муҳаммадризо Ҷалоли Ноинӣ. – ҷ. 1. – Техрон, 1317 х.ш.
3. Малоирӣ, М. Таърих ва фарҳанги Эрон / М. Малоерӣ. – Техрон, Тӯс. 1380. – 436 с.
4. Тафсири Куръони маҷид. Ҷилди аввал. Ба тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ. – Техрон. 1349. – 695с
5. Суютӣ. Ал-итқон фӣ улум-ил-Қуръон. – Бейрут; Ал-мактабат-ул-асрийях, 2006. - 975с.
6. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Қ.1. – Душанбе, - 1997, - 290с.
7. Хасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. 5 ҷилд. – Техрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, - 1393х.к.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Ҷ.2.-945с.
9. Бахше аз тафсири куҳан. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммад Равшан. -Техрон, 1392. – 184с
10. Деххудо Алияқбар. Луғатнома. Ҷилдҳои 21.22.26.29.47. – Техрон.1377.
11. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсии дуктур Муҳаммад Муин. – Техрон, - 1383х.к – 1240с.
12. Фиёсуддин Муҳаммад. Фиёсу-л-луғот. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.1-2. – 416с.
13. Афсаҳзод, А. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ – адиб ва мутафаккири номӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2014. – 464 с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ МАФҲУМҲОИИ ХЕШОВАНДӢ ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ» ВА «ТАФСИРИ ХУСАЙНӢ»

Дар мақола таҳлилу баррасии ташаккул ва тақомули забони тоҷикӣ, марҳалаҳои таърихии инкишоф ва мавқеи ҷуғрофӣ пайдоиши он баён гардидааст. Сипас доир ба хусусиятҳои боризи забони адабии асри IX- X

маълумот дода, бо овардани мисолҳо аз асари Ҳусайн Воизи Кошифӣ доир ба мураккаб гаитани ҷумлабандиҳо ва омехта шудани забони тоҷикӣ бо забонҳои арабӣ ва муғулӣ дар асри XV маълумот дода шудааст. Шарҳи баъзе аз вожаҳои муарраб (арабигаита) пешниҳод шуда, барои гирифтани маълумоти муфассал доир ба ин гуна вожаҳо ба баъзе аз фарҳангномаҳо истинод шудааст. Инчунин, хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ вожаҳо дар тарҷума ва тафсири Ҷуръон мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. Махсусан, дар тафсири Кембриҷ ва Ҳусайнӣ вожаҳо, ки мансубияти хешу табориро ифода менамоянд, байни ҳам муқоиса ва таҳлилу баррасӣ шудаанд. Вожаҳои мазкур дар ин мақола ба се қисмат тасниф карда шудааст: вожаҳои асили тоҷикӣ, ки имрӯз ҳам роҷанд, монанди падар, модар, бародар ва хоҳар. Вожаҳо, ки танҳо дар ғӯйиҳо боқӣ мондаанд, ба монанди набаса ва сунҳор. Вожаҳо, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ва дар ғӯйиҳои он истифода намешаванд, монанди афдар. Барои тақвияти шарҳи баъзе вожаҳо аз осори адибону шориони классик иқтибос оварда шудааст.

Калидвожаҳо: таҳлилу муқоисавӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ, калимаҳои арабӣ, калимаҳои асили тоҷикӣ, истилоҳоти хешутаборӣ.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОНЯТИЯ РОДСТВА В «ТОЛКОВАНИЕ КЕМБРИДЖА» И «ТОЛКОВАНИЕ ХУСАЙНИ»

В статье анализируются становление и развитие таджикского языка, исторические этапы его развития и его исторического географического расположения. Нами даются сведения об особенностях литературного языка IX-X веков, а также на примерах из творчества Хусейна Воизи Кошифи были даны сведения о сложностях составления предложений и смешении таджикского языка с арабскими и монгольскими языками в XV веке. Представлены толкование некоторых арабских слов, а для получения подробной информации о таких словах сделаны ссылки на некоторые словари. Также проанализированы лексико-семантические характеристики слов в переводе и толковании Корана. В частности, в интерпретациях Кембриджа и Хусайни сравниваются и анализируются слова, выражающие родство. Эти слова в статье разделены на три группы: слова таджикского происхождения, которые распространены и сегодня, такие как отец, мать, брат и сестра; слова, которые остались только в диалектах, как набаса и сунҳор; слова, не используемые сегодня в литературном таджикском языке и его диалектах, например, афдар. Для подкрепления объяснения некоторых слов цитируются произведения классических писателей и поэтов.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, персидско-таджикский язык, арабский словарь, слова таджикского происхождения, понятие родство.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF WORDS EXPRESSING THE
CONCEPTS OF KINSHIP IN THE «CAMBRIDGE INTERPRETATIONS»
AND «HUSAYNI INTERPRETATIONS»**

The article analyzes the formation and development of the Tajik language, the historical stages of its development and the geographical location of its origin. Then information was given about the features of the literary language of the 9th-10th centuries, using examples from the works of Hussein Voizi Kashifi, information was given about the complexity of sentences and the mixing of the Tajik language with Arabic and Mongolian languages in the 15th century. Explanations of some Arabic words are provided and references are made to some dictionaries for detailed information on such words. The lexical and semantic characteristics of words in the translation and interpretation of the Koran are also analyzed and studied. In particular, Cambridge and Husaini's interpretations were compared and analyzed words expressing kinship. These words in this article are divided into three parts: words of Tajik origin that are still common today, such as father, mother, brother and sister. Words that remain only in dialects, like «nabasa». Words not used today in the literary Tajik language and its dialects, for example, «afdar». To support the explanation of some words, the works of classical writers and poets are quoted.

Keywords: comparative analysis, Persian-Tajik language, Arabic words, original Tajik words, kinship words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимов Насибулло Абурахмонович - Докторанти PhD-и соли сеюми кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Сведения об авторах: Хақимов Насибулло Абурахмонович. – докторант PhD третого курса кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Information about the author: Hakimov Nasibullo Aburahmonovich – 3th year Doctor Phd student at the History of Language and Typology department of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

**ТАЪСИРИ САБКИ СУХАН ВА АНДЕШАИ БЕДИЛ БА
ШОИРОНИ ҲАВЗАИ АДАБИИ ХУЧАНДИ НИМАИ ДУЮМИ
АСРИ XVIII ТО ОҒОЗИ ҚАРНИ XX****Нуралӣ Нуров, Шамсия Ҳомидова****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Дар адабиёти тоҷикии Фарорӯди қарнҳои XVIII то ибтидои асри XX бар асоси нуфузи шеър ва андешаву афкори Мирзо Абдулқодирӣ Бедил ҷараёни густардаи мактаби пайравони ин шоири қошиф ва сайёди маонӣ арзи ҳастӣ намуд. Ҳатто ба ишорати устод Айнӣ, дар сари бозору чойхонаҳои шаҳрҳои бузурги Фароруд, чун Самарқанду Бухорову Хучанд маҳфилҳои бедилхонӣ баргузор мешуд, ки дар онҳо ашъори Абулмаониро шарҳу баст менамуданд [1, 110].

Аз ин рӯ, бо итминон метавон изҳор дошт, ки сабки сухани шуарои ҳавзаи адабии Хучандро, пеш аз ҳама, бар асоси таъсири сабки ҳиндӣ, ҳоса намояндаи барҷастаи он – Мирзо Абдулқодирӣ Бедил, инчунин, таъсири шеваи баёни шеъри шуарои мутақаддам метавон муқаррар сохт, зеро сабке нест, ки бидуни таъсири сабкҳои дигар, хусусан, сабку услуби то давраи худ ривоч ёфта бошад.

Маъруфгарин шоирони ғазалсарои ҳавзаи адабии Хучанд дар давраи мавриди назари мо Шӯҳӣ, Воқиф, Нозил, Муҳаммадаминхоҷаи Қошиф, Хотиф, Зоир, Асирӣ ва дигарон мебошанд, ки баъзе аз онҳо шоирони соҳибдевон буданд. Ба сабаби он ки дар шеъри намояндагони ин давра вижагии «чандсабкӣ» ба мушоҳида мерасад, баррасии масоили сабкӣ ғазал як андоза мушкул эҷод мекунад. Ҳарчанд шоирони ин давра асосан аз аносири ду сабк – ироқӣ ва ҳиндӣ пайравӣ карда бошанд ҳам, асоси ин ғароишро асосан бар шеъри ду шоир – Ҳофиз ва Бедил метавон мушоҳида кард.

Ба таъбири дигар, дар эҷодиёти шуарои мавриди назар як навъ омезиши ду сабкӣ адабӣ – тарзи баёни шуарои асрҳои XIII-XIV ва сабкӣ ҳиндӣ мактаби бедилӣ ба назар мерасад, ки ин шева гузариш аз як сабк ба сабкӣ дигарро бозгӯӣ мекунад. Дар ин нигошта мехоҳем дар бораи таъсири сабкӣ ҳиндӣ ва намояндаи барҷастаи он – Мирзо Абдулқодирӣ Бедил ба калом ва андешаи суханварони ҳавзаи адабии Хучанд дар асрҳои XVIII то ибтидои асри XX изҳори назар намоем.

Роҷеъ ба таъсири сабкӣ ҳиндӣ, ҳоса сабкӣ Бедилӣ Дехлавӣ, ба шуарои қаламрави Мовароуннаҳр донишмандони суханшинос андешаҳои қобили таваҷҷуҳ баён намудаанд. Шуарои ҳавзаи адабии Хучанд низ дар қатори суханварони ҳавзаҳои дигар аз мактаби шоирони бузурги адабиёти форсу

точик сабақ омӯхтаанд. Шуруъ аз асрҳои баъд аз Бедил, ҳар шоири ба майдони суханварӣ қадамгузошта мехост истеъдоди хешро дар ин чода бисанҷад. Дар ин бора С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» Ҳангоми шарҳу баррасии осори А.Дониш чунин фармудааст: «...дар аҳдҳои охирӣ (манзур асрҳои XVIII ва XIX) дар Бухорову Мовароуннаҳр дар назму наср тақлиди Бедил шуҳрат гирифта, ҳар аҳлу ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татиммаи камолоти худ мешуморид» [2, 289].

Ҳамчунин, С.Айнӣ дар китоби «Мирзо Абдулқодири Бедил» низ фаслери перомони таъсири Бедил ба шоирони Осиёи Миёна бахшида, дар хусуси муқаллидони шоир сухан карда, Сарир, Сират, Исо, Асирӣ ва Ҷавҳарино аз шоирони муваффақ дар ин чода доништааст [1, 104].

А. Мирзоев авҷи камолоти сабки ҳиндиро дар Мовароуннаҳр нимаи дуҷуми асри XVII шуморидааст [6, 24]. Бино ба тадқиқоти солҳои охир таъсирпазирӣ аз сабки ҳиндӣ ва намоёнҳои он дар ашъори шоирони дарбори Амир Умархон ба таври барҷаста ба назар расид. Мавриди зикр аст, ки ба ҷуз А. Дониш, С. Айнӣ ва А. Мирзоев боз Р. Ҳодизода, С. Амиркулов, А. Сатторзода, А. Насриддин, М. Мирзоюнус, Б. Раҳимӣ, И.Эшонкулов ва дигарон оид ба баррасии адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX ва аввали асри XX, махсусан таъсирпазирӣ аз вижагиҳои сабки Бедил, пажӯҳишхое анҷом додаанд. Лозим ба ёдоварист, ки рисолаи «Савмаи маърифат», ки ба қалами Бахтиёр Ҳамдамов мутааллиқ аст, бевосита дар хусуси таъсири эҷодии Бедил ба адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX баҳс мекунад [15].

Баҳше аз рисолаи яке аз муаллифони ин мақоларо низ масъалаи таъсири Бедил ба шоирони ҳавзаи адабии Фароруд, инчунин давраи бозгашти адабӣ ба вучуд овардааст [8].

Аз шуарои ҳавзаи таҳқиқи мо Шӯҳӣ, Нозил, Зоир, Ифғат, Асирӣ (ва шоирони дигар) аз унсурҳои сабки ҳиндӣ ва, махсусан, шеъри Бедил пайравӣ намудаанд. Дар умум, масъалаи таъсирпазирӣ шоирони ҳавзаи адабии Хучандро дар нуқтаҳои зер баррасӣ намудан имконпазир аст:

Таъсири аносири шакли шеър (қофияву радиф ва вазн). Шуарои мавриди назар дар эҷоди шеър, аз ҷумла ғазалу мухаммас бештар аз ҷиҳати сохтор, қофияву радиф пайравӣ намудаанд. Чунончи, ғазали зерин, ки бо радифи «оинаро» ба қалам омадааст, зоҳиран дар пайравии ғазали Бедил, ки матлааш чунин аст, «*Нест бо ҳуснат маҷоли гуфтугӯ оинаро, / Сурма мерезад нигоҳат дар гулӯ оинаро*» [4, 65] эҷод шудааст:

*Дода рухсори ту ранги навбаҳор оинаро,
Шуд зи аксаи пур зи гул ҷайбу қанор оинаро...
...Софтабъонро дар ин айём, Шӯҳӣ қадр нест,
Буд дар аҳди Сикандар эътибор оинаро* [14, 28].

Вижагии фарққунадаи ғазали Шӯҳӣ аз сурудаи Бедил дар он зоҳир аст, ки дар шеъри шоири хучандӣ қофия тағйир ёфтааст. Аммо дигар воситаҳо ва аносири шеър, мисли объекти тасвир, ки радифи ғазалро

ташкил медиҳад, боқӣ монда, аз маншаъ ва сарчашмаи он, яъне ғазали Бедил паём мерасонад. Ин анъана дар асри XIX низ мавриди истиқболи шоирон қарор гирифта, Нозил, Маъюс, Хотиф, Кошиф ва Асирӣ аз шоироне ҳастанд, ки ашъори эшон тамоюл ба сабки мазкур дорад. Суханварони мазкур, махсусан, ба ғазалҳои Мирзо Абдулқодирӣ Бедил бештар ҷавобия навиштаанд. Чунончи, Бедил:

*Вақти он аст, ки аз гардиши гардуни фалак
Нақши меҳр аз варақи рӯйи замин гардад ҳақ.*

Нозил:

*Вақти он шуд, ки намонад ба ҷаҳон ҳаққи намак,
Силаву раҳму мурувват зи миён гардад ҳақ [5, 45].*

Ҳатто эҳсос мешавад, ки шоирони ин давраи ҳавзаи адабии Хучанд дар ҷараёни истиқбол аз тарзи сухани Бедил кӯшидаанд, ки ғазалҳоеро пайравӣ кунанд, ки тарҳи қофиябандии онҳо нисбатан душвор ба назар расида, вожагони камтарҷабрибашуда дар шеваи созмони ин унсури муҳимми шеър истифода шудаанд.

Бояд гуфт, ки ғазали нахусти Девони Бедилро аксари суханварони асрҳои мавриди таҳқиқ истиқбол намудаанд ва бегумон ин сурудаи Абулмаъонӣ дар шумори ғазалҳоест, ки мавриди истиқболи фаровони суханварони баъд аз ӯ қарор гирифтааст. Аксари шоирони ҳавзаи адабии Хучанд низ аз ин ғазали маъруфи Бедил пайравӣ намудаанд:

Бедил:

*Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,
Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан қулоҳ он ҷо! [4, 31]*

Туробӣ:

*Ба меъроҷи тақаддус гар шикастӣ хеш, роҳ он ҷо,
Бурун шав заррае аз худ, ки гардӣ қачқулоҳ он ҷо! [12, 397]*

Ба чанд намунаи дигар аз пайравиҳои шоирони ҳавзаи Хучанд аз ғазалҳои Бедил рӯчуъ мешавад.

Бедил:

*Эй ҳаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Бар руҳат наззораҳоро лағзиш аз ҷӯши сафо [4, 36].*

Маъюс:

*Эй даҳонат мим аз сарчашмаи оби бақо,
Абрӯят мадде зи бисмиллаҳи «Фурқон»-и Худо [12, 221].*

Хотиф:

*Эй хами зулфи қачат сарқӯб бар мушти Хито,
Равшан аз рухсораат оинаи субҳи сафо [12, 329].*

Кошиф:

*Умрҳо шуд, дар раҳат, афтадаам чун нақши по,
Барнаҳезад аз мани бедил ба ҷуз дасти дуо... [12, 217]*

Лозим ба ёдоварист, ки ба ин ғазали Бедил Тошҳоча Асирӣ мухаммас ҳам бастааст, ки банди аввали онро ин ҷо меорем:

*Эй саводи дидаат сайёди оҳуи Хито,
Аз карам дасти маро баргир, афтодам зи по
Наҳқати нақшии қадам бинҳода бар дӯши сабо,
«Эй ҳаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Бар руҳат наззораҳоро лағзиш аз чӯши сафо» [3, 96].*

Дар баробари Асирӣ дигар шоирони ҳавзаи адабии Хучанд ба ғазалиёти Бедил муҳаммас бастаанд, ки мо ин ҷо бо овардани ҳамин намуна иктифо намудем.

Таъсири сабк ва тарзи баён (корбурди образҳои шоирона). Агарчи дар шеъри гузаштаи мо роҳу усул, шеваҳои корбурд, сохтмони калимаҳои мураккаб ва таъбиру иборот мустаъмал аст, аммо авҷи эҷод ва ба зухур расонидани вожаҳои мураккаб ва таркиботи тоза дар ғазал бо шеъри сабки ҳиндӣ, баҳусус, номи Бедил пайванд мегирад. Шуарои Хучанд ба сабаби он ки ба шеъри Бедил ва суҳанварони ҳаммаслаки ӯ, мисли Сайидову Соиб назари хос доштаанд, дар ин ҷода то андозае тавфиқ ҳам ёфтаанд. Ба таври куллӣ, дар ашъори шуарои мавриди назар вожаву ибора ва таркибҳои мураккаби ду, се ва бисёрҷузъа, ифодаҳо дар қолаби воҳидҳои фразеологӣ ё ибораҳои рехта, корбурди арқом ва шумораҳо ҳамчун воситаҳои эҷоди таркибҳои шоирона, таъбирҳои хоси мардумӣ ба чашм мерасад.

Нахуст ба баррасии вожагони мураккаб ва калимаву таркибҳои шоирона, ки барои ифодаи инсон ба кор рафтаанд, мепардозем. Шуаро дар мавриди баёни ҷанбаи руҳонии инсон аз фазои муқаддасу поки ин мавҷудоти беҳтарини худовандӣ ёдовар шуда, дар баёни ҷанбаи ҷисмонӣ, асосан инсонро ба қаҳрамонҳои ормонии адабиёти пурборамон ташбех кардаанд, ки ин амр дар зухури барҷастаи талмеҳ муассир афтадааст:

*Ман қаҳаннампарвару халқе бихишторои ваҳм,
Наишбаи сахҳои мо гӯё хумори банг буд [3, 81].*

*Сикандартинатам, бо чашмаи ҳайвон намесозам,
Дилам шодоби ҷоми соқии симинтан аст имшаб [12, 218].*

Муҳимтарин махсусияти ин навъ вожасозӣ он аст, ки дар канори эҷоди калимоти мураккаб аносири талмеҳ тағйири маъно мекунад. Масалан, агар «Сикандартинатам» мегӯяд, ин ҷо сифати худро зикр мекунад ва ишорат мекунад, ки ман ба мисли Искандар ба чашмаи ҳайвон созиш надорам. Вожаи талмеҳшудаи «Сикандар» дар таркиби калимаи «Сикандартинат» ба сифати инсон табдил ёфта, тағйири маънӣ кардааст.

Шуарои ҳавзаи адабии Хучанд барои баёни ҳолатҳои равониву ҷисмонии инсонии ошику ориф вожагону таъбироти ҷолибу шоиронаи Бедилро устодона истифода бурда тавонистаанд, ки ин равиш шорехи ҳунари суҳанвариашон ба шумор меравад. Аз ҷумла, дар иртибот ба ҳолати орифи ба мақоми ҳайратрасида, ки аз зинаҳои вижаи камолоти маънавии инсон махсуб меёбад, вожагони мураккабе, чун ҳайратфизо [12, 187], ҳайратпарвар [12, 218], ҳайратзада [14, 93], ҳайратхона [14, 123], ҳайратпеша [14, 128], ҳайратобод [14, 225], ҳайратсаро [14, 273] ва амсоли инро метавон

аз ашъори шоирони мавриди таҳқиқ берун овард, ки сарчашма дар таркибҳои «ҳайратдамида», «ҳайратнигоҳ», «ҳайратиншо» ва амсоли ин дар каломи Бедил доранд. Барои намуна ба чанд байт рӯчуъ мекунем.

Ҳайратпарвар:

*Зи ишқат чун пари товус ҳайратпарварангуштам,
Муҳаббат сурати оина баст охир бар ангуштам* [12, 218].

Ҳайратзада:

*Нест парвози малак мардуми ҳайратзадаро,
Мурғи тасвир бурун аз гами дом аст ин чо* [14, 93].

Дар байти дигар чанде аз чунин вожагони мураккаб ба таври чида омадаанд:

*Мудом карда сияҳ рӯзгори ман, Шӯҳӣ,
Рӯхофтобу баногӯшмах, баданмахтоб* [14, 98].

Тавре ки маълум шуд, дар ашъори шоирони мавриди назар вожаҳои мураккаби чандчӯза, ки аз се ва чаҳор вожа таркиб ёфтаанд, низ ба чашм мерасанд. Дар яке аз абёти болоӣ вожаи «ҳайратпарвардангушт» дар шумори чунин калимот қарор дорад. Ба намунаҳое аз ашъори шоирони давраи мавриди назар рӯчуъ мешавад, ки дар онҳо сохтмони ин шеваи хоси вожаофаринӣ ба чашм мерасад:

*Мумтозкорхонаву қудратаён тӯӣ,
Лайса камисли вачҳика фӣ-л-ъарзи ва-с-само* [14, 29].

*Бо забони ҳол гӯяд гунча дар боги чаҳон,
Туъма чуз хун нест дандонбарҷигарафишурдари* [14, 71].

*Хотирғубордида чунонам зи дасти чарх,
К-оина ҳам ба худ напазирад мисоли ман* [14, 261].

Вучуди чанд вожаи мураккаб дар таркиби як ғазал, ки қаблан дар ашъори шоирони дигаре чун Сайидову Бедил ба назар мерасид, аз ҳунари шоирии Шӯҳӣ дарак медиҳад. Дар ин бора муаллифи сарсухани китоби «Мунтахаби ғазалиёт»-и Шӯҳӣи Хучандӣ чунин ишора кардааст: «...шоир дар роҳи созиши калимоти мураккаб, ки аз ду ё бештар реша иборатанд, гомҳои устувор гузоштааст» [10, 16].

Ба як ғазали Шӯҳӣ, ки дар ҷавоб ба ғазали Сайидо [6, 116; 7, 347] эҷод шудааст, рӯчуъ мекунем:

*Қабобам карда ёди ҷилваи он шӯҳболое,
Ки дар иқлими раъноӣ бувад маъшуқи яктое.
Қабогулгунпаризоде, бараҳтовусрафторе,
Баданоинатаркибе, сафотахмираъзое.
Латофатғуфтуғӯлаъле, назокатшевамазмуне,
Забонсанҷидағуфторе, суханнашнидадоное.
Табассум шаққаромезе, тараҳҳумпеша дилдоре,
Такаллуммунтахаб шӯҳе, саропо рамзимое.*

*Тагофулпеша майнӯше, ниғаҳошиқталабгоре,
Шикорандоз бераҳме, балочӯфитнаорое.
Фарида кишвари Шӯҳӣ, шаҳи авранги бедодӣ,
Бути бемисл маъшуқе, биҳиштитизодабарное [14, 291].*

Ба чуз аз вожағони мураккаб дар ашъори шоирони мавриди таҳқиқ таркибҳое ба назар мерасанд, ки аз ду ё се чузъ иборат буда, дар ифодаи як маъно ё мафҳум, ё як ҳолати равонӣ қорбааст шудаанд. Масалан, дар байти зер ибораи «мурғони қафас»-ро ба маънии инсонии пайванд ба ҷаҳони омадшуд ба қор бурдааст, ки аз дарду ранҷ азияти фаровоне дидааст:

*Гул ҳамон беҳ, ки ба ҳар ҳарф наяндозад гӯи,
Варна дарди дили мурғони қафас бисёр аст [3, 85].*

Чунин навъи иборасозиро шоирони мавриди назар фаровон истифода кардаанд, ки ин ҷо аз зикри муфассали он худдорӣ менамоем.

Ҳамчунин, дар ашъори шоирони мавриди таҳқиқ калимот ва образҳои мушобеҳе мушоҳида мешаванд, ки таъсирпазирии як идда шоирон аз ҷаҳони ботиниву маънавии шоири соҳибсабке чун Бедилро таҷассум мекунад. Ба таъкиди яке аз муаллифони мақола, «...дар аксари сурудаҳои Бедил вожағоне чун «оина», «ҳайрат», «нафас», «мавҷ», ваҳдату қасрат», «ранг» ва амсоли ин басомади фаровон дорад» [8, 104]. Бинобар ин, шоир «дар заминаи қорбурди онҳо аз такрори маънӣ дурӣ ҷуста, бар он калимот маонии тозаии шоирона бахшид, ки ин амр ба ҳунари шоирии суҳанвар дар мазмунсозӣ перомуни як вожа таъкид меварзад» [8, 104]. Забоншинос М.Олимҷонов муқаррар кардааст, ки дар ғазалиёт ва маснавиҳои Бедил 53 калимаи муштак бо чузъи «оина» сохта ва истифода шудааст, ки 40-тои он аз ихтироҳҳои худӣ шоир мебошад [9, 82].

Дар шеъри шоирони ҳавзаӣ Хучанд низ истихдоми фаровон аз калимоти мазкур, ҳамчунин, як идда вожағони ҳамсонии инҳо, мисли «дарюза», «шамъ», «бахя», «гирдоб» ва ғайра ҳангоми офариниши образҳои шеърӣ гирифтааст. Барои ба дарозо накашидани баҳс танҳо ба калимаи «оина» дар ашъори Шӯҳӣ таваҷҷуҳ менамоем. Яке аз образҳои шеъри Бедил – «оина» дар ашъори Шӯҳӣ басомади зиёд дошта, бино ба маълумоти адабиётшинос Д. Раҳматова [11, 5] ибораву таркибҳои хеле ҷолиб ба мисли «хонаи оина» [14, 82], «оинаи ҳиммат» [14, 217], «оинаи соҳибғубор» [14, 191], «оина-ҷашми нигарон» [14, 188], «киштии оина» [14, 169], «оина-пушт ба девори ҳайронӣ» [14, 145], «синаи оинаваш» [14, 132], «хотири оина» [14, 133], «оинадори хусн» [14, 129], «ҷеҳраи оина» [14, 114], оина-файзи хоксорихо» [14, 41], «оина-оғози мо» [14, 40], «Бесутун-оинаи ҷавҳари мардон» [14, 74], «софии оина» [14, 75] ва ғайра созмон ёфтаанд. Дар умум, аз рӯи мушоҳидаи мо Шӯҳӣ зиёда аз 70 бор дар 62 ғазал вожаи «оина»-ро мавриди истифода қарор додааст. Чунончи:

*Аз софтинатӣ гили моро сириштаанд,
Оина дар хатар набувад аз губори мо [14, 30].*

*Агар дар оина худро назора меҳохӣ,
Биё ба хонаи дил, то диҳам нишони туро [14, 53].*

Бо он ки «оина» дар шеъри Мирзо Абдулқодири Бедил бамаротиб аз шеъри Шӯҳии Хучандӣ бештар истифода шудааст, вале ин нукта низ қобили зикр аст, ки оморгирии муҳаққиқи мазкур аз рӯи «Мунтахаби ғазалиёт»-и Шӯҳӣ сурат гирифтааст. Дар ҳоли такмили ин омор аз рӯи матни комили девон метавон доираи таъсирпазирии шеъри Шӯҳиро густардатар баррасӣ кард.

Истиқбол аз шеваи маъниофаринӣ. Шуарои мавриди назар асосан дар шеваи баён ва услуб низ аз ашъори нобу ҷаззоби Абулмаонӣ пайравӣ намудаанд, аммо ин истиқбол ва дилбастагиҳои эшон ба ҳадде буд, ки бевосита дар таҳаввули маъноӣ дар ашъори ин шоирони низ таъсиргузор гардидаст. Байти Файёз далели ин гуфтаҳост:

*Ҳар нафас аз қасри умрам канд хишти зиндагӣ,
Баҳри ин вайрона аз таъмири меъморам мапурс! [13, 28]*

Байти мазкур ғазали машҳури Бедилро, ки мақтааш ин аст, ба хотир меоварад:

*Нафас ҳар дам зи қасри умр хиште меканад, Бедил,
Пайи таъмири ин вайрона меъмор инчунин бояд [4, 231].*

Мисоли дигар, Бедил:

*Бедил, навиди қосиди бадлаҳҷа мотам аст,
Мактуби навбаҳор набандӣ ба боли зог [4, 313].*

Шӯҳӣ:

*Шеваи доштиварон аз мардуми подон маҷӯӣ,
К-аз забони зог менояд баёни андалеб [14, 100].*

Бедил:

*Дил гарраи чӣ айи нишинад, ки зери чарх
Гавҳар шикасту оина зангор доштаст [4, 98].*

Туробӣ:

*Лаззати дидор набвад дар ҷаҳон,
Ҳосили оина зангор асту бас [12, 399].*

Тазмини шуаро ба ашъори Бедил. Пайравихои шоирони давраи мавриди таҳқиқ ба ашъори Бедил то ҷое нуфуз дорад, ки онон дар густариши тазмину назирагӯӣ низ саҳми арзанда гузоштаанд. Шеваи аслии назирагӯӣи онҳо низ чун дигар шоирони мактаби пайравони Бедил ба ишорат ба номи шоир ва зикри мисрае аз ғазали ӯ сурат гирифтааст. Чунончи:

Ҳочӣ Хусайни Рочӣ:

*Қадам неҳ дар тариқи аҷз, Кошиф, баски Бедил гуфт:
«Сари мӯе гар ин ҷо хам шавӣ, бишкан кулоҳ он ҷо!» [12, 376]*

Туробӣ:

*Ба аҷзи хеш менозам, Туробӣ, з-он ки Бедил гуфт:
«Сари мӯе гар ин ҷо хам шавӣ, бишкан кулоҳ он ҷо!» [12, 397].*

Иффат:

*Чӣ хуш гуфтаст, Иффат, булбули боги сухан, Бедил,
«Нишоти ин баҳорам бе гули рӯят чӣ кор ояд?!»* [12, 415].

Ҳарчанд назирагӯйию пайравии шуарои ҳавзаи адабии Хучанд ба шеваву тарзи баёни Бедил ифодакунандаи хунари воло ва маҳорати сухангустари эшон бошад ҳам, аммо на ҳамаи шуаро дар ин арса муваффақ шудаанд. Ҳарчанд дар сурудаҳои баъзе аз шуаро (Хотиф, Маънос, Ҳочӣ Хусайни Роҷӣ) дар назари аввал пайравӣ ба ашъори Амир Умархон ба назар расад ҳам, аммо тавассути ашъори ӯ истиқболи сабки Бедилро метавон ба мушоҳида гирифт, чун Амир низ яке аз муқаллидони Бедил буда, дар эҷоди ғазал аз сабки шоир суд чустааст.

Дар умум, аз ин мабоҳис равшан мешавад, ки шуарои ҳавзаи адабии Хучанд ба сабки ҳиндӣ, хоса бузургтарин намояндаи он – Мирзо Абдулқодири Бедил тавачҷуҳ доштаанд, ки пайравихоӣ эшон асосан аз ду ҷиҳат: ҷиҳати сохторию шаклии шеър, аз ҷумла вазн, қофия, радиф, таъсирпазирӣ дар мазмунсозию маъниофаринии ин сабк ба ҷашм мерасад. Як хусусияти таъсирпазирӣ шоирон дар забони шеър, яъне, офариниши калимаҳои мураккаб, ибораҳо ва таркибҳои шоирона таҷассум ёфтааст. Ин далел бар он аст, ки шуарои мавриди назари мо баробари суханварони ҳамаҳди ҳеш, ки дар дигар ҳавзаҳои адабӣ зиндагӣ ва эҷод менамуданд, беҳтарин суннатҳои шеъри Бедилро густариш ва идома додаанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил / Садриддин Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 340 с.
2. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ. Таҳия ва нашри Камолиддин Айнӣ ва Низом Қосим. – Душанбе, 2010. – 420 с.
3. Асирӣ, Тошхоҷа. Ашъори мунтахаб / Тошхоҷа Асирӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухану тавзеҳот Саъдулло Асадуллоев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 192 с.
4. Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот / Абдулқодири Бедил. Бо сазо кӯшиш ва муқаддимаву тавзеҳи Бобобек Раҳимӣ. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480с.
5. Каримов, У. Нозили Хучандӣ / У.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 123 с.
6. Мирзоев, А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик / А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 197 с.
7. Насафӣ, Сайидо. Девон (мунтахабот) / С. Насафӣ. Таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Мухаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
8. Нуров, Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил (нашри 2 дар таҳрири нав) / Н.Нуров.– Хучанд, 2020. – 448 с.

9. Олимҷонов, М. «Оина» дар коргоҳи эҷодии «Шоирӣ оинаҳо» / М.Олимҷонов // Сухан аз гавҳариёни сухан (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ). – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – С. 72- 83.

10.Раҳматов, Б. Шӯҳӣи Хучандӣ – шоирӣ ғазалсаро / Б. Раҳматов / Шӯҳӣи Хучандӣ. Мунтахаби ғазалиёт. Таҳия ва тавзеҳи Б. Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2016. – С. 3-20.

11.Раҳматова, Д. Мулоҳизае дар бораи забони ғазалҳои Шӯҳӣ / Д.Раҳматова // Адаб, 2018. -№2. – С.2-6.

12.Хучандӣ, Абдулманнони Насриддин. Тазкираи шуароӣ Хучанд / Абдулманнон Насриддини Хучандӣ. Ба кӯшиши Фаҳриддин Насриддинов. – Хучанд: Ношир, 2015. – 512 с.

13.Хучандӣ, Файёз. Мунтахаби ашъор / Файёзи Хучандӣ. Бо кӯшиши Хайрулло Абдуллоев ва Сафохон Аминзода. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 96 с.

14.Хучандӣ, Шӯҳӣ. Мунтахаби ғазалиёт / Шӯҳӣи Хучандӣ. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов.– Хучанд: Ношир, 2016. – 600 с.

15.Ҳамдам, Б. Савмаи маърифат (Андешаҳо перомунӣ ашъори Мирзо Бедил ва пайравони ӯ) / Б. Ҳамдам. – Гонҷӣ, 1999. – 170 с.

ТАЪСИРИ САБКИ СУХАН ВА АНДЕШАИ БЕДИЛ БА ШОИРОНИ ҲАВЗАИ АДАБИИ ХУЧАНДИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XVIII TO ОҒОЗИ ҚАРНИ XX

Дар мақола таъсирпазирӣ ва пайравии шоирони ҳавзаи адабии Хучанд дар нимаи дуюми асри XVIII аз ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил таҳқиқ шудааст. Муаллифон кӯшидаанд, ки истиқболи шоирони мавриди таҳқиқро аз рӯйи чанд самт – аз ҷиҳати шакли шеър, таъсири сабк ва тарзи баён (корбурди образҳои шоирона), истиқбол аз шеваи маъниофаринӣ ва тазмин баррасӣ намоянд. Дар заминаи баррасиҳои анҷомёфта муаллифон ба хулосае расидаанд, ки ҳарчанд дар ашъори шоирони Хучанд гуногунсабкӣ ба назар мерасад, аммо намунаҳои ашъори баъзе аз онҳо гувоҳӣ медиҳад, ки эшон дар пайравӣ аз Бедил ва сабкӣ ӯ низ муваффақ гардидаанд, ки миёни онҳо Шӯҳӣи Хучандӣ ва Тошхоҷа Асирӣ ҷойгоҳи хоса доранд.

Вожаҳои калидӣ: шоирони ҳавзаи адабии Хучанд, сабкӣ ҳиндӣ, таъсирпазирӣ, пайравӣ, шеваи маъниофаринӣ, вожасозӣ, ғазал, тазмин, назира, мухаммас, Бедил, Шӯҳӣ, Асирӣ, оина.

**ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ РЕЧИ И МЫСЛИ БЕДИЛЯ НА ПОЭТОВ
ХУДЖАНДСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО АРЕАЛА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ
XVIII- НАЧАЛО XX ВЕКА**

Предпринята попытка влияния и следование поэтов Худжандского литературного круга во второй половине XVIII века на творчество Мирзо Абдулкадыра Бедилья. Авторы попытались оценить рецепцию исследуемых поэтов с нескольких сторон – с точки зрения формы стихотворения, влияния стиля и манеры изложения (использования поэтических образов) рецепции смыслотворчества и тазмин. По результатам обзора авторы пришли к выводу, что хотя в поэзии Худжандских поэтов присутствует разнообразие стилей, примеры показывают, что некоторым из них удалось следовать Бедилью и его стилю, среди которых Шухи Худжанди и Тошходжа Асири занимают особое место.

Ключевые слова: поэты Худжандского литературного круга, индийский стиль, экспрессивность, последовать, способ создания смысла, словообразование, газель, тазмин, назира, мухаммас, Бедиль, Шухи, Асири, зеркало.

**THE INFLUENCE OF BEDIL'S STYLE OF SPEECH AND THOUGHT
BESET WITH POETS OF KHUJAND LITERARY CIRCLE REFERRING TO
THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE
20TH CENTURY**

The article dedicated to studying the influence and following of the poets of Khujand literary circle referring to in the second half of the 18th century by Mirzo Abdulkodir Bedil. The authors of the article made an endeavor to consider the studied poets' following in several streamlines – in terms of the form of poem, the influence of style and ways of expression (resorting to poetic images), following to the way of the creation of meaning. Proceeding from the assumption of the conducted analysis, the authors of the article came to the conclusion that although there is a variety of styles in Khujand poets' versifies, however patterns of some of their poems show that they managed to follow Bedil and his style, among of whom Shukhi Khujandi and Toshkhuja Asiri occupy a special place.

Key words: poets of Khujand literary circle, Indian style, influence, following, way of creation of meaning, word-building, ghazal, tazmin, nazira, mukhammas, Bedil, Shukhi, Asiri, mirror.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуров Нуралӣ Норович – доктори илми филология, директори Институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои ҷомеашиносии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик

Бобочон Гафуров» (Тоҷикистон, ш. Хучанд). Тел.: +992 92 876 37 97, E-mail: nurali74@mail.ru

Ҳомидова Шамсия Мирзорустамовна – докторант (Ph.D)-и кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров» (Тоҷикистон, г. Хучанд). Тел.: +992 92 899 85 00, E-mail: Khomidova_shamsiya@mail.ru

Сведение об авторах: Нуров Нурали Норович – доктор филологических наук, директор Научно-исследовательский институт общественных наук ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова», (Таджикистан, Худжанд), тел: +992 92 876 37 97, E-mail: nurali74@mail.ru

Ҳомидова Шамсия Мирзорустамовна – докторант (Ph.D) кафедры классической литературы ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд), тел: +992 92 899 85 00, E-mail: Khomidova_shamsiya@mail.ru

Information about the authors: Nurov Nurali Norovich – Dr. of Philological sciences , Director of the Research Institute of Social Sciences under the SEI «Khujand State University named after B.G. Gafurova», (Republic of Tajikistan, Khujand), tel: +992 92 876 37 97, E-mail: nurali74@mail.ru

Homidova Shamsiya Mirzorustamovna, doctoral student of the Department of Classical Literature, Khujand State University named after B.G. Gafurova (Republic of Tajikistan, Khujand), tel: +992 92 899 85 00, E-mail: Khomidova_shamsiya@mail.ru

**НАҚДИ ВИЖАГИҲОИ МУНДАРИЧАВӢ ВА ҒОЯВИИ ОСОРИ
АЙНӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ АЙНИШИНОСОН**

Чамолиддин Сирочзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Таҳқиқи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ зери таъсири ҷараёни идеологии замон шакл гирифта, муҳаққиқон асосан ба шинохти моҳияти иҷтимоиву сиёсӣ ва ахлоқии мушкилоти мавриди назари нависанда, аз ҷумла мазмуни инқилобӣ, адолати иҷтимоӣ, озодии инсон, мавқеи зан дар ҷомеа, нақш ва ҷойгоҳи табақаи заҳматкаш дар ҷомеаи сотсиалистӣ, тасвир ва таблиғи руҳияи инқилобӣ, ҷаҳонбинии нави марбут ба сохти нав ва монанди инҳо тавачҷуҳ зоҳир кардаанд. Дар ин мақола баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои айнӣшиносон дар ин замина баррасӣ мегардад.

Дар таҳқиқ ва арзёбии хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айнӣ, аз ҷумла повести «Одина», нахустин кӯшишро муҳаққиқони рус Швердин ва Афанасев кардаанд ва мазмуни онро инқилобӣ ва марбут ба тасвири аҳволи иҷтимоии «кӯхистонии камбағал, зулми бек ва мансабдорони амир, ҳаракати инқилобӣ» [13,5] доништаанд. Дар айнӣшиносии тоҷик Раҳим Ҳошим бори аввал дар мақолаи «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик «Одина» ба таври мухтасар доир ба хусусиятҳои мундариҷавию ғоявии повести «Одина» мулоҳизаҳояшро баён кардааст. Муҳаққиқ повести «Одина»-ро «яке аз он китобҳои сурхе» доништааст, ки «саргузашти як тоҷики камбағалро ҳикоя мекунад ... Дар «Одина» аз муомила ва истисмори як муштзӯри тоҷик сар карда, то зиндони Бухоро, мурофия ва муҳокимаи қозии шариат, заводи пахта ва як тӯда воқеаҳои давраи инқилоб бо маҳорати тамоме тасвир карда шудааст» [13, 3].

Муҳаққиқ пас аз зикри мавзуву мазмуни мундариҷаи повест ғоя ва моҳияти идеологии повестро дар тобеият ба сиёсати вақт шарҳ додааст, ки онро ҳамчун шарҳи моҳияти иҷтимоиву сиёсии асари Айнӣ метавон пазируфт. Ин мақола бо таъя ба усули (методи) таърихӣ фарҳангӣ, ки дар адабиётшиносии солҳои бисту сӣ шоеъ буд, навишта шуда, муаллиф мундариҷа ва ғояи повести Айнӣро танҳо аз назари идеологияи ҳизбӣ таҳлил ва арзёбӣ ва андешаашро дар охири мақола чунин ҷамъбаст намудааст: «Меҳоҳем бигӯем, ки «Одина» як қиссаи инқилобӣ ва ҳаётии тоҷик аст. «Одина» зиндагонии ранҷбар, ҳаёти мардикори тоҷикро аз бисёр ҷиҳатҳо дар бар гирифта, тасвир мекунад. Дар «Одина» тамоми сабаб ва заминаҳое, ки дар Бухорои собиқ оммаи меҳнаткашро ба инқилоби шуруӣ тайёр карда буд, нишон дода шудаанд. Дар «Одина» давраи бадбахтии тоҷики камбағал тасвир шудааст» [13, 5].

Чунонки ба мушоҳида мерасад, Раҳим Ҳошим дар ин мақола ғояи повести Айниро «аз мавзуъ»-и асар берун кашида [5, 42], онро василаи густариш ва тақомули андешаи иҷтимоӣ ва ҳунари тасвиргарии Айни ба шумор меоварад, ки таҷрибаи аввал дар нақди адабии иҷтимоӣ-барои тоҷикии солҳои бистуми садаи гузашта мебошад.

Рисолаи Бектош «Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ» такмили мақолаи «С. Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик»-и ӯ буда, он, ба пайбурди А. Набавӣ, намунаи «роҳи илмӣ гирифтани нақднависии навбунёди тоҷикӣ» [7, 206] дар шинохти мундариҷа ва ғояи осори бадеии Айни, аз ҷумла повести «Одина» ва романи «Доҳунда» мебошад. Таҳлил ва арзёбиҳои Бектош дар ин мақола ба ошкор намудани моҳияти иҷтимоии мундариҷа ва ғояи асарҳои Айни нигаронида шуда, дар ин замина вай чунин менависад: «Дар романҳои Айни (Бектош «Одина»-ро низ дар баробари «Доҳунда» роман гуфтааст-шарҳи мо) ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ ҳеч набошад, як намоёндае доранд, ки дар вазъият ва шароити иҷтимоӣ-дар муносибати зиндагии иҷтимоӣ ба ҳамдигар пайваста шудаанд» [2, 25]. Ин пайвастагиро муҳаққиқ бо зикри аъмоли шахсиятҳои ҳар ду асар, ки намоёндагони табақоти истисморгаранд, собит мекунад. Дар ин замина вай аз таҳлили мундариҷаи повести «Одина» ва романи «Доҳунда» ба ин натиҷа мерасад, ки «усул ва фурӯмоии гуногуни истисмори кулакҳо ва ба кулак мутеъ будани деҳқонони миёна ва камбағал»-ро [2, 25] тасвир кардани Айни ба таври воқеӣ падида овардани мавқеи инсонии золим ва мазлум дар ҷомеаи истисморгар аст. Ба мушоҳидаи ӯ, Айни ба василаи тасвири воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ дар истисмори деҳқон ҳамфикр будани оқсақол, ҳоким, мулло, кулак ва онҳоро ҳимоя кардани «апарати режими амирӣ»-ро [2, 25] таъйид менамояд. Дар ин замина Бектош мундариҷа ва ғояи ҳар ду асарро муфассал таҳлил карда, тадриҷан таҳаввули ҳунари нависандаро муайян менамояд, ки дар он рӯзгор қадами аввал дар идроки бадеии концепсияи эҷодии Айни буд.

Бектош дар баробари шинохти дастовардҳои Айни дар таълифи ин асарҳо баъзе камбудҳои онҳоро низ зикр мекунад, ки ба мундариҷа ва ғояи повест ва роман дахл дошта, дар вақташ Айни ба он ҷавоб ҳам навишта буд. Эроди Бектош ин буд, ки «...дар эпизодҳои пасоянда (сухан аз амалкарди деҳқонони хонахаробгашта ва ба роҳи инқилоб даромадани онҳо меравад-шарҳи мо) Айни тамоман дигар мешавад. Хусусан, дар ҷангҳои босмачигарӣ ва давраи сохтмони хочагии мамлакат ба битовизм сар карда зиндагиро рӯякӣ-танҳо намуди шароитӣ ва берунии онро тасвир мекунад. Эпизодҳои он иборат аз тасвирҳои берунӣ (внешно описательное) содаи реалистӣ аст» [3]. Илова ба ин, Бектош навишта буд, ки «...инъикоси қишлоқ ва характерҳои имрӯза танҳо содаи реалистона ва монанди аз тирезаи вагон менамудагии манзараҳои тез-тез гузаранда ва дар нутқҳои дуру дароз хушк аст» [2, 48-49].

Устод Айни ин эроди Бектошро оид ба тарзи тасвири ӯ дар вақташ қабул карда, аз ҷумла навишта буд: «Дуруст аст, ки аз ҷиҳати тасвир ҳамаи ҷойи ин китоб як зайл набаромадааст ва мумкин аст, ки аз ҷиҳати техникаи

тахрир хеле нуқсон дошта бошад» [1]. Ҳамин гуна эродхоро Бектош доир ба тасвири босмачигарӣ ва муборизаи синфӣ дар «Дохунда» низ зикр кардааст, ки чунин тарзи содагарой дар тасвири воқеият минбаъд, ба андешаи А. Набиев ҳамчун «муҳимтарин камбудии адабиёти солҳои 30-50» [7, 231] зикр шудааст.

Аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта ба баъд масъалаи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ мавриди таҳқиқ ва баррасии донишмандоне, мисли М. Шукуров (М. Шакурӣ), А. Сайфуллоев, И. Брагинский, Н. Маъсумӣ, А. Набиев (А. Набавӣ), М. Рачабӣ, Ш. Солеҳов ва дигарон қарор гирфтааст, ки дар шинохти моҳияти сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ муҳим ва арзишманд мебошад.

Дар ин радиф яке аз аввалин таҳқиқоти чиддӣ ва пурмоя мақолаҳои М. Шукуров «Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ», «Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур» ва «Ҳаҷв дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ» мебошанд. Дар мақолаи аввал муаллиф дар алоқамандӣ бо таҳқиқи масъалаи таъсири суннатҳои ёддоштнависи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ «марҳалаҳои муҳимми асарро дар асоси мазмуни иҷтимоии он муайян» карда, воқеияти зиндагиро ҳамчун василаи такмили сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии асар ба шумор овардааст. Ба назари ӯ дар «Ёддоштҳо» «Ҳар як ҳодисаи муҳимми зиндагӣ, ки ифодаи қонунияти ҷамъиятӣ ва инкишофи таърихӣ буда, дар айни замон то андозае ба тақдирӣ қаҳрамон, ба тараққиёти фикрӣ ва ҳолати руҳии ӯ осоре боқӣ гузоштааст, як марҳалаи нақли муаллифро ташкил медиҳад. Унсурҳои асосии идоракунондаи композитсия Садриддин нест, балки муҳити ӯ, таъсирҳои қабулкардаи ӯст. Ҳатто дар қисмҳои сеюм ва чоруми «Ёддоштҳо» образи қаҳрамони асосӣ ба як риштаи пайвандкунондаи воқеаҳои гуногуни асар табдил ёфтааст» [15, 30]. Ин тарзи шинохти хусусияти мазмунбандӣ ва муҳтавои «Ёддоштҳо»-и Айнӣ ҳануз дар он рӯзгор сухани бавазн буд ва минбаъд дар рисолаҳои ин донишманд «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» ва «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ» такмил ёфта, дар алоқамандӣ бо сохтори бадеии «Ёддоштҳо» ва дигар асарҳои Айнӣ таҳқиқ ва таҳлил шудааст. Вале он чи дар баррасии «Ёддоштҳо» муҳим аст, ҳамоно шинохти концепсияи ҳоси ҳунарии нависанда дар пайвастагӣ бо мазмуну муҳтаво падида овардани «нияти ғоявӣ бадеии нависанда» [15, 31] мебошад.

Ҳунари Айниро дар офаридани сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори насрияш М. Шукуров дар заминаи корбурди ҳаҷв низ баррасӣ карда, нахуст таъкид мекунад, ки «дар «Ёддоштҳо», ки асосан асари ҳаҷвӣ нест, ҳаҷв ва мутоиба-сатира ва юмор вазифаи муҳимро иҷро кардааст» [16, 39]. Муҳаққиқ дар ин замина нақши ҳикояҳои ҳаҷвиро дар такмили мундариҷа ва ғояи «Ёддоштҳо» баррасӣ карда, аз ҷумла менависад: «С. Айнӣ бо дохил намудани ҳикояҳои ҳаҷвӣ, ки хеле ширин ва зарофатноканд, хостааст, ки асар бештар шавқовар шавад ва диққати хонандаро ба сӯи худ кашад» [16, 39]. Аз идомаи таҳқиқоти М. Шукуров бармеояд, ки ҳикояҳои ҳаҷвӣ дар ин асар на фақат василаи шавқовар шудан ва «диққати хонандаро

ба сӯйи худ» кашидан, балки тарзи такмили сохтори мундаричавӣ ва ғоявии асар низ будааст, ки аз ҷониби Айнӣ огоҳона ва ҳунармандона анҷом гирифтааст. Муаллиф дар ин замина «Ёддоштҳо»-и Айнӣ дар «янҷоягӣ» ва «яғонагии чудонашаванда» [4, 109] бо мундарича ва ғояи асар таҳлил карда, пайванди мантиқӣ ва ҳунарии онҳоро бо далелҳо собит менамояд. Ба мушоҳидаи ин донишманд ҳикояҳои ҳаҷвӣ «Ёддоштҳо» «бо мақсади умумии нависанда мувофиқати кулӣ» дошта, барои «беҳтар кушодани моҳияти ҳодисаҳо ёрии чиддӣ» [17, 130] расондааст. Айнӣ, пеш аз ҳама, аз ин унсур бо мақсади масҳара ва хандахариш кардани «намояндаи ягон синфу гурӯҳи истисморкунандаи чамбият» [16, 39] истифода кардааст, ки дар такмили сохтори мундаричавию ғоявии асар таъсиргузор будааст. Ба ифодаи дақиқтар, М. Шукуров дар таҳқиқоти зикршуда «сохиби мазмуни баланди ғоявӣ ва бадеияти оӣ» будан ва дар эҷодиёти Айнӣ ҷойгоҳи хос доштани чунин ҳикояҳоро [16, 84] бо таҳлили киёсӣ таъйид кардааст.

Муҳаққиқи дигаре, ки дар боби мазмуну мундарича ва ғояи осори Айнӣ ҷустуҷӯҳои судмандеро анҷом додааст, Атахон Сайфуллоев мебошад. Ин донишманд дар таҳқиқоти «Романи устод Садриддин Айнӣ «Доҳунда». Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар» (1966) ва «Мактаби Айнӣ» (1978) дар қатори дигар масъалаҳо ба омӯзиши хусусияти сохтори мундаричавию ғоявии романи «Доҳунда» ва дигар осори устод диққат дода, муҳимтарин дастовардҳои ҳунарии нависандаро дар ин замина таҳлил ва арзёбӣ намудааст. Ба ифодаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) ин донишманд дар рисолаи ««Романи устод Садриддин Айнӣ «Доҳунда. Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии он» «ҳақиқатнигории устодона ва пояи нави тақомули маҳорати адабии С. Айнӣро вобаста ба таҳлили мундаричаи ғоявии романи «Доҳунда» хеле хуб нишон додааст» [18, 8]. Муҳаққиқ масъалаи мавриди назари моро дар қисми дуюми рисолаи зикршуда дар алоқамандӣ бо баёни маҳорати воқеанигории нависанда, таҳлили сюжет ва композитсияи асар ва дар қисми сеюм дар заминаи таҳлили образҳои роман таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст.

А. Сайфуллоев дар рисола мундаричаву мазмуни асарро нақл накардааст, балки ҳунари нависандаро дар ин замина тавсиф намуда, бо зикри силсилабандии воқеаҳо ва бандубасти ҳунарии роман ҳунари нигорандагии Айнӣро нишон додааст. Муҳаққиқ дар ҷараёни таҳлили мазмуну мундарича ва ғояи роман ба моҳияти иҷтимоии мунадаричаи ғоявии асар эътибори бештар дода, дар ин замина бо роҳи таҳлили воқеиятҳои мавриди тасвири нависанда моҳияти амалу кирдори шахсиятҳои романи «Доҳунда»-ро бо образҳои асарҳои дигари нависанда (мисли Ёдгор-Одина, Гулнор-Гулбибӣ-Ҳабиба, Абдуллоҳоча-Мирзо Усмон ва ғайра) муқоиса кардааст, ки дар шинохти моҳияти масъала, аз ҷумла пешрафти ғоявӣ ва тақомулоти маҳорати нависанда муҳим ба назар мерасад [10, 47-48].

Муҳаққиқ дар баробари муваффақиятҳо камбуди «мундаричаи ғоявии асар»-ро низ нишон дода, «дар майдони муборизаи амалӣ нишон» надодани фаъолияти шахсияти роман Абдуллоҳочаро аз ин ҷумла ба шумор

меоварад ва хулоса мекунад, ки «нависанда ҳаёти Ёдгор ва Абдуллохочаро тасвир карда муносибати онҳоро ба ҳодисаҳои ҳамон давра нишон дода бошад ҳам, амалиёти бевоситаи онҳо дар ҳамин давраи пуршиддат тасвир наёфтааст» [10, 53]. Чунон ки мебинем, он чи А. Сайфуллоев доир ба ин масъала гуфтааст, ҳамон аст, ки ханӯз дар солҳои сиюм Бектош зикр карда буду ба доираҳои адаби маъқул нашуд [2, 42].

Муҳаққиқ маҳорати Айниро дар корбурди мундариҷаи ғоявии роман дар алоқамандӣ бо шароити таърихӣ, характери воқеаҳо ва тарзи амалиёти шахсиятҳои асар таҳлил карда, «онҳоро ба мадди аввал ё сонӣ» гузошта меафзояд: «Агар мо романи «Дохунда»-ро аз рӯи мундариҷа ва ҳодисаҳои таърихӣ ба се қисмат-давраи то Револютсияи Халқии Советии Бухоро, солҳои ҷанги граждани ва замони барқарор шудани хоҷагии халқи Тоҷикистон чудо намоем, ин хусусияти композитсия боз ҳам равшантар мегардад» [10, 54]. Ба ин тартиб, А. Сайфуллоев воқеаҳои таърихӣ ва сарнавишти шахсиятҳои романро таҳлил карда, ба ин васила таҳаввулоти тадриҷии мундариҷаи ғоявии асарро нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ чараёни «ҷанги граждани, ташкили сохти нави сотсиалистӣ ва барқарор намудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ»-ро (10, 60) дар бар мегирад ва баёнгари ҳунари нигорандагии Айни дар такмили сохтори мундариҷавию ғоявии роман мебошад.

Дигар аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи А. Сайфуллоев рисолаи «Мақтаби Айни» мебошад, ки дар он муҳаққиқ дар қатори дигар масъалаҳо хусусиятҳои мундариҷавию ғоявии «Ҷаллодони Бухоро», «нахустин повести реалистии тоҷик» «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-ро [11, 69-82; 83-103; 159-213] ҳаматарафа таҳқиқ ва баррасӣ намудааст.

Ба мушоҳидаи А. Сайфуллоев, повести Айни «Ҷаллодони Бухоро» «ҳақиқати талх ва фочеонаи ҳаёти халқ» ва «муборизаи солдатҳои инқилобӣ...барои сарнагун кардани аморати Бухоро»-ро [11, 61] инъикос намудааст. Асар ғояи инқилобӣ ва инсонпарваронаро фаро гирифта, нафрат, ғазаб ва ҳисси ҳамдардиву раҳму шафқат дарунмои онро такмил бахшидааст, ки аз хусусияти асосии мундариҷаи ғоявии повести нависанда мебошад.

Атахон Сайфуллоев «Одина»-ро «нахустин повести реалистии тоҷик ва таҷассуми гуманизми сотсиалистӣ» унвон карда, таъкид бар он дорад, ки ин асар «ба ҳаёти халқ, ба гузаштаи пурдарду алами қафомондатарин қисми мардуми кӯҳистон бахшида шудааст». Ба мушоҳидаи саҳеҳи ӯ, агар «нависанда ба воситаи «Ҷаллодони Бухоро»...» ба ҳаёти халқ муроҷиат карда, «ҳаёти фочеонаи мехнаткашон»-ро «дар давоми чанд рӯзи моҳи март соли 1918» ба тасвир гирифта бошад, «Дар «Одина» бошад, манзараҳои ҳаёти ранҷбарони тоҷик нисбатан батафсил тасвир ёфтааст» [11, 74]. Дар заминаи саргузашти пурфочиаи шахсиятҳои асосии асар Одинаву Гулбӣ муҳаққиқ ин повестро сухани тозаи Айни «оид ба гуманизм» дониста, «аз сарчашмаи идеали сотсиалистӣ шодоб» гардидан ва

аз «миллатчигӣ ва нифоқи халқҳо «бегона будани онро аз тозакориҳои муаллиф ба шумор меоварад. Муҳаққиқ аз ҷониби Айнӣ ба миён гузоштани ғояи озодихоҳонаро дар насри тоҷик «масъалаи тамоман нав» шумурда, ба чунин хулосаи дуруст меояд, ки бо таълифи ин повест «Дикқати Айнӣ ба тасдиқи чунин фикр равона шуда буд, ки маҳз бо қувваи халқ несту нобуд кардани решаи зулму истибдод мумкин аст, барҳам додани он вазъияте, ки дар роҳи зуҳуроти комили адолат, одамият ва озодӣ монё мегардад, зарур аст». Хулосаи ӯ ин аст, ки «гуманизми пролетарӣ, ки гуманизми миллионҳост, дар насри тоҷик ҳамин тавр дохил мешуд» [11, 82]. Ин мушоҳидаи муҳаққиқ зери таъсири идеологияи ҳизбии вақт шакл гирифта бошад ҳам, моҳиятан дар таъкид ва таъйиди дарунмоияи инсонӣ ва созандаи повести Айнӣ буда, дар айнишини он рӯзгор навназарӣ ва биниши тозаии интиқодӣ буд.

А. Сайфуллоев мавзуву мазмун ва ғояи мундариҷаи романҳои устод Айнӣ «Дохунда» ва «Ғуломон»-ро низ бо ҳамин усул таҳлил ва арзёбӣ намуда, таносуби комили онҳоро ба ҳам нишон медиҳад. Ба мушоҳидаи ӯ, Айнӣ жанри романро «барои равшану возеҳ ва пурвусъат» тасвир кардани «ҳаёти халқ ва табаддулоти бузурги ҷамъиятӣ мувофиқ доништа» [11, 87], дар романи «Дохунда» «таърихи халқи тоҷикро дар давоми сӣ сол бо бисёр тафсилоташ нишон» [11, 87] додааст. Муҳаққиқ мутаносибан мазмуну мавзӯ ва ғояи романи «Дохунда»-ро таҳлил ва дастабандӣ карда, моҳияти зиддихалқии ҷомеаи феодалӣ ва афзалиятҳои «ҷомеаи меҳнаткашон»-ро, ки ба «бедории синфӣ ва муборизаи инқилобии оммаи халқ» [11, 93] асос ёфтааст, дар заминаи тасвирҳои Айнӣ нишон медиҳад.

Ба ин тартиб, Атахон Сайфуллоев мавзуву мазмун ва мундариҷаи ғоявии романи «Ғуломон»-ро таҳлил карда, ин романро «инъикоси достонии муборизаи халқ» унвон мекунад. Ин андешаи муҳаққиқро солҳо баъд Х. Шарифов тасдиқ ва дар заминаи повести «Одина» ва романҳои «Дохунда»-ву «Ғуломон» Садриддин Айниро «аввалин гӯяндаи ҳамосаи бадеии тоҷикон» [14, 118] унвон карда, моҳияти мавзуву мазмун ва ғояи ин асарҳои нависандаро муайян намудааст, ки дар таъйиди ҳунари Айнӣ дар фарогириӣ ва тасвири саҳифаҳои пурмочароии таърихи миллат ва тамоюлҳои озодихоҳии он мебошад.

А. Сайфуллоев таҳқиқ ва тасвири ду мавзӯ, «яке мавзуи таназзули феодализм ва таърихан аз сахни ҷамъият шармандавор баромада рафтани истисморгарон ва дигаре мавзуи бедории синфӣ, худшиносии миллӣ, тараққиёти революционии оммаи халқи ранҷбар ва соҳибони ҳақиқии давлату сарват гаравидани онҳо»-ро аз таҷрибаи нодири ҳунарии Айнӣ доништа, дар ин замина моҳияти мундариҷаи ғоявии романи «Ғуломон»-ро мушаххас намудааст, ки дар айнишини солҳои шасту ҳафтод биниши тоза ба шумор меравад. Ин донишманд тавонистааст бо таҳлил ва баррасии амиқ романи «Ғуломон»-ро ҳамчун инъикоскунандаи «тақдири меҳнаткашон дар муҳимтарин давраю марҳалаҳои гардиши таърихии тамоми ҷамъият, таърихи наслҳои авлодҳо, оилаҳо ва қавмҳо вобаста ба сарнавишти ҳамаи халқ»

маънидод карда, дар ин замина онро «эпопеяи меҳнат ва муборизаи» халқ «дар роҳи сохтмони сотсиализм» [11, 187] ба шумор оварад, ки биниши нав ва интиқодии ӯро дар бораи моҳияти мавзуву масъалаҳо ва ғояи сиёсӣ иҷтимоӣ мундариҷаи ин ду асари Айнӣ дар бар мегирад.

Адабиётшиносон А. Набиев (А. Набавӣ), Маъруфи Рачабӣ ва Ш. Солеҳов низ дар алоқамандӣ бо мавзуи таҳқиқоташон дар баъзе мавридҳо доир ба моҳияти мундариҷаи ғоявии осори Айнӣ сухан кардаанд, ки савияи илмию ҳунарии айнишиносиро дар шинохти масъалаи мавриди назар нишон медиҳад.

Масалан, А. Набиев «идея, пафос ва мундариҷаи асарҳои аввалини насри тоҷик», аз ҷумла «Одина», «Дохунда» ва «Ғулумон»-и Айниро фарогири «ҷаҳонбинӣ ва доираи ҳавасу манфиатҳои» инсонӣ нав, яъне «инсоне, ки дар гузашта мазлум буд ва акнун соҳиби мамлакатаи худ гардидааст» [8, 21] шинохта, ин асарҳоро «ҳам аз ҷиҳати мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам аз хусуси нияти бадеӣ» аз муҳимтарин намунаҳои ҷустуҷӯҳои адабии насри тоҷикӣ ба қалам додааст. Муҳаққиқ ин се асари Айниро муфассал таҳлил карда, ҳунари нигорандагии нависандаро дар фарогирии воқеиятҳои зиндагӣ ва сарнавишти шахсиятҳои мавриди тасвири нависанда ба таври мушаххас нишон додааст, ки ҳарфи тоза дар баррасии масъалаи мавриди назар мебошад.

Адабиётшиноси фақид М. Рачабӣ дар боби ташаккули инкишофи жанри таърихӣ дар насри тоҷикии солҳои бисту панҷоҳи садаи гузашта сухан карда, дар ин замина ҳунари Айниро дар инъикоси мавзуву мазмун ва мундариҷаи ғоявии повести «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғулумон» баррасӣ кардааст. Аз ҷумла ӯ созгории «тахайюли нависанда ба ҳақиқати таърих»-ро [9, 18] яке аз омилҳои ҳунарии дастбӯии Айнӣ ба фарогирии мавзуву масъалаҳо ва ғояи инқилобӣ ва азнавсозии ҷомеаи навбунёд таъбир карда, дар ин замина мавзуву мазмун ва ғояи осори зикршударо ба таври мушаххас таҳлил ва арзбӣ намудааст, ки пеш аз ҳама баёнгари моҳияти иҷтимоиву ахлоқии асарҳои Айнӣ мебошад. Муҳаққиқ таносуби тахайюл ва ҳақиқати таърихро дар доираи мундариҷаи ғоявии ин се асари Айнӣ баррасӣ карда, маҳорати нависандаро дар инъикоси бадеии саҳнаҳо ва сарнавиштҳои таърихӣ дақиқ муайян кардааст.

Адабиётшинос Ш. Солеҳов дар рисолаи «Роман дар адабиёти тоҷикии қарни бист» нақши Айниро дар ташаккули баъдии мактаби романнависии тоҷикӣ дар мисоли «нахустин романи насри реалистии тоҷикӣ»-«Дохунда» ва «Ғулумон» баррасӣ карда, сипас ҷустуҷӯҳои нависандаро дар тарзи корбурди мундариҷаи ғоявии ин романҳо бо мисолҳо ба таври мушаххас нишон додааст. Ба назари ӯ, «хуччатписандӣ, воқеъназарӣ, таъба асноди таърихӣ намудан, тасвири ашхоси воқеӣ бо номҳои аслиашон» [12, 216] яке аз василаҳои тақмили сохтори мундариҷаи ғоявии осори ёдшудаи Айнӣ буда, «Нависанда ба василаи дарки амиқи эстетикаи жанри роман ва таъкиди мавқеи ғоявии ҳеш пораҳо ё ҳикоятҳои ҷудоғонаи рӯзгори шахсиятҳои дostonӣ ва ҳодисаю воқеаҳои мавриди

назарашро аз ин ё он ҷиҳат ба ҳам алоқаманд намуда, пахноӣ ҳамосиӣ сохтори асарашро фароҳу фарогир месозад» [12, 217], ки омили аслии таҳаввули мундариҷаи ғоявии ин ду роман буда, фарогири «равандҳои тозаӣ ҳаёти ҷомеа ва тағйироти таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ» [12, 220] замони мавриди назари нависанда мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлилҳои анҷомгирифта нишон медиҳанд, ки аз солҳои бистуму сиюми садаи гузашта сар карда, самтҳои асосии ҷустуҷӯҳои айнишиносон дар таҳқиқи масъалаи мазмуну мавзӯ ва мундариҷаи ғоявии осори Айнӣ мушаххас гардида, зери таъсири сиёсати адабию идеологии вақт рушд намудааст. Ба ин далел, тамоюли асосии ҷустуҷӯҳои айнишиносонро мушаххас намудани мундариҷаи иҷтимоӣ ахлоқӣ ва сиёсӣ осори нависанда ва моҳияти хунарии амалӣ намудани он муайян карда, нақши Айниро дар ташаккул ва таҳаввули насри навини тоҷикӣ собит месозад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Эзоҳ / С. Айнӣ // Тоҷикистони сурх. – 1931. – 21 сентябр.
2. Бектош, Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с.
3. Бектош, Н. Садриддин Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик / Н. Бектош // Тоҷикистони сурх. – 1931. – 5 август.
4. Бушмин, А. С. Наука о литературе: Пролемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – Москва: Современник, 1980. – 334 с.
5. Мирсодиқӣ, У. Аносири наср / У. Мирсодиқӣ. – Техрон: Интишороти Шифо, 1367. – 500 с.
6. Муллоҷонов, Ш. Ритсензия / Ш. Муллоҷонов // Садои Шарқ. – 2004. – № 10-11. – С. 80-84.
7. Набиев, А. Нарзулло Бектош ва илму адаби тоҷикии солҳои 20-30 асри 20 / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с.
8. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
9. Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.
10. Сайфуллоев, А. Романи устод С. Айнӣ «Дохунда» / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Дониш, 1966. – 218 с.
11. Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.
12. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX (Масъалаи жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2001. – 331 с.
13. Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. – № 8-9. – С. 3-6.
14. Шарифов, Х. Диди ҳамосиӣ миллӣ дар эҷодиёти С. Айнӣ ва дигарон / Х. Шарифов. Озурдагон ва умедворон. – Душанбе: Сино, 2001. – С. 211-220.

15. Шукуров, М. Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни / М. Шукуров. Анъана, халқият, маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 7-37.

16. Шукуров, М. Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур / М. Шукуров. Анъана, халқият, маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 38-84.

17. Шукуров, М. Ҳачв дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни / М. Шукуров // Чашномаи Айни. Ҷузъи 2. – Душанбе: Нашриёти АФ Тоҷикистон, 1963. – С. 125-166.

18. Шукуров, М. Сарсухан / М. Шукуров // А. Сайфуллоев. Романи устод С. Айни «Доҳунда». – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 5-10.

НАҚДИ ВИЖАГИҲОИ МУНДАРИЧАВӢ ВА ҶОЯВИИ ОСОРИ АЙНИ ДАР ТАҲҚИҚОТИ АЙНИШИНОСОН

Дар мақола таҳқиқоте, ки дар шинохт ва арзёбии хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии устод Айни аз ҷониби айнишиносон анҷом гирифтаанд, қиёсан баррасӣ шуда, тамоюлҳои асосии ҷустуҷӯҳои илмӣ дар ин самт таҳлил ва моҳияту равишҳои таъсиргузори он муайян ва мушаххас гардидаанд.

Дар заминаи таҳлилҳои қиёсӣ муайян гардидааст, ки дар таҳқиқ ва арзёбии мушкilotи мавриди назар идеологияи иҷтимоӣғарои замон таъсиргузор буда, муҳаққиқон асосан зери таъсири сиёсати давр ба баррасии моҳияти иҷтимоӣву сиёсӣ ва ахлоқии осори нависанда, аз ҷумла мазмуну мундариҷаи инқилобӣ, адолати иҷтимоӣ, озодии инсон, мавқеи зан дар ҷомеа, нақш ва ҷойгоҳи табақаи заҳматкаш дар низоми сотсиалистӣ, тасвир ва таблиғи руҳияи инқилобӣ, ҷаҳонбинии нави алоқаманд ба низоми нав ва монанди инҳо пардохтаанд.

Калидвожаҳо: *хусусиятҳои мундариҷавӣ, вижагиҳои идеяӣ, Айни, осори Айни, адолати иҷтимоӣ, озодии инсон, зан дар ҷомеа, ҷаҳонбинии нав.*

КРИТИКА ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ И ЦЕЛИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЙНИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ АЙНИВЕДОВ

В статье сопоставляются исследования современных специалистов по признанию и оценке содержания и концептуальных особенностей художественных произведений устода Айни, анализируются основные направления научных исследований в этой области, а также сущность и подходы ее влияние идентифицируется и конкретизируется.

На основе сопоставительного анализа установлено, что социальная идеология того времени оказывает влияние на исследование и оценку рассматриваемых проблем, а исследователи, в основном под влиянием политики того периода, исследуют социальные, политическая и нравственная

сущность произведений писателя, в том числе содержание революционного содержания, социальная справедливость, свобода человека, положение женщины в обществе, роль и место рабочего класса в социалистическом строе, изображение и пропаганда революционного духа, новое мировоззрение, связанное с новой системой, и тому подобное.

Ключевые слова: особенности содержания, идеологические особенности, Айни, творчество Айни, социальная справедливость, свобода человека, женщина в обществе, новое мировоззрение.

**CRITICISM OF THE CONTENT AND IDEATIONAL FEATURES OF
AYNI'S WORK IN THE RESEARCH OF CONTEMPORARY SCHOLARS
(AYNIVEDS)**

The article compares the studies of modern experts on the recognition and evaluation of the content and conceptual features of the art works by Ustod Ayni, analyzes the main directions of scientific research in this area, identified and concretized the essence and approaches of her influence.

Based on a comparative analysis, it has been established that the social ideology of that time has an impact on the study and evaluation of the problems under consideration, and researchers, mainly influenced by the politics of that period, explore the social, political and moral essence of the writer's works, including the content of the revolutionary content, social justice, human freedom, the position of women in society, the role and place of the working class in the socialist system, the image and propaganda of the revolutionary spirit, a new worldview associated with the new system, and so on.

Key words: content features, ideological features, Ayni, Ayni's work, social justice, human freedom, woman in society, new worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сирочзода Чамолиддин Қиём – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; E-mail: imkhan87@mail.ru; Тел.: +992 907717887

Сведения об авторе: Сироджзода Джамолиддин Киём, соискатель Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; E-mail: imkhan87@mail.ru; Тел.: +992 907717887

Information about the author: Sirojzoda Jamoliddin Qiyom, researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki National Academy of Sciences of Tajikistan; Dushanbe city, 21 Rudaki street, E-mail: imkhan87@mail.ru; Tel.: +992 907717887.

ҲАЁТ ВА ОСОРИ АДАБИИ ЛИ БО

Гулҷаҳон Самадова
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи С. Улуғзода

Осори назмии классикӣ дар фарҳанги Чин мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Метавон эътироф намуд, ки маҳз дар назми қадим ҷавҳари фарҳанги чинӣ ҷой дода шудааст. Он дар тури мавҷудияти дуру дарози худ давраҳои инкишофи таназзул, давраҳои парвози босуръат, кашфиёт ва рукуди садсолаҳоро дидааст.

Яке аз давраҳои аввали рушди назм ин «Китоби суруд» («Шитсин») ва «Қитъаҳои ҷутсӣ» («Ҷутси» 楚辭 – маҷмуаҳои қадимии шеърҳо); баъдтар – сурудҳои халқӣ, ки аз ҷониби амалдорон аз «Палатаи мусиқӣ» («Юэфу») ва «Дувоздаҳ шеърҳои қадима», назми Тсао Чжи ва Тао Юан-мин мебошанд.

Империяи муттаҳидаи сулолаи Тан ба яке аз калонтарин давлатҳои давр табдил ёфт. Инкишофи иқтисоди Чинро аз нав барқарор мекард: ҳунармандӣ, савдо, кишоварзӣ ва санъати дастӣ ривож меёфт. Пойтахти императории Чанан бо аҳолии ба як миллион расида, ба шаҳри бузургтарини ҷаҳон табдил меёбад. Дар ин замина, лаппосзании эҷодиёти бадеӣ низ ба вуқӯ мепаивандад. Империяи Тан зумраи тамоми шоирони боистеъдодро ба ҷаҳон тухфа намуд ва «асри тиллоӣ»-и махсуси адабиёти Чин гардид. Мэн Хао-жан, Ван Вэй, Ду Фу, Бо Сзюй ва дигарон дар назми чинӣ саҳми калон гузоштаанд. Дар соли 1708 Император Канс фармон дод, ки «Маҷмуи пурраи шеърҳои сулолаи Тан»-ро нашр кунанд. Асари бисёрчилда тақрибан панҷоҳ ҳазор шеърро дар бар мегирифт. Аммо дар байни зиёда аз ду ҳазор шоирони он давра, ки дараҷаҳои гуногуни истеъдоди мансуб ба самтҳои мухталиф доштанд, номи Ли Бо (чун дӯсти наздикаш Ду Фу) махсус қайд карда мешавад.

Ли Бо бо тахайюлотӣ бебаҳо, рафторҳои хайратангезона, образҳои амиқи фаласуфона ва равшани даосистҳо дар ашъори худ, ва инчунин, аз рӯи ривоятҳои паҳнгардида дар бораи муҳаббати худ ба шароб маъруф аст. Мисли Ду Фу, ӯ низ вақти зиёдеро дар сафарҳо гузаронидааст.

Сафарҳо ба дили хасиси нақшгузошта ва назари ба дидани ҷузъиёти хурдтарин кодири ӯ гизо меод. Маълум шуд, ки нобиғаи ӯ қодир аст, тамоми сарвати азхудкардари эҷодиёт коркард, дарк ва ифода намояд. Муаллифони «Таърихи адабиёти Чин», ки онро Институти адабиёти Академияи илмҳои Чин интишор кардааст, қайд кардаанд, ки «мундариҷаи ашъори Ли Бо, шояд, ба тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеаи Чин, ки бо кадоми онҳо одамони муфаккири он замон рӯ ба рӯ шуда метавонад, таъсир расонад» [3, 14].

Академик Василий Алексеев дар бораи шоир навиштааст, ки «нобиғаи чиноӣ дар чараёни азим ва равшани шеър тамоми сарвати бепоёни тафаккури халкиро ифода кардааст» [7, 23].

Дар бораи волидайнӣ шоир маълумот хеле ночиз аст. Дар асари «Китоб дар бораи сулолаи Тан» гуфта шудааст, ки падараш раҳбари низомӣ буд ва дар шаҳри Жэнчэн хизмат мекард», аммо муҳаққиқон муайян кардаанд, ки дар асл амаки Ли Бо дар Жэнчэн зиндагӣ мекард. Дар ашъори шоир падар танҳо як маротиба – марди қадбаланди хушандом бо абрувони сафед ёдовар шудааст [5, 29].

Дар воқеъ, падари шоир ба кор майлу рағбат накардааст, эҳтимолан, ягон вақт ўро маҷбур карданд, ки ба тичорат машғул шавад ва теъдоде аз муҳаққиқон шуруъ аз солҳои 1930-юм Ли Бо-ро «писари савдогари сарватманд» ё ҳатто, «заминдор» ном бурдаанд, аммо аксарият ин тавсияро дастгирӣ намекунанд. Дар бораи сарватманд будани падар, зиндагии зоҳидона, вале бепарвоёнаи ў, ки то пирии куҳансолӣ умр ба сар бурдааст, шаҳодат медиҳад. Дар таърих ў ҳамчун Ли Кэ, ки дар он ҳиссаҷаи «кэ», пеш аз ҳама, маъноӣ «мусофир, дарвеш, муҳочир, меҳмон»-ро ифода мекунад ва метавонад сояи «савдогар» ё «меҳмони тоҷир»-ро, ки мол меорад, низ дошта бошад, боқӣ мондааст [6, 45].

Дар бораи модари шоир, ҳатто, қариб ки маълумот ёфт намешавад. На ном, на насаби авлодӣ, танҳо фарзияи нокифоя асоснок карда шудааст, ки ў аз қабилаи Сяни наздикии Тангутҳо омадааст. Бисёре аз ҳамқабилаҳои модараш дар Шу низ зиндагӣ мекарданд, ки оилаи Ли аз минтақаҳои ғарбӣ ба он ҷо омада буд. Бинобар ин, Ли Бо на танҳо то синни панҷсолагӣ, балки то давраи тулонитари кӯдакӣ низ дар муҳити «барбарӣ» зиндагӣ кардааст, ки ба ў ҳам дониستاني забонхоро додааст, ҳам ба хувият (менталитет), дарки ҷаҳон, табиати хушобуранг ва муассири ў таъсир расондааст [7, 64].

Аз рӯи маълумоти муҳаққиқон Ли Бо дар оилаи савдогари сарватманд ба дунё омадааст. Дар бораи он ки шоир дар кучо таваллуд шудааст, ривоят ва тафсиrotи зиёде мавҷуданд. Баъзе муҳаққиқон тахмин мекунанд, ки Ли Бо, шояд аз собиқ вилояти Туркистон (ҳоконати Туркӣ), наздикии шаҳри муосири Токмак (Токмоқ), дар шимоли Қирғизистон баромада бошад. Аз рӯи ривояти дигар, ҷои таваллуди ў музофоти Гансу ҳисобида мешавад. Дар ҳар ҳол, гузаштагони ў айнан аз Гансу баромадаанд. Вақте ки Ли Бо панҷсола мешавад, оилаи онҳо ба Синляньсян (шаҳри Тэзяню имрӯзаи музофоти Сичуан дар ҷанубу ғарбии Чин) кӯчиданд. Дар ин ҷо оила насаби хонаи ҳукмрони «Ли»-ро қабул мекунад.

Ли Бо таҳсилоти хонагӣ, яъне дар назди шахсони алоҳида таълим гирифтааст, дар мактаби давлатӣ таҳсил накардааст. Ҳанӯз дар синни даҳсолагӣ, ў ба навиштани шеър шуруъ мекунад. Дар синни понздаҳсолагӣ Ли Бо ба шамшербозӣ машғул шуда, ба «баҳодурони сайёр» (бо забони чинӣ - 游骑), ки азиятдидагонро аз бадкорон муҳофизат мекарданд, пайравӣ мекунад. Аз асрҳои миёна ходимони адабии чинӣ дар Ли Бо хислатҳои

самимонаи баҳодури сайёро дар баробари хислатҳои конфутисионӣ ва пайрави даосизм мегардад [2]. Хислати озодидӯстӣ ва мустақили Ли Бо аз овони ҷавонияш зоҳир мегардад: дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ, ӯ ба кӯҳҳои Миншани атрофи Чэнду, ки дар он ҷо бо мураббии даосист Дон Янтси ба машғулият шуруъ мекунад, меравад. Ин гурехтан аз ҳаёти қатъиян танзимшудаи давлати феодалии пайрави меъёрҳои конфутисиягӣ буд, аксарияти намоёндагони зиёи он замон аз имконияти иштирок дар ҳаёти давлатии кишвар истифода мекарданд ва барои мансаби амалдор имтиҳонҳо месупурданд.

Вақте ки пас аз якчанд соли омӯзиши «табиат» ва «корношоямӣ» Ли Бо аз мансабдори калони шаҳрӣ ва донишманд Су Тин барои гирифтани яке аз мансабҳои маъмурӣ даъватнома мегирад, лекин ӯ рад мекунад ва ба сафар баромада, тарки диёр мекунад [7, 68].

Солҳои сафар дар музофотҳои ватан мегузарад. Зебоии табиат шоирро ба худ беш аз беш ҷалб мекард ва дар ин давра чунин асарҳо, аз қабилӣ «Суруд дар бораи моҳ дар кӯҳҳои Эмей», «Зоҳидро дар кӯҳи Дайтян зиёрат мекунам, аммо ўро намеёбам», «Дар кӯҳҳои Тзинтиншан танҳо нишастаам» ва ғайра. Ли Бо аз тамошои манзараҳои зебои Сичуан ба таври кофӣ лаззат бурда, дар синни бисту панҷсолагӣ ба сайёҳати Чин сафар мекунад.

Дар синни 27-солагӣ Ли Бо ба музофоти Хубей мерасад, ки дар он ҷо якчанд муддат меистад. Дар ин ҷо ӯ бо набераи вазири собиқи императорӣ издивоҷ мекунад, фарзанддор мешавад ва ҳамроҳ бо оилааш дар кӯҳҳои Анлу зиндагӣ мекунад. Вале, ҳатто, оила ўро пойбанд карда наметавонад ва ӯ аз хона баромада меравад. Ба Шатсю расида, дар якҷоягӣ бо дӯстонаш, шоир гурӯҳи «Шаш нафар беғам аз водихои бамбуки»-ро ташкил мекунад. Ҷавонон дар кӯҳҳои Тзулай маскан гирифта, дар ҳеч кучо кор намекарданд ва танҳо аз зиндагӣ ҳаловат мебурданд: шароб менӯшиданд, шеър менавиштанд ва аз табиат лаззат мебурданд ва худро ҳамчун озодандешони худрайъ медонистанд, ки ба симои конфутисиалии мардони ашроф муҳолиф аст.

Дар гули солҳои сайругашт Ли Бо бо шумораи зиёди одамони ҳама табақаҳо, касбу ҳунарҳои сершумор, тақдирҳо ва хислатҳои гуногун вомехӯрад. Вай ба бисёрии онҳо ҷовидонӣ бахшида, симои онҳоро абадӣ дар ашъораш сабт мекунад. Овозаҳо қайд менамоянд, ки Ли Бо ба заифон ва таҳқирдидагону ҳақирон шафоат мекунад ва ӯ воқеан, ба ғаму ғуссаи дигарон ҳамдард буд.

Дар соли 742 Ли Бо ба дарбори Император Сюантсун муаррифӣ мешавад ва дар Академияи Ҳанлин баландтарин унвони академиро ба даст меоварад, ки ба ӯ имкони мартабаи дарбориро фароҳам овард. Худи шоир инро ҳамчун имкони ба кишвар овардани манфиати калон ҳисобид. Аммо, император танҳо мехост дар назди худ шахси боистеъдодеро дошта бошад, ки ҳам ўро руҳбаланд кунад ва ҳам бузургии ўро таҷассум намояд, Ли Бо яке аз дилхушиҳои сершумор дар қатори хурӯсчангҳо, шӯҳихо бо канизон ё дар чустучӯи «оби дарозумрӣ» мегардад [8, 34].

Ли Бо тақрибан ду солро дар мақоми шоири дарбор гузаронидааст. Баҳори соли 744 ӯ дарборро тарк мекунад. Тибқи яке аз ривоятҳо, ӯ барои саркашӣ аз ҳозир шудан бо даъвати император ва ба ӯ хондани шеър аз қаср ронда шудааст. Дар ҳар сурат, мартаба дар дарбор ба озодидӯстии ӯ муҳолифат мекард ва кадр кардани лутфи император барои ӯ муҳим набуд. Фитнаҳои дарборӣ боз ҳам бештар ба рафтани шоир мусоидат карданд.

Муҳаббат ба озодӣ дар хуни шоирони чиноӣ чой дошт ва кӯшиши ба майли худ рафтор кардани Ли Бо ӯро бо пешгузаштагони бузурги худ – Тао Юанмин ва Ку Юан мепайвандад.

Баъдҳо Ли Бо то охири умр дар Чин сайру саёҳат кардааст. Дар баробари ин, Ли Бо ҳасрати зодгоҳи худро эҳсос мекард, ки ин дар яке аз шеърҳои машҳуртарини ӯ «Андешаҳои дар шаби хомӯш [en]», ки шуруъ аз асри XXI дар мактабҳои ҚХЧ аз ёд карданро меомӯзанд, дидан мумкин аст [8]. Тирамоҳи соли 744, Ли Бо дар Лоян бо Ду Фуи шоири ҷавон вохӯрад, ки ин оғози дӯстии ду шоири боистеъдод мегардад.

Соли 756, дар замони исёни Ан Лушан, Ли Боро аз нав ба хизмати давлатӣ даъват мекунанд. Ӯ ба ин даъват розӣ мешавад, аммо маълум мешавад, ки ӯро ба қаср бародари хурди император шоҳзода Ли Лин, ки кӯшиши ба даст овардани ҳукуматро иқдом дошт, даъват кардааст. Пас аз шикасти неруҳои шоҳзода, Ли Бо рӯ ба фирор меоварад, аммо вайро дастгир мекунанд ва ӯ дар зиндони Тэзютэзян ҳабс карда мешавад [8, 56].

Дар он чо ӯро ҳамчун чинояткори давлатӣ маҳкум мекунанд ва ҳукми қатл мебароранд, аммо, генерал Гуо Тэзи даҳолат мекунад. Ли Бо ӯро ҳангоми қаблан дар қаср буданаш, вақте ки ӯ сарбози одӣ буд, аз муурофия ва қатл наҷот дода буд. Генерал ба император изҳор мекунад, ки рутбаи худро ба ҳаёти шоир иваз мекунад. Император ба афви Ли Бо розӣ мешавад ва ӯро ба Елани дур (дар қаламрави музофоти ҳозираи Гуйчжоу) бадарға мекунад. Роҳи бадарға тавассути тамоми кишвар тулонӣ буд. Ли Бо дар ин сафар ба навиштани бисёр шеърҳо муваффақ мешавад. Ҳамин тавр, вай ба Елан рафта намерасад: соли 759 хабар дар бораи афв ӯро дармеёбад, ва ӯ пас гашта, рӯ ба шарқи кишвар мекунад.

Дар соли 761 ӯ ба сарбозоне, ки ба ҷанг мерафтанд, ҳамроҳ мешавад, аммо беморӣ ӯро маҷбур месозад, ки ба хонаи хешаш, роҳбари уезд Ли Янбин (оне, ки баъдтар аввалин маҷмуаи ашъори шоирро нашр намудааст), ба Данту (музофоти ҳозираи Анхой) баргардад ва дар он чо вафот мекунад. Мувофиқи ривояти достонӣ, шоир дар ҳолати мастӣ, ҳангоми кӯшиши инъикоси зебоии моҳро дар об оғӯш намудан, аз заврақ афтада, дар дарёи Янтэси ғарқ шудааст [9, с.91]. Ин ривоят шоири маъруфи рус С.А. Есенинро хеле мутаассир сохт ва дар шеъри ӯ «Баҳри садоҳои гунҷишкон ...» (1925) инъикос ёфтааст [9]. Инчунин ривоят дар бораи марг аз заҳролудшавӣ бо симоб дар натиҷаи истеъмоли қиёмҳои дарозумрии даосикӣ низ вучуд дорад (аммо ин ривоят дар таҳқиқоти аксарияти муҳаққиқон зикр нашудааст).

Нобиға Ли Бо ҳамчун шахси одӣ арзи ҳастӣ накардааст. Дар симои Ли Бо, намояндаи дурахшони давраи шоҳони сулолаи Тан, тамоюлҳои, ки

дар шеърнависӣ дар он замон ба вучуд омадаанд, нисбатан пурра тачассум ёфтаанд.

Дар давраи сулолаҳои Чанубӣ ва Шимолӣ дар назми чиноӣ расмиятпарастӣ ва тақлидкорӣ ба эҷодиёти шоирони сулолаи Хон ғалаба мекунад. Расмиятпарастӣ хислатҳои дабдабанокро пайдо карда, шеърҳо аксар вақт маҷмуи ибораҳои пурҳашамати мутакаббиронаро дар бар мегиранд, ки дар асл онҳо ашӯҳои забонзадаро тасвир мекарданд: бузургии император, зебоии канизони ӯ, ғусса хӯрдан аз кӯтоҳии ҳаёт ва дигар мавзӯҳои забонзадашуда иборат буданд. Танҳо нависандагони нодир (масалан, Тао Юанмин) ин тамоюли умумиро пайравӣ накарданд.

Давраи Тан, ҷаҳони рукуди назми чиноиро таҷдид намуд. Қадам ба қадам баргарафсозии мероси расмиятпарастӣ мерафт ва аллакай, дар нимаи дуоми асри VII устодони нави ба шеърнависӣ навгонӣ оварда, аз худ дарак меоданд. Аз ҷумла, осори адабии Ван Бо, Ян Тсзю, Лу Чжаолин, Ло Бинван ва алахусус, Чэн Тсзиян. Забони устодони нав ба забони гуфтугӯӣ наздиктар шуда, мавзӯҳои пӯсида ба тасвири ҳаёти воқеӣ табдил ёфтанд. Эҷодиёти онҳо пайдоиши дохӣ Ли Бо-ро пешбинӣ мекарданд.

Тараннуми табиат ва падидаҳои он ҳамонро дар осори Ли Бо ва ҳамасрони ӯ – Ван Вэй, Ду Фу ва дигарон ба расмият даромада буд. Инкишофи минбаъдаи ин мавзӯ дар осори шоирони асрҳои оянда беш аз пеш ба назар мерасад. аҳаммияти Тао Юан-мин махсусан бузург аст: ба қавли чинишиноси рус академик В.М. Алексеев: «Ин шоир дар назми Хитой «нақши Пушкин»-ро бозидааст, эҷодиёти ӯ инкишофи назмро дар асрҳои минбаъда ба андозаи зиёд муайян кардааст ва гул-гулшукуфии мислаш диданашудаи он дар давраи Танро тайёр кардааст» [1, с.67].

Осори нафисаи ҳар як адиб ба табиат ва олами беруна алоқаи узвӣ дорад. Бинобар ин инъикоси шароити табиӣи хусусиятҳои намоёни иқлими ҷуғрофиёӣ, фаслҳои сол ва ғайра, яъне колорити маҳаллӣ дар осори манзуму мансури суханварони ҳар як халқ ба муоина мерасад.

Шоири Чин Су Ши ин хусусияти эҷодиёти шоирро ба таври умумӣ чунин тавсиф додааст: «Ман аз ашӯри лаззат мебарам - дар мисраъҳои шеъри ӯ расмҳо ва дар расмҳояш – шеърҳои мебинам. Шоир, рассом, хаттот, мутриб. Ӯ дар баробари адибон Ван Вэй ва Ду Фу яке аз се намоёнҳои бузурги назми Чини давраи Тан ба шумор меравад» [9, 27].

Дар энциклопедияи «Фарҳанги руҳонии Чин» нишон дода мешавад, ки тақрибан 770 ашӯри Ли Бо маҳфуз мондааст [9, 22]. Шеър дар шакли «Люй ши» (ба чинӣ 律詩), ки аз ҷиҳати шеърнависӣ ба таври қатъӣ танзим карда шудааст, дар ашӯри Ли Бо 80 шеърро дар бар мегирад [9, 28]. Аксар вақт, шоир шакли «гу ти ши» (чинӣ: 古体詩, «абёти қадимӣ») истифода мебарад, ки тақрибан 540-тои онҳо маълуманд. Аммо, асарҳои ӯ дар жанри юэфу, муассир ва аксар вақт афсонавӣ мебошанд, нисбатан маъмултаранд, ки 150-тои онҳо боқӣ мондаанд. Шавқмандӣ, таъсирнокӣ ва кайфият ба шоир имкон додаанд, ки доираи қолибҳоро гузашта, дарро аз ҳаёти муқаррарӣ ба олами орзуҳо боз кунад.

Шеърӣ Ли Бо бо парвози сареи парандагон қиёс карда мешавад: «мисли парастуи аз болои обҳо гузаранда – гоҳ ин ҷо, гоҳ он ҷо ва онро ба дом афтондан ногузир аст». Содагии услуб ба Ли Бо имкон медиҳад, ки ба шеър нозуктарин қариб дошташавандаи ҷӯшу хурӯши руҳӣ ва майлро бидиҳад [7, 48].

Ли Бо аксар вақт бо даосизм алоқаманд мешавад: ин унсури муҳимми эҷодиёти ӯст. Аммо вай дар «Руҳи қадимӣ»-ии (Гу фен) худ аксар вақт нуктаи назари конфутсионист-панддихандаро қабул мекунад ва аксари ашъори ӯ барои фарҳанги он замон комилан анъанавӣ мебошанд. Дар эҷодиёти худ Ли Бо меқӯшад, ки оқилият ва андешаҳои солим ба ҷаҳони конфутсионистиро бо даосизми ҳаёлпарварона гудохта, омехта созад. Мубориза бо олами беруна тавассути эҷод ва риояи қонунҳо ва қоидаҳо, ҳалли ҳудро дар мурочиат ба худ, ба шодии ботинӣ, шинохтани худ дар муоширати тафаккурӣ бо табиат пайдо мекунад. Силсилаи «Руҳи қадимӣ»-и шоир аз панҷоҳу нух шеър аст. Услуби эҷоди шоир мураккаб аст ва барои ворид шудан ба қалби образҳои ташбеҳӣ саъйю кӯшишро талаб менамояд, оҳанги шеърҳо пур аз руҳбаландии олиҳимматона аст. Ли Бо рисолати шоириро баланд мебардорад ва пардаҳоро аз захмҳои иҷтимоӣ берун мекунад. Аммо ҳуди ҳамон Ли Бо кодир аст шеърро ҷунон сода ва шаффоф эҷод кунад, ки баъзеи онҳоро сурудҳои халқӣ ҳисобидан мумкин аст, ки дар тури асрҳо онҳоро бо хотираи инсонӣ таъмин менамояд.

КИТОБНОМА

1. Алексеев В.М. Китайская классическая проза. - М., 1958. – 342 с.
2. Антология китайской поэзии. //Пер. с китайского под общей редакцией Го Мо-Жо и Н.Т. Федоренко. - М., 1957. - Т. 2. – 687с.
3. Китайская классическая поэзия / Пер. Л. Эйдлина. - М., 1975. – 367 с.
4. Книга о Великой Белизне. //Сост. С. Торопцева. - М., 2002. – 452с.
5. Ли Бо. Дух старины //Сост. и пер. С.Торопцева. – М., 2004. – 382с.
6. Ли Бо. Пейзаж души. //Сост. и пер. С.Торопцева. – С-Пб., 2005. – 259с.
7. Поэзия эпохи Тан (7-10 вв.): Перевод с китайского. /Сост. и вступ. ст. Л. Эйдлина. - М., 1987. - 479 с.
8. Сорокин В.Ф., Эйдлин Л.З. Китайская литература. – М, 1962. – 542с.
9. Торопцев С.А. Жизнеописание Ли Бо - поэта и небожителя. - М., 2009.
10. Три танских поэта: Ли Бо, Ван Вэй, Ду Фу. Триста стихотворений. - М., 1960. – 467 с.
11. Чуский Безумец Ли Бо. //Сост. и пер. С.Торопцева). - М., 2008. – 219с.
- 12.中国社会科学院文学研究所,中国文学史编写组编写. -北京: 民文学出版社, 1962. - Т. 2. - 386 с.
13. 刘大杰. 中国文学法展. 中国的发展史文学). 上海, 1958 年.
14. 沉德谦. 唐氏必采. (唐代诗人诗集). 北京, 1964 年.

ҲАЁТ ВА ОСОРИ АДАБИИ ЛИ БО

Дар мақолаи мазкур зиндагинома ва эҷодиёти адабии яке аз намояндагони адабиёти классикии чинӣ Ли Бо мавриди таҳқиқу омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф доир ба ҳаёти шоир аз овони кӯдакӣ то ба овони камолрасӣ маълумот дода, кӯшиши намудааст, ки шахсият ва саҳми адиб, саҳми ӯро дар инкишофи адабиёти чинӣ нишон дода, мавқеи назму насри адабиёти асри VIII ва мақоми суханро дар даврони ҳукмронии шоҳони чинӣ шарҳу тавзеҳ диҳад. Қайд карда мешавад, ки маҳз, тавассути тавсифу тасвири манзараҳои табиат, хусусиятҳои фаслҳои сол ин ё он ҷиҳати ҳолату вазъи қаҳрамони лирикии шоир ошкор мешавад ва таъсирбахии ҳодисаҳои табиат ва ҳиссу ақл, ҷараёни психологӣ онро низ рӯи қалам овардааст ва шоири маъруфи чинӣ маҳз бо тахайюлотӣ бебаҳо, рафторҳои ҳайратангезона, образҳои амиқи фаласуфона ва равшани даосистҳо дар ашъори худ, ва инчунин, аз рӯи ривоятҳои паҳнгардида дар бораи муҳаббати худ ба шароб маъруф гафтааст. Инчунин, қайд карда мешавад, ки услуби эҷоди шоир мураккаб буда, барои ворид шудан ба қалби образҳои табибҳои саъйю кӯшиширо талаб менамояд, оҳанги шеърҳо пур аз руҳбаландии олиҳимматона аст.

Вожаҳои калидӣ: Адабиёти классикии чинӣ, Ли Бо, зиндагинома, мероси адабӣ, мусофират, жанрҳои адабӣ, назм, наср.

ЖИЗНЬ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО ЛИ БО

В данной статье исследуются биография и литературное творчество Ли Бо, одного из представителей классической китайской литературы. Автор предоставляет информацию о жизни поэта от детства до зрелости, пытается показать личность и вклад писателя, его вклад в развитие китайской литературы и разъяснить положение прозы и литературы VIII века и в период правления китайских императоров. Отмечается, что именно через описание и изображение природных сцен в той или иной мере раскрываются характеристики времен года, а также исследуется влияние природных событий и чувств, разума и его психологический процесс, и знаменитый китайский поэт прославился своим невероятным воображением, удивительным поведением, глубокими философскими и ясными образами даосов в своих стихах, а также, согласно распространенным легендам, своей любовью к вину. Также отмечается, что творческий стиль поэта сложен и требует усилий, чтобы проникнуть в суть аллегорических образов, тон стихов полон большого энтузиазма.

Ключевые слова: классическая китайская литература, Ли Бо, биография, литературное наследие, путешествия, литературные жанры, поэзия, проза.

LIFE AND LITERARY WORKS OF LI BO

This article examines the biography and literary works of Li Bo, one of the representatives of classical Chinese literature. The author provides information about the poet's life from childhood to adulthood, tries to show the personality and contribution of the writer to the development of Chinese literature and clarify the position of prose and literature of the 8th century, during the reign of Chinese emperors. It is noted that it is through the description and depiction of natural scenes that the characteristics of the seasons are revealed to one degree or another, and the influence of natural events and feelings, the mind and its psychological process is also explored and the famous Chinese poet became famous for his incredible imagination, amazing behavior, deep philosophical and clear images of Taoists in his poems, and also, according to popular legends, for his love to wine. It is also noted that the poet's creative style is complex and requires effort to penetrate into the essence of allegorical images; the tone of the poems is full of great enthusiasm.

Key words: *classical Chinese literature, Li Bo, biography, literary heritage, travel, literary genres, poetry, prose.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самадова Гулҷаҳон – докторанти кафедраи Назария ва таърихи адабиёт ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, тел. (+992) 000024608 samadova_2019@mail.ru*

Сведение об авторе: *Самадова Гулджахон – докторант кафедры теории и истории литературы ТМУИЯ имени Сотима Улугзода тел. (+992) 000024608 samadova_2019@mail.ru*

Information about the author: *Samadova Guljakhon – Doctoral student theory and history of literature TMUFL named after Sotim Ulugzoda, тел. (+992) 000024608 samadova_2019@mail.ru*

БУЗУРГМЕХР ШАХСИЯТИ ТАЪРИХӢ Ё АФСОНАВИ?**Ғуломризо Ҳофизӣ****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар бораи Бузургмеҳр ва пандномаи ӯ пажухишҳои бисёре анҷом гирифтааст. Албатта, пажухишҳое, ки ба навъе ба мавзуи таҳқиқи мо иртибот дошта бошад, зиёд нест. Пажухишҳои Артур Кристенсенро дар бораи Бузургмеҳр нахустин бор Абдулҳусайни Майкада таҳти унвони «Достони Бузургмеҳри ҳаким» дар сол 1313 шамсӣ дар Техрон ҷоп кардааст.

Кристенсен дар пажухишҳояш бо зикри далоиле муътақид аст, ки Бузургмеҳр ҳамон Барзӯяи табиб – пизишки маъруфи дарбори Анушервон, аст [26, 1-47]. Де-Блуа - муҳаққиқ фаронсавӣ, далоили Кристенсенро дуруст наметонд ва муътақид аст, ки Бузургмеҳр шахсияти шабеҳи афсонавист. Албатта, наметавон гуфт, қатъан, вучуд надоштааст [14, 117- 121]. Устод Моҳёри Навобӣ «Ёдгори Бузургмеҳр» - матни паҳлавиро бо матни Бузургмеҳри «Шоҳнома» муқоиса карда, ба ин натиҷа расидааст, ки бидуни ҳеч шакке ин матн яке аз манобеи аслии «Шоҳнома» буда, ки Фирдавсӣ худ ё ровии моҳрӯй аз матни паҳлавӣ тарҷума кардааст. Албатта, Холиқии Мутлақ ин назарро дуруст наметонд [11, 321]. Пажухиши арзишманде таҳти унвони «Барзӯяи табиб ва маншаи Калила ва Димна» навиштаи Франсуа де-Блуа истидлолҳои Кристенсенро мавриди нақду баррасӣ қарор дода, вале дар ин таҳқиқ шахсияти таърихии Бузургмеҳр ба таври комил исбот нашудааст. Мақолаи дигаре бо номи «Бузургмеҳр аз варои адаб ва таърих» назароти Кристенсенро дар бораи Бузургмеҳр наметонд. Аммо ба исбот шахсияти таърихии Бузургмеҳр кумаке намекунад, зеро нависанда ба шахсияти Барзӯя (Бузургмеҳр) мепардозад, ки вазири Анӯшервон ва оварандаи «Калила ва Димна» ба Эрон аст [13, 7- 25].

«Бузургмеҳр ба ривояти Фирдавсӣ» мақолаи дигарест аз Дуррӣ, ки худ нависанда дар ҷакидаи мақола гуфтааст: «Қасди нигоранда баррасии таърихии ин шахсият нест, ин мақола шахсият Бузургмеҳрро бар мабной «Шоҳнома» бозгӯӣ кардааст» [13, 217- 236]. То ҷое мо кӯвидаем, то кунун мақолае наёфтём, ки бо така бар «Шоҳнома» ва дигар манобеи таърихӣ равшан созад, ки Бузургмеҳр шахсияти таърихӣ воқеӣ дар «Шоҳнома» ва таърихи Эрон аст.

Исботи шахсияти таърихии Бузургмеҳр бар асоси манобеи муътабар ба тамоми занну гумонҳои нодуруст дар мавриди яке ангоштани шахси Барзӯя ва Бузургмеҳр поён медиҳад ва эътибори асаре монанди «Ёдгори Бузургмеҳр» назди муҳаққиқин ҳифз мешавад ва аз сӯйи дигар муқаддимаест барои таҳлилу тафсири андешаҳои донои Эрон, ки дар он

сурат метавонад равзанаи ҷадиде дар арсаи кишвардорӣ, ҳикмати амалӣ ба рӯйи сиёсатмадорон, ҷомеашиносон ва муаллимони ахлоқ бикӯшояд.

Номи Бузургмехр дар паҳлавӣ Бузургмехри Бухтгон буда, ки дар арабӣ Абузарҷмехр, Бузурҷмехр ё Бузурҷмехр шудааст ва Фирдавсӣ онро ба сурати Бузурҷмехр ба қор бурда, ки бо баҳри мутақориб таносуби бештаре дорад [11, 367]. Андарзномае аз Бузургмехр Бухтгон ба номи «Аёдгори Бузургмехр» имрӯз дар даст аст, ки дар муқаддамаи он Бузургмехр ба муаррифии хеш пардохтааст. Вай дар ин муқаддима пас аз зикри лақабҳои хеш меовард, ки «ин рисоларо ба фармони Анӯшервон ба ин манзур таълиф карда ва дар ганҷи шоҳӣ ниҳодааст, ки битавонад мучиби беҳбуди фарҳанги касоне бошад, ки шоистагии пазириш онро доранд [7, 185; 29, 304-305].

Манобеи форсию арабӣ Бузургмехрро ба бархӯрдорӣ аз хирад ва тадбирҳои ҳақимона васф кардаанд. Ривоёти таърихӣ - устурае аз вазорати ӯ дар «Шоҳнома» ва «Ғура»-и Саолибӣ омадааст. Бо ин вучуд иддае аз муҳаққиқин ӯро шахсияти таърихӣ ва гурӯҳи дигаре, қомилан, афсонавӣ медонанд ва муътақиданд, ки Бузургмехр ҳамон Барзӯяи табиб аст.

Банокатӣ Бузургмехрро писари Сухро медонад ва собиқаи вазорати ӯро ба аҳди Ҷомосб (496- 498м) - бародари Қубод, расондааст. Ба бовари ӯ Қубод пас аз пирӯзӣ бар Ҷомосб ба ҷаброни куштани Сухро Бузургмехрро ба вазорат бармегузинад ва вазорати ӯ то замони Анӯшервон идома доштааст [5, 62].

Гурӯҳи дигар Бузургмехрро вазир Хусрави Парвез (590-628м) донистаанд [36, 246]. Ҷамаи ин маворид нишонгари мизони таваҷҷуҳ ва алоқаи нависандагони давраи исломӣ ба шахсияти Бузургмехр аст. Басомади ин гузоришҳои ошуфта дар аҳволи Бузургмехр сабаб шуд, ки баъзе аз муҳаққиқини Ғарби муосир дар асолати таърихӣ Бузургмехр ба дидаи инқор бингаранд ва ӯро ҳамон Барзӯяи табиб пиндоранд. Дар ҳоле ки дар таъриху адабиёти форсии пас аз ислом вучуди Бузургмехр дар қанори Анӯшервон инқорнопазир менамояд.

Сарфи назар аз ташаттути оро дар манобеи давраи исломӣ функтони номи Бузургмехр дар осори таърихӣ пеш аз ислом шарқшиносонро бар он доштааст, ки вайро шахсияти афсонавӣ бидонанд [38, 407]. Бартолд муътақид аст, ки дар Мисри бостон, китобе дар бораи вазире ормонӣ навишта шуда буд ва Абуҷаъфар Зардушт вежагиҳои он вазирро шоистаи Меҳрнарса, вазире Баҳроми Гӯри Сосонӣ (420- 438м) дониста буд. Пас аз он руҳияи меҳанпарастии Хуросонён мӯҷиб шуд, ки Бузургмехри афсонавӣ ҷойи Меҳрнарсаи таърихро бигирад ва ин амр то он ҷо пеш рафт, ки осоре ба номи Бузургмехри ҳақим тадвин шуд [4, 292].

Дар таҳқиқи Бартолд мушаххас намешавад, ки Абуҷаъфари Зардушт ҷӣ гуна ба ин манбаи мисрӣ дастрасӣ дошта ва ин ки чаро Бузургмехри афсонавӣ, вазире Баҳроми Гӯр муаррифӣ нашудааст. Кристенсен дар тақмили назарияи Бартолд чунин гузориш кардааст, ки дар мутуни оромӣ шахсе ба номи «Аҳикар» ё «Аҳикар» вазире подшоҳи Ошур буда, муваффақ ба ҳалли муаммоҳое шуда, ки бисёр шабеҳи рӯйдодҳои зиндагии Бузургмехр

аст. Ү барои баёни чигунагии пайванд хӯрдани достони Аҳикар ба асри Анӯшервон Бузургмеҳро ҳамон Барзӯяи табиб медонад [26, 21]. Дар истидлоли Кристенсен нахустин далел яке будани ин ду шахсият он аст, ки Барзӯя талаффузи муҳаббатомези «Барзмеҳр» ва «Бурзмеҳр» шакли аслию сахехи Бузургмеҳр аст.

Чунин ба назар мерасад, ки Бузургмеҳри вазир Барзӯяи табиб нест. Аммо, эҳтимолан, бо Барзмеҳр якест ва истидлол чунин аст, ки Бузургмеҳр бар асари нодуруст хондани номи Барзмеҳр дар дастнавиштаи паҳлавӣ ба вучуд омадааст. Ё эҳтимоли дигар он аст, ки чузъи аввали номи «Вузургфармадор» (Wuzurg Farmadar) - лақаби вазири бузурги Анушервон, бо чузъи дувуми «Барзмеҳр» таркиб шуда, шакли Вузургмеҳр (Бузургмеҳр)-ро ба вучуд овардааст [11, 381].

Дар пажухишҳои Кристенсен мушаххас нашуда, ки агар Барзӯя ва Бузургмеҳр як шахсият ва табиби дарбори Анушервон аст, чӣ касе вазорати ӯро бар уҳда доштааст?

Кристенсен ҳамчунин истидлол мекунад, ки чун Барзӯя ва Бузургмеҳр ҳар ду аҳли Марв будаанд, пас Бузургмеҳр ҳамон Барзӯя аст. Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар китоби «Назҳату-л-қулуб» он ҷо, ки ба муаррифии шаҳри Марв мепардозад, ба равшанӣ аз ду шахсияти ҷудогона - Бузургмеҳр ва Барзӯя, ном мебарад. Акнун он шаҳри Марв вайрон аст ва аз он ҷой бузургону хирадмандони бисёре бархостаанд, ки метавон ба бузургоне монанди Барзӯяи табиб ва Бузургмеҳри Бухтагону Борбад ишора кард [33, 222].

Кристенсен ҳамчунин муътақид аст аз он ҷо, ки дар манобеи Руми Шарқӣ ва армани Ҳамасри Бузургмеҳр ва осори баъд аз ислом, монанди Табарӣ ва Ибни Қутайбау Ҳамзаи Исфаҳонӣ, ки ҳама аз «Худойнома»-и паҳлавӣ истифода кардаанд, номе аз Бузургмеҳр наомадааст, пас ба яқин ӯ ҳамон Барзӯяи табиб аст [11, 368].

Франсуа де-Блуа далоили Кристенсенро баррасӣ ва бо далоили нисбатан илмӣ рад кардааст. Ба назари вай, набудани ному иттилооте дар бораи Бузургмеҳр дар мутуни Руми Шарқӣ ва арманию суриёнӣ далели адами вучуди таърихии Бузургмеҳр нест, зеро иттилооти нависандагони ин мутун дар бораи Сосониён бисёр кам аст. Ва танҳо номи андаке аз шахсиятҳои таърихии асри Сосонӣ дар ин манобеъ омадааст. Пас, инкори ҳамаи касоне, ки дар чунин манобее аз онҳо ёд нашуда, бисёр мутахаввирона аст [14, 118- 121]. Албатта, бояд ба ин мавзӯ ишора кард, ки адами зикри номи Бузургмеҳр дар осори Табарӣ ва Ҳамзаи Исфаҳонӣ наметавонд далеле бар ин иддао бошад, ки дар манобеи паҳлавӣ монанди «Худойнома» номи Бузургмеҳр зикр нашудааст, зеро ин муаррихон аз манобеи ёдшуда нисбатан кам истифода кардаанд [11, 428].

Ин ки Кристенсен изҳор дошта, ки дар осор Ибни Қутайба аз Бузургмеҳр номе ба миён наомада, нодуруст менамояд, зеро Ибни Қутайба дар китоби «Аъюн-ул-ахбор» чанд бор аз Бузургмеҳр ном бурдааст ва, эҳтимолан, Кристенсен тамоми китобҳои ин нависандаро мутолиа

накардааст. Гӯё ин муҳаққиқ аз муаррихи бузурге чун Абуханифаи Динварӣ - муаллифи «Ахбор-ут-тавол», гофил мондааст, ки наздик ба се даҳа қабл аз Табарӣ мезиста ва ба изъони Зарринқӯб, муаррихе мувассақ аст [15]. Ӯ дар бораи Бузургмеҳр мегӯяд: «Бузургмеҳри Бухтагон, бузургтарин донишманди рӯзгори Анушервон аст ва Анушервон ӯро бар ҳамаи вазирону донишмандони рӯзгори худ бартарӣ меод» [15, 100].

Дигар далоили Кристенсен барои афсонавӣ будани Бузургмеҳр он аст, ки навиштае паҳлавӣ ё санаде, ки шомили зиндагиномаву суханони ӯ бошад, вучуд надоштааст. Ва «Ёдгори Бузургмеҳр» ҳам 300 сол пас аз сукути Сосониён навишта шудааст. Ин истидлоли Кристенсен қобили эътино нест, зеро ҳамон тавр ки Ҳеннинг - мутахассиси забонҳои бостонии эронӣ, исбот карда, матни «Ёдгори Бузургмеҳр» мутааллиқ ба садаи VI мелодӣ ва ҳамасри Барзӯя аст [15, 120].

Аз он ҷо, ки баъзе аз иборатҳои «Ёдгори Бузургмеҳр» шабоҳати қобили мулоҳизае бо иборатҳои саргузаштномаи худнавишти Барзӯя дорад, Кристенсен муътақид аст, ки суханон Барзӯя сарманшаи навиштани матне будааст, ки ба Бузургмеҳр мансуб шудааст (Кристенсен 1313, 25-26). Эътиқоди Кристенсен мабнӣ бар шабоҳати қобили мулоҳизаи «Ёдгори Бузургмеҳр» бо шарҳи ҳоли худнавишти Барзӯя ношӣ аз тафсири нодурусти ин ду матн аст, зеро ин ду навишта танҳо дар бархе мазомини куллӣ бо ҳам шабоҳатҳое доранд ва ҳеҷ гуна пайвастагии қобили мулоҳизае байни он ду вучуд надорад [14, 120].

Шаул Шокад, ки мутолиоти арзишманде дар бораи Эрони зардуштӣ ва тамосҳои миёнфарҳангӣ анҷом дод, зайли таҳқиқоташ дар бораи муаллифи воқеии «Калила ва Димна» изҳор медорад, ки «Кристенсен Барзӯяи табибро ҳамон Бузургмеҳр медонад, ки зоҳиран бедалел менамояд» [18, 222].

Бруннер низ назари Кристенсен мабнӣ бар яке ангоштани Барзӯяву Бузургмеҳрро ба унвони назаре бисёр саволбарангез талаққӣ кардааст [41, 46]. Пас аз баррасии далоили Кристенсен ва посуху радди онҳо аз тараф муҳаққиқон ба ин натиҷа расидаем, ки ҳанӯз як далели Кристенсен роҷеъ ба яке ангоштани Барзӯяву Бузургмеҳр бепосух мондааст.

Кристенсен муътақид аст: «Алорағми ривоятҳои мутааддиде, ки Бузургмеҳрро вазири Анушервон медонанд ҳеҷ санаде, ки битавонад шуҳрати ӯро ба унвони вазир ва сиёсатмадори ғаёл нишон диҳад, сабт нашоудааст» [26, 19].

Бо муроҷиа ба «Шоҳнома», ки яке аз муътабартарин манобеи Бузургмеҳршиносӣ, метавон гуфт, ки Бузургмеҳр аз назари таърихӣ вазир, мушовир ва сиёсатмадори ғаёл дар дарбори Анӯшервон будааст.

«Шоҳнома» дар гузориши ҷанги Анӯшервон бо Юстини дувум аз нақши Бузургмеҳр ба унвони мушовири Анӯшервон дар пушти ҷабҳаи ҷанг ба равшанӣ ёд карда, гузориши мунҳасир ба фард аз чандучуни ин ҷанг ироа медиҳад [24, 344-345]. Фирдавсӣ дар идомаи гузоришаш аз кандани

хандақ дар ҷилави сипохи Эрон ва мушкили бузурге, ки барои пешравии онон пеш омада буд, ёд мекунад.

Ба пеши сипаҳ кундае сохтанд,
Ба шабгири абр андар андохтанд.

Бароканда, бастанд бар шоҳ роҳ
Фурӯ монд аз чанг шоҳу сипоҳ [27, 211].

Дар идомаи гузориш «Шоҳнома» ба камбуди бучаи чанг ишора мекунад, то ин ки Анӯшервон Бузургмеҳрро барои машварат фаро мехонд:

Баромад бар ин рӯзгоре дароз,
Ба симу зар омад сипахро ниёз.
Сипаҳдор рӯзе дахонро бихонд,
Ва з-он чанг чандин суханҳо биронд.

Ва:

Аз андозаи лашкари шаҳриёр
Даромад дирам танг сесад ҳазор

Ва ё:

Дижам кард шоҳ андар он кор, чехр
Бифармуд то рафт бузурчмеҳр [27, 212].

Пас аз фаро хондани Бузургмеҳр шоҳ назари худро бад-ин гуна матраҳ кард, ки бояд аз ганчи Мозандарон касри бучаи чангро таъмин кард:

Бирав, ҳам кунун сорвонро бихоҳ,
Ҳумоюн бахте барафкан ба роҳ.
Сад аз ганчи Мозандарон бор кун,
Ва з-ӯ бештар бори динор кун [27, 212].

Бузургмеҳр бо хиради равшанбини худ мегӯяд: «Таъмини камбуди ҳазинаи сипоҳ аз ганчи Мозандарон ба илллати дурии роҳ боиси сарфи вақт ва шикасти эҳтимоли лашкар мешавад». Роҳи дигареро пешниҳод мекунад, мабни бар ин, ки давлат аз бузургонон ва дехгонон атрофи ин маблағро вом бигирад ва дар давраи оромиш пас аз чанг онро пардохт кунад. Фирдавсӣ низ ибтикори Бузургмеҳрро меситояд:

Бад-ин кор шуд шоҳ ҳамдостон,
Ки донои Эрон бизад достон [27, 212].

Аз байтҳои баъдии «Шоҳнома» дармеёбем, ки ибтикори Бузургмеҳр бо истикболи Анӯшервон мувоҷеҳ шуда ва таҳаққуқ ёфта буд [27, 212-213]. Дар ҳамин асно фиристодагон Қайсар барои узрҳои ва дархости қарордод сулҳ назди Анӯшервон меоянд ва хоҳири Анӯшервон ба хоҳири камбуди бучаи чанг осуда мешавад:

Чу Румӣ сари тоҷи касрӣ бидид,
Яке боди сард аз чигар баркашид.
Ҳама сар ба сар бочдори туем,
Парастору зинҳордори туем.
Ҳама бочи Рум он чи буд аз нахуст,

Бисозему аҳде бибояд дуруст [27, 214].

Холикии Мутлақ ин қисматро нишонае аз вучуди огоҳиҳои таърихӣ дар гузориш «Шоҳнома» аз даҳ сол поёни подшоҳии Хусрави Анӯшервон ва набарди ӯ бо Юстини дувум доништааст [24, 348].

Аз ин гузориши «Шоҳнома» дармеёбем, ки Бузургмеҳр шахсияти таърихӣ ва воқея дар асри Хусрави Анӯшервон будааст ва тамоми занну гумонҳои Кристенсен мабнӣ бар адами вучуди таърихӣ ӯ беҳудааст ва вачоҳати илмӣ надорад ва эътибори асаре монанди «Ёдгори Бузургмеҳр» ва достони сафари Барзӯя ба Ҳинд арзиш таърихӣ худро назди аҳли таҳқиқ ҳифз мекунад.

Бар асоси манобеи эронӣ ва арабӣ давраи исломӣ, Бузургмеҳр на фақат ба унвони вазири донои Анӯшервон, балки ба унвони донишманд, қаҳрамони миллӣ ва донои розҳои пӯшида ва омили саршикастагии давлатҳои Ҳинду Рум дар баробари Хусрави Анӯшервон аст. Илова бар гузориш Фирдавсӣ аз ҷанги Хусрави Анӯшервон ва Юстин дувум дар «Шоҳнома» дар «гуфтор андар овардан Барзӯя Калила ва Димнаро аз Ҳиндустон», ба равшанӣ аз ду шахс - Барзӯя ва Бузургмеҳр, ном бурдааст. Барзӯяи табиб саранҷом ва пас аз ранҷи бисёр китоби «Калила ва Димна»-ро аз Ҳиндустон ба Эрон меовард ва шох, ки ин дарёи донишро мебинад мегӯяд: «Калила равони маро зинда кард» ва аз Барзӯя мехоҳад, ки ба подоши ин кор калиди ганҷи хонаро аз ганҷур биситонад ва ҳар миқдор симу зар ва гавҳар мехоҳад, бардорад. Ӯ фақат як даст чома ба унвони ҳадия мепазирд ва зимни сипосгузорӣ мегӯяд:

Яке орзу хоҳам аз шаҳриёр,
Ки монад зи ман дар ҷаҳон ёдгор.
Чу бинвисад ин нома Бузургмеҳр,
Гушоед бар ин ранҷи Барзӯя ҷеҳр.
Нахустин дар аз ман кунад ёдгор,
Ба фармони пирӯзгар шаҳриёр.
Бидон, то пас аз марг ман дар ҷаҳон,
Зи донанда ранҷам нагардад ниҳон [27, 183].

Сипас, Анӯшервон Бузургмеҳрро эҳзор мекунад ва аз ӯ мехоҳад бобе ба номи Барзӯяи табиб бинависад ва баъд онро бар ҳамагон бихонд:

Ба Бузургмеҳр он замон шох гуфт,
Ки «Ин орзуро нашояд нухуфт».
Нависанда аз килк чун хома кард,
Зи Барзӯя як дар сари нома кард [27, 183].

Ибни Муқаффаъ низ дар муқадамаи «Калила ва Димна» ба дарҳости Барзӯя аз Анӯшервон барои нигориши бобе ба номи «Боби Барзӯяи табиб» ва мувофиқати Анӯшервон ёд кардааст [35, 37].

Ин дoston дар ибтидо ворид «Худойнома» мешавад ва аз он ҷо ба василаи яке аз мутарҷимони «Худойнома» ба номи Шозони Барзин ба форсӣ тарҷума мешавад ва бад-ин тариқ ба «Шоҳнома»-и Абумансурӣ роҳ ёфта, аз он ҷо тавассути Фирдавсӣ ва Саолибӣ ривоят шудааст [11, 381].

Адабиёти «Андарзи Бузургмеҳр» ва «Ҳафт базм»-и ӯ ончунон маврид тавачҷуҳи нависандагони давраи исломӣ воқеъ шуда, ки дар осори нависандагони эронӣ арабзабони ин давра ҳар кучо аз панду андарз суҳан ба миён омада, аз Бузургмеҳр низ ёд шудааст. Илова бар муҳтавои арзишманди адабиёти андарзии асри Анӯшервон, сабки нигориши ин осор низ маврид тавачҷуҳи нависандагони арабзабон будааст. Дар баррасии равиши нависандагони давраи аввали Аббосӣ ба сабке аз панду андарз бармеҳӯрем, ки дар осори пеш ва баъд аз ислом собика надоштааст. Дар ҳамин давра китобҳои ба номи «Масоили пурсишҳо» монанди «Пурсишҳои Анӯшервон аз Бузургмеҳр» аз форсӣ ба арабӣ тарҷума шуд.

Нависандагони «Ал-фехрист» ва «Ҷовидон хирад» аз китобҳои дигаре низ ба ҳамин ном ёд кардаанд [21, 206-209].

Арабҳо бо кашфи фарҳанги эронӣ боиси шукуфтагии дубораи он шуданд. Ҳатто, аз назар таъриҳӣ мусаллам аст, ки дар давраи Аббосиён ба хусус, давраи Маъмун мутуни фарҳанги эронӣ мавриди тавачҷуҳи бисёр будааст. Чунонки бархе гуфтаанд, аз қарн чаҳорум/ қарни даҳуми мелодӣ фарҳанг ҷудо афтада, аз асри Сосонӣ ба унвони фарҳанги асил дар батни чаҳони ислом баёни адабии хешро оғоз кард (Фушӯхқур 1377, 21). Пас аз сукути бани Умайя ва рӯйи қор омадани хулафои Аббосӣ низомии идорӣ ва вазорати мутаваззини давраи Сосонӣ эҳе шуд ва вазирони онҳо, ки аз замони Мансур аз хонадонҳои хирадманди эронӣ, монанди бармакиён интиҳоб шуда буданд, худро қонишини мустақими Бузургмеҳр - вазири хирадманди давраи Анӯшервон, медонистанд.

Дар осори андешамандон ва нависандагони эронӣ ҳам волотарин таолими ахлоқӣ, оини чаҳондорӣ ва мардумдорӣ ба шакли дostonҳои ҳикматомез аз зиндагии Бузургмеҳр инъикос ёфтааст. Дар осори мутафаккироне, монанди [25, 315-320; 22, 26, 47, 64, 158, 198 ва 223; 36, 179-180 ва 246; 23, 175-176 ва 23]. Басомади ин ҳикоятҳо қобили тавачҷуҳ аст. Ончи дар паси ин дostonҳои ҳикматомез нуҳуфтааст, вичдони халлоқи қавмию фардии миллатест, ки бо забони тамсилу истиора мучиботи амалии адолати иҷтимоӣ ва марҷаияти машруи сиёсиро дар гузари замон ҷустуҷӯ кардааст ва чунин менамояд, ки дostonи Анӯшервон ва Бузургмеҳр ҳамвора дастовезе барои тарҳи лузуми риояти адлу доду хирад дар шеваи кишвардорӣ будааст [12, 85-87].

Дар мутуни адаби форсӣ ҳамвора вазирони ботадбир бо авсофи Бузургмеҳр санҷида шудаанд. Низомии Ганҷавӣ хоҷа Низомулмулкро Бузургмеҳри замон, Маликшоҳ медонад. Агарчи худӣ ӯ ба дарбори ҳеҷ подшоҳе нарфтааст, аммо худро Бузургмеҳри шоирпеша медонад ва монанди Низомулмулк, ки Низомӣ таҳаллусиро низ аз ӯ вом гирифтааст ва мехоҳад оини додгарию кишвардори эронӣро ба подшоҳи замон биёмӯзад.

Баъзи Нуширвон сипехре буд,
К-аз чаҳон-ш Бузурҷмеҳре буд.
В-он маликро, ки буд Маликаш ном,
Буд динпарваре чу Хоҷа Низом.

Ту к-аз эшон ба афсарӣ дорӣ,
 Чун Низомӣ суханварӣ дорӣ.
 Эӣ низоми баланди ном аз ту,
 Ёфта кори ӯ низом аз ту [37, 13].

Хулоса, бо чустучӯ дар манобеи давраи исломӣ ва Эрони қабл аз ислом, бахусус, «Шоҳнома» ва бархе пажӯҳишҳои эроншиносони Аврупоӣ ба ин натиҷа расидаем, ки:

1. Дар пажӯҳишҳои аксари пажӯҳандагоне, ки истидлолҳои Кристенсенро мавриди тардид қарор додаанд ва Бузургмеҳрро шахсияти ҳақиқӣ донистаанд, «Шоҳнома», ки муҳимтарин маъхазии Бузургмеҳрпажӯхист аз назар дур мондааст.
2. Бо истинод ба гузориши дақиқи Фирдавсӣ аз ҷанги Анӯшервон бо Юстинани дувум мабнӣ бар назари хирадмандонаи Бузургмеҳр дар мақоми мушовири Анӯшервон барои рафъи бунбасти иқтисодии лашкари Эрон дарёфтаем, ки ӯ шахсияти таърихӣ воқеӣ дар ҷангҳои Анӯшервон будааст ва занну гумони мусташириконе, монанди Кристенсен вачоҳати илмӣ надорад.
3. Воқеӣ будани шахсияти Бузургмеҳр эътибори осоре монанди «Ёдгори Бузургмеҳр» ва достони «Сафари Барзӯя ба Ҳиндустон барои овардани «Калила ва Димна»-ро дар назари муҳаққикон устувор мекунад ва заминаро барои пажӯҳишҳои ҷадид дар «Шоҳнома» ва «Калила ва Димна» ҳамвор мекунад.

КИТОБНОМА

1. Ибни Абдарбех, Аҳмад ибни Муҳаммад. (1407к/1987м) Ал-акду-л-фарид. Ба кӯшиши Қамиҳа Муфид Муҳаммад. Бейрут: Дору-л-кутуби ал-илмия.
2. Ибни Кутайба, Абдуллоҳ. (1343к/1925м). Уюну-л-ахбор. Бейрут: бего.
3. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. (1346). Ал-фехрист. Тарҷумаи Муҳаммадризо Таҷаддуд. Чопи дувум. Техрон: Чопхонаи Бонки бозаргонӣ.
4. Бертелс, Е.Э. (1374). Таърихи адабиёти форсӣ аз даврони бостон то асри Фирдавсӣ. Тарҷумаи Сирус Эзадӣ. Техрон: Ҳирманд.
5. Банокатӣ, Фаҳруддин Абусулаймон ибни Довуд ибни Тоҷуддин. (1348). Таърихи Баноктӣ (варзай аввалу-л-албоб фӣ муаррифату-т-таворих ва ал-ансоби). Чопи аввал. Техрон: Анҷумани осор миллӣ.
6. Баҳор, Муҳаммадқай. (1373). Сабкшиносӣ (Таърихи татаввурӣ насри форсӣ). Ҷилди 1 ва 2. Чопи ҳафтум. Техрон: Амири Кабир.
7. Тафаззулӣ, Аҳмад. (1377). Таърихи адабиёт пеш аз ислом. Ба кӯшиши Жола Омӯзгор. Чопи дувум. Техрон: Сухан.
8. Танухӣ, Муҳсин. (1398к). Ал-фараҷ баъду-ш-шидда. Ба тасхеҳи Убайд Шолҷӣ. Бейрут: Дори содир.
9. Ҷоҳиз, Амру (1351к / 1932м). Ал-баён ва-л-табйин. Ба кӯшиши Ҳасан Санадубӣ. Қоҳира: Бено.

10.Чомӣ, Абдурахмон ибни Аҳмад. (1367). Бахористон. Ба тасхеҳи Исмоил Ҳокимӣ. Техрон: Иттилоот.

11.Холиқии Мутлақ, Чалол. (1386). Бузургмеҳри Бухтагон. Донишномаи ҷаҳони ислом. Ҷилди 3. Чопи севум. Техрон: Бунёди доиратумаорифи исломӣ.

12.Дехбошӣ, Ҳамид. (1370). Анӯшервон ва Бузургмеҳр дар «Гулистон»-и Саъдӣ». Эроншиносӣ. Соли 3. Шумораи 1. Саҳ. 85- 97.

13.Дуррӣ, Заҳро. (1388). «Чеҳраи Бузургмеҳр (Барзӯя) аз варои таърих», Тафсир ва таҳлили мутуни забон ва адабиёти форсӣ (Деххудо), давраи 1, шумораи 1. Саҳ. 7- 25.

14.Де-Блуа, Франсуа. (1382). Барзӯяи табиб ва маншаи «Калила ва Димна». Тарҷумаи Содик Сачқодӣ, Техрон: Таҳури.

15.Динварӣ, Аҳмад ибни Довуд. (1371). Аҳбор алтуол. Тарҷумаи Маҳмуд Маҳдии Домғонӣ. Чопи ҷаҳорум. Техрон: Нашр Най.

16.Ровандӣ, Муҳаммад ибни Алӣ ибни Сулаймон. (1364). Роҳату-суудур ва ояту-с-сурур. Тасхеҳи Муҳаммад Иқбол ва Мучтабо Менуй. Чопи дувум. Техрон. Амири Кабир.

17.Саъдии Шерозӣ. (1369). Гулистон. Тасхеҳ ва тавзеҳи Ғуломхусайн Юсуфӣ. Чопи дувум. Техрон: Хоразмӣ.

18.Шокад, Шаул. (1386). Аз Эрони зардуштӣ то ислом. Тарҷумаи Муртазо Соқибфар. Чопи севум. Техрон: Қакнус.

19.Сиддиқӣ, Ғуломхусайн. (1348). Муқаддима бар Зафарнома, мансуб ба шайхурраис Абуалӣ Сино. Техрон: Анҷумани осори миллӣ.

20.Сафо, Забехуллоҳ. (1374). Ҳамосасароӣ дар Эрон, чопи шашум. Техрон: Фирдавсӣ.

21.Ал-Ақуб, Исо. (1374). Таъсири панди порсӣ бар адаби арабӣ. Тарҷумаи Абдуллоҳ Шарифи Хучаста. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ.

22.Унсурулмаоли, Кайковус Вушмгир ибни Искандар. (1366). Қобуснома. Ба тасхеҳи Ғуломхусайн Юсуфӣ. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ.

23.Авфӣ, Муҳаммад. (1335). Ҷавомеу-л-ҳикоёт. Ба кӯшиши Муҳаммад Рамазонӣ. Техрон: Кулолаи Ховар.

24.Ғафурӣ, Фарзин. (1397). Санҷиши манобеи таърихии «Шоҳнома» дар подшоҳии Хусрави Анушервон. Техрон: Мероси мактуб.

25.Фушекур, Чарлз Хенри. (1377). Ахлоқиёт. Мафохими ахлоқӣ дар адабиёти форсӣ аз садаи севум то садаи ҳафтум. Тарҷумаи Муҳаммадали Амир Муиззӣ ва Абдулмуҳаммад Рухбахшиён. Чопи аввал. Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ ва Анҷумани эроншиносии Фаронса дар Эрон.

26.Кристенсен, Артур. (1313). Достони Бузургмеҳри ҳаким. Тарҷумаи Мирзо Абдулхусайни Майкада. Маҷаллаи Меҳр, Техрон: матбааи Меҳр.

27.Каззоӣ, Мирҷолоуддин. (1386). Номаи бостон. Вероиш ва гузориши «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ҷ.8. Техрон: Самт.

28.Гардезӣ, Абусаид. (1363). Таърихи Гардезӣ. Ба тасхеҳи Абдулҳай Ҳабибӣ. Техрон: Дунёи китоб.

29.Моҳёр Навобӣ, Яҳё. (1338ш). «Ёдгори Бузургмеҳр». Нашрияти донишқадаи адабиёти Табриз, соли 11. Шумораи 3. Саҳ. 302- 333.

30. Мачидӣ, Марям. (1383). Бузургмеҳр. Доиратулмаорифи исломӣ. Ҷ.12. Чопи аввал. Техрон: Марказ доиратулмаорифи бузурги исломӣ.
31. Маҳҷуб, Муҳаммадҷаъфар. (1339). «Бузургмеҳр – донои эронӣ дар афсонаҳои форсӣ». Эронобод. Шумораи 6. Саҳ. 32-38.
32. Муҳаммадии Малоирӣ, Муҳаммад. (1394). Фарҳанги эронӣ пеш аз ислом. Чопи шашум. Техрон: Тӯс.
33. Муставфӣи Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ. (1381). Назҳату-л-қулуб. Тасҳеҳ ва таҳшияи Сайидмуҳаммад Дабир Саёқӣ. Қазвин: Ҳадиси имрӯз.
34. Мискавейх, Аҳмад ибни Муҳаммад. (1355). Ҷовидон хирад, тарҷумаи Такиуддин Муҳаммади Шӯштрӣ. Ба кӯшиши Беҳрӯз Сарватён. Техрон: Муассисаи мутолиоти исломии Донишгоҳи Техрон ва Мак Гил.
35. Муншӣ, Абулмаолии Насруллоҳ. (1362). Тарҷумаи «Калила ва Димна». Тасҳеҳ ва тавзеҳи Мучтабо Менуии Техронӣ. Чопи ҳафтум. Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон.
36. Низомулмулк, Ҳасан. (1347). Сиёсатнома. Ба кӯшиши Ҳиубрт дорк. Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб.
37. Низомии Ганҷавӣ. (1373). Ҳафт пайкар. Шарҳи абёт ва маънии луғоту таркибот. Барот Занҷонӣ. Техрон: Донишгоҳи Техрон.
38. Нёлдеке, Теодор. (1358). Таърихи эронӣ ва арабҳо дар замони Сосониён. Тарҷумаи Аббос Зарёб. Техрон: Анҷумани осори миллий.
39. Варовинӣ, Саъдуддин. (1363). Марзбоннома. Ба кӯшиши Халил Хатиб Раҳбар. Техрон: Донишгоҳи миллий.
40. Ёршотир, Эҳсон. (138). Таърихи Эрони Кембирич. Ҷилди 3, Баҳши 2. Тарҷумаи Ҳасан Ануша. Техрон: Амири Кабир.
41. Brunner (G.C. J): «The Middle Persian explanation of chess and invention of backgammon». Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University X (1978). Published 1979. Pp. 43-51.
42. Khaleghi-Motlagh. J. (1990): «Borzooya», Encyclopaedia Iranica, vol.4, London & New York, 381-2.
43. Khaleghi-Motlagh. J. «Borzogmehr-e bokhtagan», Encyclopaedia Iranica, vol. 4, 427-8.

БУЗУРГМЕҲР ШАХСИЯТИ ТАЪРИХӢ Ё АФСОНАВӢ?

Достони зиндагии Бузургмеҳр ба ҳамон мизоне, ки аз воқеиятҳои иҷтимоӣ фарҳангии давраи Сосонӣ нишон дорад, аз рангу бӯйи устураю намодин низ бархӯрдор аст. Таишаттути оро дар манобеи давраи исломӣ ва Эрони қабл аз ислом баъзе аз пажӯҳишгаронро бар он дошта, ки Бузургмеҳрро шахсияти афсонавӣ ё ҳамон Барзӯяи табиб бидонанд. Кристенсен дар маҷмуаи мақолаташ таҳти унвони «Бузургмеҳри ҳаким» Барзӯяи табибро ҳамон Бузургмеҳр медонад. Ӯ бо ин пиндошт санғбинои нодурустери дар мавриди шинохти шахсияти таърихӣ Бузургмеҳр бунён мениҳад, ки то имрӯз боқист. Албатта, муҳаққиқи фаронсавӣ, де-Блуа ба истидлолҳои Кристенсен мабнӣ бар яке донишманди шахсияти Бузургмеҳр ва Барзӯя посух

додааст. Ба назар мерасад, яке аз фарзиёти Кристенсен, ки мегӯяд: «Ҳарчанд тибқи ривоёт Бузургмеҳр вазири Анӯшервон буда, аммо ҳеч санаде, ки битавонанд шухрати ӯро ба унвони вазир ва сиёсатмадори фаъол исбот кунанд, вучуд надорад», то кунун бепосух мондааст. Гузориши мунҳасир ба фарде дар «Шоҳнома» аз ҷанги Анӯшервон бо Юстини дувум вучуд дорад, ки Фирдавсӣ дар он ба сароҳат аз нақши муҳимми таърихии Бузургмеҳр сухан мегӯяд ва ибтикори халлоқонаи ӯро барои рафъи камбуди нақдинагӣ ва ҳазинаи ҷанг меситояд. Дар ин мақола ба истиноди «Шоҳнома», ки яке аз муътабартарин манобеи Бузургмеҳршиносист, ба ин эроди Кристенсен посух додаем. Дар ин ҷо равшан мешавад, ки Бузургмеҳр ба унвони вазири Анӯшервон шахсияти таърихӣ ва сиёсатмадори фаъол дар дарбори Анӯшервон будааст ва Барзӯя низ ба унвони яке аз тизишкони Хусрави Анӯшервон шахсияти ҷудое аз Бузургмеҳр ва гайриқобили инкор аст.

Калидвожагон: Бузургмеҳр, Барзӯя, Шоҳнома, Анӯшервон.

БУЗУРГМЕХР-МУДРЫЙ: ИСТОРИЧЕСКАЯ ИЛИ МИФИЧЕСКАЯ ФИГУРА?

История жизни Бузургмехра не только отражает социальные и культурные реалии сасанидской эпохи, но также имеет мифическое и символическое измерение. Различные мнения в источниках исламской эпохи побудили некоторых исследователей рассматривать Бузургмехра как мифическую фигуру или легендарного врача Барзую. Кристенсен в серии статей под названием «История Бузургмехра Мудрого» идентифицирует Барзую как того же Бузургмехра. Такой трактовкой он закладывает основу неправильного понимания исторической личности Бузургмехра, которое сохраняется и по сей день. Французский исследователь де-Блуа ответил на аргументы Кристенсена относительно личности Бузургмехра и Барзую. Однако, похоже, одно из предположений Кристенсена, гласящее: «Хотя, согласно повествованиям, Бузургмехр был премьер-министром Хосрова Ануширавана, ни одного документа, фиксирующего его деятельность как активного политика, не сохранилось», до сих пор остается без ответа. Существует уникальное сообщение «Шахнаме» о войне между Анушираваном и Юстином II, в котором прямо говорится о значительной исторической роли Бузургмехра и восхваляется его новаторскую инициативу по преодолению нехватки средств и экономического тупика армии. Учитывая, что «Шахнаме» является одним из наиболее надежных источников по изучению личности Бузургмехра, эта статья призвана исправить критику Кристенсена. Становится очевидным, что Бузургмехр, как везир Ануширавана, является активной исторической и политической фигурой, а Барзую, признанный одним из врачей Хосрова Ануширавана, является неоспоримо отличной личностью от Бузургмехра.

Ключевые слова: Бузургмехр, Барзую, Шахнаме, Анушираван.

BOZORGMЕHR, THE WISE: (IS) A HISTORICAL OR MYTHICAL FIGURE?

The life story of Bozorgmehr not only reflects the social and cultural realities of the Sasanian era but also possesses a mythical and symbolic dimension. Divergent opinions in Islamic era sources have led some researchers to consider Bozorgmehr as a mythical figure, or the legendary physician Borzuya. Kristensen, in a series of articles titled «The Story of Bozorgmehr the Wise,» identifies Borzuya as the same Bozorgmehr. With this interpretation, he lays the foundation for an incorrect understanding of the historical personality of Bozorgmehr, which persists to this day. The French researcher de Blois responded to Kristensen's arguments regarding Bozorgmehr's identity and Borzuya. However, it seems that one of Kristensen's assumptions, stating, «Although according to narratives, Bozorgmehr was the prime minister of Khosrow Anushiravan, no document recording his activities as an active politician has been preserved,» remains unanswered to date. There is a unique report from the “Shahnameh” on the war between Anushiravan and Justin II in which it explicitly speaks of a significant historical role for Bozorgmehr and praises his innovative initiative to overcome the shortage of funds and the economic impasse of the army. On the strength of the “Shahnameh” as one of the most reliable sources for the study of Bozorgmehr, this article aims to rectify Kristensen's criticism. It becomes evident that Bozorgmehr, as the minister of Anushiravan, is an active historical and political figure, and Borzuya acknowledged as one of the physicians of Khosrow Anushiravan, is an undeniably distinct individual from Bozorgmehr.

Keywords: *Bozorgmehr, Borzuya, Shahnameh, Anushiravan.*

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Ҳофизӣ Ғуломризо – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон: тел.: (992) 37 221 43 02; e-mail: gr.hafezi@yahoo.com

Информация об авторе: Хафизии Ғуломризо – аспирант Институти тили ва адабиёти номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон: телефон: (992) 37 221 43 02; e-mail: gr.hafezi@yahoo.com

Information about the author: Hafizi Ghulomrizo – aspirant Institute of Language and Literature named after Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (992) 37 221 43 02; e-mail: gr.hafezi@yahoo.com

ЧОЙГОҲИ ДУБАЙТИҲОИ ОМИЁНА ДАР ФОЛКЛОРИ ТОЧИК

Рустам Оймаҳмадов

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Дар мақола чойгоҳи дубайтиҳои омиёнаро дар илми фолклоршиносии тоҷик ва нуфузи онро дар муқоиса бо гунаи рубоӣ дар адабиёти оммаи кишварҳои форсизабон таҳлилу баррасӣ намуда, натоиҷ ва авомили қорбурди онро баён намудаем.

Равиши қор дар ин мақола чунин аст, ки дар ибтидо вазъияти дубайтиҳои омиёнаро дар асоси маводи шифоҳии фонди шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ки аз тарафи фолклоршиносони тоҷик дар замони шуравӣ чамъоварӣ шудаанд, мавриди баррасӣ ва қовиш қарор додаем, сипас қорбурд, қорқард ва нуфуз ва мизони маҳбубияти онро дар муқоиса бо гунаи рубоӣ дар китобҳои қопшуда ва дар адабиёти оммаи кишварҳои форсизабон баён қарда ва далоили чунин қорбурд ва қорқардро шарҳ додаем.

Натоиҷи таҳлилшуда нишон медиҳад, ки дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, дар табақабандии жанрҳои фолклорӣ баръаксӣ қолаби рубоӣ, ки бо басомади болое мавриди паҷуҳиши фолклоршиносони тоҷик қарор гирифтааст, ба ин қолаб қандон аҳаммияте дода нашудааст. Иллати қамтавачҷуҳӣ ба дубайтиҳои омиёна ва зикри он қамроҳи рубоӣёти омиёна метавонад, қам марбут ба ном бошад, ки дубайтӣ ва рубоӣ ҳар ду номи муштарак доштаанд ва қам аз қихати қамонанд будани қолаби онҳост, ки танҳо дар вазну муҳтаво тафовут қоранд. Мизони нуфузи дубайтӣ миёни мардуми одии тоҷик дар муқоиса бо рубоӣ хеле қамтар аст, баръаксӣ рубоӣ, ки дар тамоми зиндагии мардуми одии тоҷик соя афқандааст. Яке аз авомили аслии нуфуз ва роиҷ будани рубоӣ дар муқоиса бо дубайтӣ миёни мардуми одии тоҷик мусиқии фалак аст, ки дар густарии рубоӣ нақши қалидӣ доштааст. Дар кишвари Эрон ва Афғонистон ин нуқта қомилан баръакс аст ва қорбурди дубайтии шифоҳӣ, ки аз назари фолклоршиносони Эрон муҳтасси шеъри омиёна аст, бештар аз рубоӣёт аст ва авомили он метавонад қолаб, вазн, муҳтаво, қорбурди онҳо дар адабиёти расмӣ ва шифоҳӣ бошад, ки дар роиҷ будани онҳо дар адабиёти расмӣ ва омиёнаи ин ду кишвар муассир будааст.

Дубайтиҳо дар фонди шуъбаи фолклори АМИТ. Фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон аз замони Шуравӣ шуруъ мешавад ва аз он давра фолклоршиносони тоҷик дар қанори фолклоршиносони рус шуруъ ба гиридарӣ ва қопи маводи шифоҳӣ қардаанд. «... Дар солҳои 1920 адади таҳқиқу қоп дар Тоҷикистон ба 60 асар мерасад ва Душанбе яке аз марқазҳои таҳқиқи фолклори тоҷикӣ мешавад ва саҳми шаҳри Самарқанд низ дар ин таҳқиқот меафзояд. Солҳои 1930 мавқеи аввали таъбу нашр ва

таҳқиқи фолклор ба уҳдаи Душанбе афтода, аз 359 таҳқиқ 243 - тояш дар Душанбе анҷом дода мешавад [14, 162]. Таваҷҷуҳ ба илми фолклоршиносии ва маводи шифохӣ боис мешавад, ки бо фармони Академияи илмҳо №30 аз таърихи 29 март соли 1958 бахши фолклор ва шевашиносии таъсис дода шавад [20, 136]. Пас аз таъсиси шуъба ва ҷалби кормандони ҷавон ҳар сол ду - се гурӯҳи ҳайати фолклоршиносон ба маҳалҳо ва манотиқи тоҷикнишин рафта, намунаҳои гуногуни осори шифохии мардумро ҷамъоварӣ мекарданд. Илова бар манотиқи Тоҷикистон аз манотиқи тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ба монанди Бухоро, Самарқанд, Қашқадарё, Фарғона, Сурхондарё маводи фолклорӣ ҷамъоварӣ шудааст. Ҳаҷми зиёди маводи фолклорӣ боис мешавад, ки кормандони шуъбаи фолклори Институти забон ба фикри муназзам ва мурағаб кардани ин мавод бошанд, бино бар ин, пас аз таъсиси фонди маҳсул барои ин мавод ҳар як жанри фолклорӣ дар варақаҳои фонд бо нишонаҳои ФФ1, ФФ2, ФФ3 ишора шудааст. Идомаи асарҳои фолклории фонд аз ФБ1 шуруъ шуда, то ба ФБ2 мерасад [20, 142]. Ҳосили маводи шифохии ҷамъоваришуда аз сӯи фолклоршиносии тоҷик дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ки аз манзари гуна ва жанр табақабандӣ шудаанд, ба 220000 сафҳа, аз ҷумла зиёда аз 20180 мақола зарбулмасал, 8000 ҷисмон, 28225 рубоӣ ва дубайтӣ, 28000 байт, 18000 майдадубайтӣ (ашӯла), 13000 суруд, 6000 афсона, 3000 латифа, 115 достони эпоси қаҳрамони «Гӯрӯғлӣ» ва ҷандин дафтар ёддошту рӯзномаҳои экспедитсияҳои фолклорӣ ва матни тафсири маросим мерасад [20, 143]. Осори шифохӣ дар фонди шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти АМИТ дар дафтарҳои бузург ва кӯчак, дар як файли маҳсул (папка), ки теъдоди ин файлҳо бештар аз 1200 адад аст, ба шакли дастнавис ва тойпӣ (мошинка) навишта шудааст. Бархе аз файлҳо мухтасси як гунаи шифохист ва дар бархе файлҳо низ анвои осори шифохӣ ба шакли омехта забту сабт шудаанд. Мо барои намуна ва ёфтани қолаби дубайтӣ ҳудуди 100 файлро мавриди кӯшиш қарор додаем ва аз миёни онҳо танҳо дар 11 файл қолаби дубайтӣ пайдо шуд. Файлҳое, ки дар онҳо қолаби дубайтӣ дида мешавад иборатанд аз:

1. Фолклори Ҳисор. 1951. ФД-Х к-60 ҷ-1. Ахророва Солиҳа [26].
2. Шеър ва сурудҳои халқӣ. 1941 ФФХ: 6203,1, ДШН. Тартибдиҳанда: А. Бузургзода [39].
3. Фолклори Ҷиротеппа. 1968. ФБ1:7991-8675. Ҷ. Рабиев [27].
4. Фолклори Норақ. 1961. 9268-9669 НРК I:9283. Ҳ. Ҳисомов [28].
5. Фолклори Кӯлоб. 1949 -50. ФД ФТ ФК. К-16 Ҷ-1 I: 3028, Ти 7. К. Шатанов [29].
6. Фолклори Кӯлоб. 1950. I:8679? 1-6 Ти 6. Қараев Н [30].
7. Фолклори Кӯлоб. 1949-50. ФДФТ ФК.К-16 Ҷ-2. I:3430-3837 [31].
8. Фолклори Кӯлоб. 1950. ФДФТ. Ф.К. К-20 Ҷ-1. I:7563. 1-7 Т. КЛБ - 50 [32].
9. Фолклори Кӯлобу Қаротегин. 1941-1946. Д-ФҚК, ФФ1: (дастнавис) [33].
10. Фолклори Кӯлоб. 1960. ФДФК к.51 ҷ.2 с1960. II:3431-3816. Тартибдиҳанда: Салоҳиддин Фатхуллоев (мошинка) [34].

11. Фолклори Кӯлоб. 1959. Чамъкунанда: Аҳророва С. Соли 1963 аз чопи мошинка баромад. Руйнавискунанда: Ф. Муродов[35].

Натоиҷи ковиш ва таҳқиқ дар миёни ҳаҷми зиёде аз ин осор нишон дод, ки гунаи дубайтии шифоҳӣ ба шакли чудоғона табақабандӣ нашудааст. Дубайтӣ ё ҳамроҳ бо файлҳои рубоӣёт ё дар файлҳои омехта, ки теъдоди онҳо низ хеле андак аст, дида мешавад. Теъдоди дубайтиҳо дар файлҳои омехта аз 10-15 дубайтӣ ва дар файлҳои, ки мухтасси рубоӣёт аст, ба 20-25 мерасад, ки ба сурати пароканда дар ин файлҳо аз сӯи фолклоршиносони тоҷик забту сабт шудаанд. Ҳосили бадастомадаи дубайтиҳои шифоҳӣ дар ин файлҳо ба 218 адад мерасад, ки ин ҳаҷм нисбат ба қолаби рубоӣ ночиз аст. Яке аз авомили аслии табақабандӣ нашудани дубайтӣ дар табақабандии анвои маводи шифоҳии шуъбаи фолклори АМИТ ҳамонанд будани қолаби дубайтӣ бо қолаби рубоӣст, ки ҳар ду қолаб дорои чаҳор мисроъ аст ва танҳо дар вазн ва дар гузашта дар мухтаво тафовут доштаанд. Вазни дубайтӣ бо ҳичои кӯтоҳ шуруъ мешавад ва дар вазни **ҳаҷазӣ мусаддасӣ маҳзуф** (мафӯйлун мафӯйлун фаъулун) ва вазни рубоӣ бо ҳичои дароз ва дар вазни **ҳаҷазӣ аҳраби макфуфи маҷбуб** (мафӯлу мафӯйлу мафӯйлу фаъл) аст[36, 56-57]. Аз назари мухтаво дар гузашта дубайтӣ мухтасси мазомини ошиқона ва рубоӣ мухтасси мазомини фалсафӣ, гардиши рӯзгор ва асрори сипеҳр ва мазомини ахлоқӣ будааст, ҳарчанд баъдҳо, баҳусус дар давраи муосир мухтавову мазомин дар ин ду қолаб омехта шудааст.

Дубайтиҳо дар кутуби нашршудаи фолклорӣ. Аз соли 1965, ки фолклоршиносони тоҷик тасмим ба чопи куллиёти фолклори тоҷик гирифтанд, то се давра тавонистанд, 43 ҷилди куллиёти фолклори тоҷикро барои чоп омода кунанд. Давраи аввали он аз соли 1965 то 1970 (20 ҷилд), давраи дувум аз соли 1971 то 1980 (15 ҷилд) ва давраи сеум 8 ҷилдро ташкил медиҳад, ки аз соли 1981-то соли 1990-ро дар бар мегирифт. Ҳамин тариқ 43 ҷилди «Куллиёти фолклори тоҷик» ба чоп омода гардид. Аз ин 43 ҷилд 6 ҷилди он ба таъ расид, ки онҳо аз ҷилдҳои «Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот», (соли 1981), «Библиографияи фолклори тоҷик» дар ду ҷилд, «Мақолаи зарбулмасалҳо» ҷилди IV ва V ва байтҳо иборатанд [20, 144-145]. Танҳо ҷилди авали куллиёт ба рубоӣёт ихтисос дорад ва гунаи дубайтӣ ба шакли китоб омода нашудааст.

Фолклоршиносони тоҷик илова бар чамъоварии маводи шифоҳӣ, ба назм даровардани ин осор дар фонди фолклор ва омода кардани Куллиёти фолклори тоҷик таҳқиқоти судманд ва арзандае низ анҷом додаанд. Аксари фолклоршиносони тоҷик бо интиҳоби мавзӯи марбут ба яке аз жанрҳои фолклорӣ рисолаи номзадӣ ва докторӣ дифоъ намудаанд. Рӯи ин ду жанри муҳим, ки бештар дар адабиёти омиёна маъруфу машҳур ҳастанд, аз тарафи фолклоршиносон ва пажӯҳишгарони тоҷик, афғонистонӣ ва эронӣ корҳои арзишманду судманде шудааст. «Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон» нахустин китобест, ки дар ин замина дар Тоҷикистон чоп шудааст. Ин китоб соли 1965 дар Душанбе тавассути интишороти «Ирфон» ва дар 2015 тавассути итишороти «Эҷод» бознашр шудааст ва мураттибони китоб Н. Маъсумӣ ва М. Холов мебошанд[12]. Он танҳо китобест, ки ба гунаи

дубайтии фолклории Афғонистон ба шакли мабсут таваҷҷуҳ кардааст. Ҳарчанд дар китоб аз номи рубоиёт ва сурудаҳо ном бурда шудааст, аммо дар асл манзур аз рубоиёт дубайтихост, ки тахти унвони «дубайт» дар китоб дарҷ шудаанд. Ин китоб дорои 895 дубайтӣ, аз с, 23 – 253 ва дорои 135 ланدى аз с, 253 – 282 ва дорои суруд ва таронаҳо аз с, 283 – 317 аст. Дар он мураттибон дар 16 сафҳаи аввал ба аҳаммияти фолклор ва нахустин маҷмуаи фолклорӣ ва осори фолклорие, ки дар рӯзномаҳои Афғонистон аз тарафи фолклоршиносон ҷоп шуда, ишора намудаанд ва ҳамчунин бархе аз вежагиҳои ин осорро бозгӯ карда ва ба шакли хулоса ба мазмуну муҳтавои дубайтиҳо ва ландиҳо низ ишора кардаанд.

Китоби дигаре дар ин замина китоби «Гулбарғо» - аст, ки намунаҳои аз сурудаҳои омиёнаи Афғонистон дар он дарҷ шудааст[18]. Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтори он Додочон Обидов аст. Баргардони он ба дасти Шамсулҳакки Ориёнфар мебошад. Ин китоб дар Душанбе дар соли 1992 ҷоп шудааст ва аз як пешгуфтор, сурудҳои маросимӣ, марсияҳо, сурудҳои таърихӣ, сурудҳои қор ва пеша, сурудҳои ҳаҷвӣ, сурудҳои ошиқона иборат аст ва яке аз китобҳои арзишманд дар заминаи фолклори Афғонистон ба ҳисоб меояд.

Китоби дигаре, ки дар Тоҷикистон ба ҷоп расидааст, «Фолклори даризабонони Афғонистон» аст [17]. Он дорои 284 дубайтӣ ва 45 рубоист. Ҳамчунин ба наздикӣ 3 ҷилд китоби «Фолклори тоҷикони Афғонистон» аз тарафи шуъбаи фолклор ба ҷоп расидааст[21. 22]. Мураттибони ҷилди аввал ва дуёми ин китобҳо фолклоршиносони тоҷик Салоҳиддин Фатҳуллоев ва Рӯзӣ Аҳмад ҳастанд. Ҷилди аввал дорои 144 дубайтӣ, 128 рубоӣ ва низ дигар жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла сурудҳо, афсонаҳо, зарбулмасал ва ... аст. Ҷилди дуум низ дорои 749 дубайтӣ бо дигар жанрҳои фолклорист. Маводи ин ду ҷилд аз тарафи мураттибон ҳангоме, ки дар Афғонистон ба унвони мутарҷим машғул ба қор будаанд, ҷамъоварӣ шудааст. Ҷилди сеюми китоб, ки мутааллиқ ба нигорандаи ин мақола аст, мухтасси дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон аст[19]. Дар ҷилди сеюм, дубайтиҳои тоҷикони Афғонистон аз назари мавзӯ ва муҳтаво табақабандӣ ва баррасию таҳлил шудаанд. Дар баррасӣ ва таҳлили ин осор дубайтиҳои ошиқона, дубайтиҳои дар мавзӯи зан, дубайтиҳои меҳанӣ, дубайтиҳои иҷтимоӣ, дубайтиҳои ғарибӣ ва баҳория бо тақсимбандӣ ва зершоҳаҳои он таҳлил ёфта ва натиҷагирӣ шудаанд. Ин 3 ҷилд китоб ба ду хатти форсӣ ва тоҷикӣ аз тарафи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҷоп шудааст. Аз китобҳои фолклори Эрон, ки дар он жанри дубайтӣ дида мешавад ва дар Тоҷикистон ҷоп шудааст, метавон ба китоби «Намунаҳои фолклори Эрон» ишора кард[15]. Ин китоб дорои 300 дубайтист. Дар Афғонистон ҳам дар ин замина китобҳои зиёде ҷопу нашр шудааст. Аз ҷумла китоби «Як даста гул», ки дорои 884 дубайтӣ ва 8 рубоист[40].

Китобҳои дигаре низ дар ин замина дар Афғонистон ва Эрон ҷоп шудаанд ва дар ҳоли ҷоп ҳастанд. Дар Тоҷикистон китобҳои фолклорӣ, ки дар ин ду қолаб ҷоп шудаанд, бешуморанд. «Баёзи фолклори тоҷик» китобест иборат аз 6 ҷилд, ки аз тарафи фолклоршиносони тоҷик ба таъби расидааст. Ҷилди аввали ин китоб ба рубоиёт ва байтҳо ихтисос дорад[7].

Дар бахши тахлилу баррасии мавзуии рубоиёт дар ин китоб дубайтӣ ҳамчун рубой низ зикр шудааст:

Биродарҳо, шумо бошен саломат,
Ки мо рафтем ай чаври маломат.
Худо хоҳад, биёем ё наёем,
Ватан дар гӯру ваъда дар киёмат[7, 12].

Чӣ шаб? Маҳтоб дорад ё надорад?
Ду чашмат хоб дорад ё надорад?
Ҳамон себе, ки дорӣ, ёр, дар даст,
Надонам, об дорад ё надорад[7, 20].

Дар охири ин китоб аз сафҳаҳои 151 -157 67 дубайтӣ оварда шудааст. Зикри ин теъдо дубайтиҳо дар охири бахши рубоиёт ва бидуни унвони «дубайтӣ» аст, аммо танҳо дар оғози китоб ба қисми аввали китоб, ки аз тарафи фолклоршиносони тоҷик Рачаб Амонов ва Шодигул Умарова ишора шудааст, унвони рубой ва дубайтиҳо низ зикр шудаанд[7, 5]. Зикри қолаби дубайтии шифоҳӣ бо теъдоди андак дар канори рубоиёт ва бидуни тахлилу баррасии ин қолаб дар ин китоб ба назар мерасад, ки ин қолаб чандон дар китоб муҳим набудааст.

Дар китобҳои дигар низ ба монанди «Байт ва рубоиёти кӯхистони Зарафшон» [13], «Намунаҳои фолклори Дарвоз»[16], «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода» [30] ва ..., метавон ин ду қолабро дид. Басомади болои пажӯҳиш ва таҳқиқ дар мавриди рубоиёти шифоҳии тоҷик нишон аз аҳаммияти ин жанр дар муқоиса бо жанри дубайтӣ дорад. Китобҳои ба монанди «Рубоии халқӣ ва рамзҳои бадеӣ»[1], «Рубоҳои халқии тоҷикӣ»[2], «Эҷодиёти бадеӣ, халқ ва замон» [3], «Ҳоки ватан» [4], «Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ» [5], ки дар ҳар кадом аз ин осор паҳлуҳои гуногуни рубоиёт баррасию таҳлили илмӣ шудаанд, кори бисёр арзишманд ва судманд дар заминаи адабиёти омиёна, баҳусус жанри рубой ба ҳисоб меоянд, аммо чунин таҳқиқи жарфу амик нисбат ба гунаи дубайтӣ нашудааст. Танҳо дар китобҳои пажӯҳишҳои донишмандони фолклоршинос, ба сурати пароканда жанри дубайтиро метавон дид, монанди осори Рӯзӣ Аҳмад, Фатҳуллоев Салоҳуддин «Фолклори Кӯлоб» [23], «Фолклори Роғун» [24]. Илова бар ин бархе донишмандони тоҷик бо ин ки фолклоршинос набудаанд, аммо ба хоҳири алоқа ба фолклор ба сурати тафаннунӣ китобҳои марбут ба ин ду қолабро чоп кардаанд. Аз ҷумла «Себи самарқандӣ»[38], асари Мирзо Шукурзода, ки марбут ба жанри рубоист ва «Аз ин ҷо то Бухоро лола боша» [11], асари Раҳими Мусулмонӣни Кубодиёнӣ, ки марбут ба жанри дубайтист. Ҳар кадом аз ин китобҳо ба навъе арзишманд ҳастанд. Бо ин вучуд, дар пажӯҳиш ва таҳқиқоти фолклоршиносони тоҷик гунаи дубайтии шифоҳии тоҷик ба монанди дигар гунаҳои фолклорӣ ба шакли муҷаззо ё китоби ҷудоғона ки танҳо ба қолаби дубайтии омиёна тавачҷуҳ шуда бошад, мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст, танҳо китоби Раҳими Мусалмонӣён, адабиётшиноси маъруфи тоҷик, ҳамон тавр, ки зикр шуд, танҳо ба гунаи дубайтии шифоҳии тоҷик ихтисос дорад ва ин китоб ба хатти форсӣ дар Техрон чоп шудааст.

Дар китоби «Лирикаи халкӣ» низ дар таҳлили рубоиёт, дубайтиҳо ба унвони рубой таҳлил шудааст [6, 28, 49, 53, 68, 77,], ки теъдоди онҳо хеле андак аст. Дар рисолаи доктории нигорандаи мақола, ки бо мавзуи «Чамъоварии рубоиёт ва дубайтиҳои шифоҳии мардуми тоҷик» дар донишгоҳи Техрон дифоъ шудааст, теъдоди дубайтиҳо аз 23 дубайти тачовуз намекунад. Бо ин вучуд, ба ин қолаб дар ин авохир таваҷҷуҳи бештаре шудааст, яке аз фолклоршиносони тоҷик ба номи Олим Бухоризода - корманди илмии шуъбаи фолклор рисолае низ бо мавзуи «Вижагиҳои жанри дубайти дар адабиёти навишторӣ ва гуфторӣ» [8] таълиф намудааст. Дар ин рисола дубайтиҳои омиёна бо дубайтиҳои расмӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Аз эшон низ чандин мақола бо мавзуи дубайтиҳои халкӣ ба чоп расидааст. Далоили камтаваҷҷуҳии фолклоршиносони тоҷик ба ин гунаи адабии шифоҳӣ мизони корбурди он назди мардум аст, ки дар чамъоварии маводи шифоҳии фонди шуъбаи фолклор низ таъдоди онҳо нисбат ба рубой хеле кам аст. Ва далели корбурди дубайтиҳои омиёна дар канори рубоиёти омиёна ё корбурди ҳар ду бо як ном дар кутуби чопшуда низ ҳамонандӣ ва шабоҳати ин ду қолаб аст, ки танҳо дар вазн тафовут доранд. Бино бар ин, қолаби дубайти аз назари фолклоршиносони тоҷик дур мондааст ва ба ин қолаб зиёд таваҷҷуҳ нашудааст. Нуктаи ҷолиб ин аст, ки қолаби дубайти дар Эрон ва Афғонистон дар миёни мардум роҷтаъ аз қолаби рубоист, то ҷое, ки фолклоршиносони эронӣ муътақиданд, ки қолаби дубайти мухтасси шеърӣ омиёна аст [9]. Дар Тоҷикистон низ дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон бештар аз дубайтиҳои омиёнаи тоҷик нашр шудааст.

Нуфузи дубайтиҳо ва рубоиёт миёни мардуми форсизабон. Ҳамон тавр, ки зикр шуд, гунаи дубайти дар фонди фолклори Институти забон ва дар миёни фолклоршиносони тоҷик нисбат ба гунаи рубой як қолаби тақрибан фаромӯшшуда ба назар мерасад, ки на танҳо дар фонди шуъбаи фолклор ба шакли мустақилу мучаззо табақабандӣ нашудааст, балки дар китобҳои чопшуда низ ба ҳамин шакл аст. Нуфуз ва корбурди он низ дар миёни мардуми одӣ чунин ба назар мерасад, аммо ҷойгоҳи рубой нисбат ба дубайти дар фолклоршиносии тоҷик комилан мутафовит аст, гунаи рубой на танҳо дар фонди институт табақабандию баррасӣ шудааст, балки пажӯҳиш ва китобҳои зиёде низ дар ин замина аз сӯи фолклоршиносони тоҷик ба таъъ расидааст, ки дар сафаҳоти пеш ба он ишора шуд. Ин амр дар Эрон ва Афғонистон комилан баръакс аст; яъне корбурд ва нуфузи дубайти дар миёни мардуми одӣ ин ду кишвари ҳамзабон бештар аз гунаи рубоист. Дар мизони корбурд ва нуфузи дубайтии шифоҳӣ дар миёни мардуми Эрон ва Афғонистон ва рубой дар Тоҷикистон чанд омилҳои муҳим ба назар мерасад аз ҷумла; *зошигоҳи ин ду гуна аз назари таърихӣ ва ҷуғрофӣ, шоирони дубайтисарои ғайри расмӣ, муҳтаво ва мазмун (дар гузашта)* ва *мустиқши фалак* муассир будааст.

Яке аз далоили нуфузи дубайти дар Эрон ва Афғонистон решаи таърихӣ ин қолаб аст. Дубайти аз назари донишмандони адабиёт реша дар паҳлавиёт ё фаҳлавиёт қабл аз ислом дорад ва танҳо қолаби шеърӣ форсӣ, ки ба давраи бостон бар мегардад. Серуси Шамисо дар китоби

«Сайри рубой» луғати «фаҳлавӣ»-ро муаарраби «пахлавӣ» доништа ва паҳлавиро забони асри сосонӣ медонад, ки баъд аз ислом ба сурати лаҳҷаҳои мутааддид дар атрофи Эрон боқӣ монд ва ашъореро, ки бо ин лаҳҷа дар афвоҳи мардум сорист, ба сурати муфрад «фаҳлавӣ» ва ба сурати ҷамъ «фаҳлавиёт» гуянд[37, 303]. Ҳамчунин зикр мекунад, ки фаҳлавӣ ҳалқай робит байни шеърӣ пеш аз ислом ва баъд аз ислом аст[37, 333]. Вазни фаҳлавиёт дар давраи бостон мутааддид будааст ва баъд аз ислом ба шакли арузи расмӣ дар меояд ва қолаби дубайтӣ бар вазни имрӯзин аз зершоҳаҳои фаҳлавиёт аст, ки ба он «тарона» низ гуфта мешавад. Гунаи дубайтӣ дар саросари Эрон ва Афғонистон танҳо дар миёни мардуми одӣ роиҷ будааст ва шоирони расмӣ классик аз сурудани ин қолаб худдорӣ мекардаанд. Далели худдорӣ шоирони расмӣ классик аз ин гунаи адабӣ забони омиёна, муҳтаво ва мазмуни он будааст. Дубайтӣ, ки реша дар паҳлавиёт дорад, аз гузашта то ба имрӯз бо мазомини ошиқона ва шуру рақсу тараб ҳамроҳ аст ва аз назари забон низ дур аз забони фоҳири шеърӣ расмист. Баръакси қолаби рубой, ки аз назари муҳтаво фалсафӣ, ахлоқӣ ва дағдағаҳои фикрии вучуди инсон дар ин ҷаҳон аст, ки бо забони фоҳир аз сӯи шоирони расмӣ суруда шудааст. Дар натиҷаи чунин бархӯрди шоирони расмӣ нисбат ба ин ду гунаи адабӣ, боис шудааст, ки гунаи дубайтӣ дар саросари Эрон ва Афғонистон махсуси шоирони бумӣ ва мардуми одӣ бошад ва ин қолаб нисбат ба рубой бештар дар миёни мардуми одии ин ду кишвар рушд кунад. Илова бар ин, саҳми шоирони ғайрирасмӣ низ дар рушди ин қолаб дар ин ду кишвар муассир будааст. Шоироне ба монанди Бундори Розӣ (мутавоффоӣ 401 ҳиҷрӣ) мансуб ба Рай, шоири дарбори Оли Бӯя, Рай ҳади марзи Хуросон бо маркази Эрон ва Ароқи Аҷам будааст ва ашъоре низ бо лаҳҷаи мардуми Рай сурудааст[37, 305]. Боботоҳири Урён (мутавоффоӣ 410) шоири орифи ҳамадонӣ, ки дубайтиҳое ба лаҳҷаи лурий ба ӯ мансуб аст [37, 308]. Пури Фаридун авосити қарни шашум ва аҳли Шероз будааст [37, 310]. Шарафшоҳ, Орифи Гелакии Гелонӣ, қарни ҳаштум, ки мунҳасиран дубайтӣ гуфтааст, аммо дубайтиҳои он бо вазни аруз мутафовит аст[37, 312]. Муҳаммадмағриби Табрэзӣ (мутавоффо дар 809) эшон 14 дубайтӣ ба лаҳҷаи фаҳлавиӣ озарӣ сурудааст, вазни ин дубайтиҳо ҳамон вазни ҳазач аст[37, 313]. Муллосаҳари Техронӣ шоири аҳди сафавӣ ба лаҳҷаи техрони қадим ашъори омиёна дорад[37, 314]. Суфии Мозандаронӣ (мутавоффоӣ 1035) шоири аҳди сафавист ва чанд дубайтии омиёна дорад[37, 315]. Начмои Шерозӣ, бархе дубайтиҳои омиёнаи роиҷ дар байни мардуми одии Эрон ба таҳаллуси Начмоист. Ҳафт достони Начмои Шерозӣ низ дар Эрон маъруф аст ва дубайтиҳо дар ин достон аз худи ҳамин шахс аст[37, 316]. Ҳусайно номи шоири маҳаллӣ аз Систон, ки достони ошиқонаи ӯ дар байни мардуми Систон маъруф аст ва номи вай дар дубайтиҳо низ зикр шудааст[37, 317]. Фоизи Даштистонӣ (мутавоффоӣ 1330 қамарӣ ва 1289 шамсӣ) ӯ ба лаҳҷаи бумии даштӣ дубайтиҳои зебӯе дорад[37, 319]. Ин шоирони мардумӣ, ки дар Эрон шинохташуда ҳастанд, дар рушду равочи дубайтии омиёна нақши муассире доштаанд. Кишвари Афғонистон, ки бо Эрон ҳаммарз аст ва мардуми он бештар ба ин кишвар рафтуомад доранд, ин қолаб низ дар миёни мардуми

Афғонистон рушд кардааст. Аммо дар Тоҷикистон ҳамон тавр, ки қаблан зикр шуд, ин амр комилан баръакс аст, яъне, нуфузи қолаби рубой нисбат ба дубайтӣ дар миёни мардуми одии Тоҷикистон бештар аст. Далоили он метавонад зоиши қолаби рубой аз назари ҷуғрофӣ дар ин минтақа бошад, ки аксари пашӯҳишгарони адабиёт ихтирои ин навъи адабиро ба падари шеъри форсӣ Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ нисбат медиҳанд. Ва ин зоиши ҷуғрофӣ дар нуфузи ин қолаб миёни мардуми одии Тоҷикистон таъсир доштааст. Илова бар ин, мусиқии суннатии фалак, ки махсуси мардуми одӣ будааст, дар роиҷ будани рубой нисбат ба қолаби дубайтӣ миёни мардуми одӣ нақши калидӣ доштааст. Мусиқии фалак мусиқии суннатӣ ва мардумӣ буда ва дар гузашта ҳамроҳ бо рубой ва дубайтӣ - ҳарчанд имрӯз фалаксароён бо қолабҳои дигаре ба монанди ғазал фалак месароянд - суруда мешавад, ки мазомини шеърии он фалсафа, сипеҳр, ситорагон, осмон, нучум аст. Аз мухтаво ва мазмуни шеърии мусиқии фалак маълум аст, ки қолаби рубой дорои чунин мухтавои фалсафист. Пас, истифодаи рубой дар ин навъи мусиқӣ як амри табиист. Илова бар ин, баррасие, ки аз тарафи мусиқшиносони фалак шудааст, матни шеърии анвои жанри фалакро рубой медонанд ва истифода аз дубайтиро ба нудрат. Дар китоби «Фалак» чунин омадааст: «Рубоихонӣ дар фалак суннати қадимтарини сарояндагӣ маҳсуб мешавад. Рубоихонӣ дар ҳамаи шаклҳои фалак ҷо дорад. Он асоси фалакхонии тоҷикро ташкил медиҳад. Нуфузи рубой дар фалак хеле бузург аст. Он дар фалак ба сифати қолабсозӣ зоҳир мегардад: аз рӯи қофиябандӣ ва ҳаҷми мисраи рубой сатҳҳои гуногун ҷараёни шаклсозии асари мусиқӣ дар фалак ташаккул меёбад. Асли чормақом низ дар шакли рубой нақш бастааст. Рубоихонӣ ҳамаи чормақоми фалак хеле устувор аст» [10, 27].

Мусиқии фалак анвои зиёд дорад, ба монанди фалаки даштӣ, фалаки сафарӣ, фалаки ғарибӣ, роғӣ, қаландарӣ, паррон, дарӣ, бепарвофалак, фалак- рапо, фалак – муноҷот, фалак – мадҳия, фалаки созӣ, ки дар ин китоб матни шеърии тамоми анвои мусиқии фалакро рубой ва дар бархе аз он рубоию ғазал ва танҳо дар навъи навозандагии шахд, ки қисми аввали фалаки силсилавист, рубой, дубайтӣ ва байте аз ғазал ташкил додааст» [10, 28-32]. Ба назар мерасад, дар фалакҳое, ки ба шакли силсилавӣ суруда мешаванд, маъмулан матни шеърҳои онҳо мухталиф аст.

Дар ин китоб намунаҳои аз нотаи мусиқии фалак низ зикр шудааст, ки аксари матни шеъри онҳо рубой, рубой ва ғазал аст, танҳо дар оҳанги шахди роғӣ матни мусиқии он, ки ба номи Карим Девона зикр шудааст, бар вазни ба монанди дубайтист, аммо дорои 4 рукн аст: «Надонам, эй фалак, аз ҷӣ сабаб дорӣ ба мо кина...» ҳамчунини дар ҳамин бахш ғазалеро аз Пайрави Сулаймонӣ дар нотаи даромади равонаи роғӣ овардааст, ки ин ғазал ҳам бар ҳамин вазн аст [10, 127]. Ҳамон тавр ки дидед, матни шеърии мусиқии фалак дар қадим рубой будааст ва истифодаи ғазал ё анвои дигари адабӣ имрӯз боб шудааст, бино бар ин, бачуръат метавон гуфт, ки мусиқии фалак, ки аз қадим вирди забони мардуми одӣ будааст ва дар кишторҳои ҷамъиятӣ замзама мешудааст, дар рушд ва ривҷи рубой миёни мардуми одии тоҷик таъсир доштааст.

Бо таваҷҷуҳ ба таҳлилу баррасиҳои зикршуда метавон ба ин натиҷа расид, ки дар табақабандии анвои адабии фолклорӣ дар асоси маводи фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ки жанрҳои фолклорӣ бар асоси илми фолклоршиносӣ дар он табақабандию ҷамъоварӣ шудаанд, ба дубайтиҳои омиёна чандон аҳаммияте дода нашудааст ва маъмулан дубайтиҳо ба сурати пароканда на ҳамчун як гунаи мучаззо, дар миёни рубоиёт ва дигар жанрҳои фолклорӣ забту сабт шудааст. Дар кутуби нашршудаи фолклорӣ низ дубайтиҳои омиёна ҳамчун як навъи адабӣ ба шакли мучаззову мустақил ё китоби ҷудогона ба монанди дигар анвои адабии шифохӣ, бахусус қолаби рубоӣ табақабандию таҳлил нашудааст, ҳарчанд дар ин авохир, фолклоршиносони тоҷик ба ин гунаи фолклорӣ бештар таваҷҷуҳ кардаанд, то ҷое, ки ҳамчун як жанри фолклорӣ ва мучаззо аз дигар жанрҳои фолклорӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Иллати камтаваҷҷуҳӣ ба дубайтиҳои омиёна ва зикри он ҳамроҳи рубоиёти омиёна метавонад ҳам аз ҷиҳати ном бошад, ки дубайтӣ ва рубоӣ ҳар ду номи муштарак доштаанд ва ҳам аз ҷиҳати ҳамонанд будани қолаби онҳост, ки танҳо дар вазну мавзӯ тафовут доранд. Мизони нуфузи дубайтӣ миёни мардуми тоҷик дар муқоиса бо рубоӣ хеле камтар аст, баръакси рубоӣ, ки дар тамоми зиндагии мардуми одии тоҷик соя афкандааст. Яке аз авомили аслии нуфуз ва роиҷ будани рубоӣ дар муқоиса бо дубайтӣ миёни мардуми одии тоҷик мусиқии фалак аст, ки дар густариши рубоӣ нақши калидӣ доштааст. Дар кишвари Эрон ва Афғонистон ин нукта комилан баръакс аст ва қорбурди дубайтии шифохӣ, ки аз назари фолклоршиносони Эрон мухтасси шеърӣ омиёна аст, бештар аз рубоиёт аст ва авомили он метавонад қолаб, вазн, муҳтаво, қорбурди онҳо дар адабиёти расмӣ ва шифохӣ бошад, ки дар роиҷ будани онҳо дар адабиёти расми ва оимёнаи ин ду кишвар муассир будааст.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Раҷаб. Рубоӣҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 294 с.
2. Амонов, Раҷаб. Рубоӣҳои халқии тоҷикӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 102 с.
3. Амонов, Раҷаб. Эҷодёти бадеӣ, халқ ва замон / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 168 с.
4. Амонов, Раҷаб. Исроилова, Т. Нозимов, С. Хоки ватан / Р. Амонов. Т. Исроилова. С. Нозимов – Душанбе: Суруш 2002. – 300 с.
5. Амонов, Раҷаб. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 350 с.
6. Амонов, Раҷаб. Лирикаи халқӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412 с.
7. Амонов, Р. Умарова, Ш. Азимов, Н. Исроилова, Т. Баёзи Фолклори тоҷик, ҷ 1. Р. Амонов. Ш. Умарова. Н. Азимов. Т. Исроилова. – Душанбе: Интишороти Ирфон 1985. – 287 с.

8. Бухориев, Олим. Вижагҳои жанри дубайтӣ дар адабиёти навиштори ва гуфторӣ. Раҳбари илмӣ: Равшан Раҳмон. О. Бухориев.–Душанбе: 2023. – 184 с.
9. Зулфакорӣ, Ҳасан. Таҳлили гунашиносии дубайтии форсӣ дар адаби ома / Ҳ. Зулфакорӣ. – Нашрияи илмӣ. Чусторҳои навини адаби. № 2014. Поизи 1400. Сафахот 121 -142.
10. Каримов, Саъдулло. Фалак / С. Каримов / ҶДММ «ЭР-граф» – Душанбе, 2019. – 400 с.
11. Кубодиёнӣ, Раҳими Мусулмониёнӣ. Аз ин ҷо то Бухоро лола боша – Кубодиёнӣ, Мусулмониёнӣ Раҳими. –Техрон: Нашри Бесутун, 1379.
12. Маъсумӣ, Н. Холов, М. Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон шомили рубоӣёт ва сурудҳо / Н. Маъсумӣ. М. Холов.–Душанбе: Ирфон, 1965. –318 с.
13. Мирсаидов, С. Байт ва рубоӣёти кӯҳистони Зарафшон / С. Мирсаидов. –Душанбе: Дониш 1982. –288 с.
14. Набавӣ, Абдуҳолик. Ибтидои пажӯҳиши бонизомии фолклори тоҷик/ А. Набавӣ / Номаи пажӯҳишгоҳ, № 2. – С. 162.
15. Намунаҳои фолклори Эрон. Тартибдихандагон: А.У. Шурусат, Неъматов. –Душанбе: 1963. –386 с.
16. Намунаҳои фолклори Дарвоз. Мураттиб: А.З. Розенфелд. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 171 с.
17. Норматов, Сангин. Фолклори даризабонони Афғонистон / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 312 с.
18. Обидов, Додочон. Китоби «Гулбаргҳо», намунае аз сурудаҳои Афғонистон. Баргардон ба хатти форсӣ Шамсулҳақи Ориёнфар. Д. Обидов. –Душанбе: 1992. – 205 с.
19. Оймаҳмадов, Рустам. Фолклори Тоҷикони Афғонистон (ҷилди 3) / Р. Оймаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2023. – 442 с.
20. Саймиддинов, Д. Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ 70 / Д. Саймиддинов. – « Деваштич», 2004. –152 с.
21. Фатҳуллоев, Салоҳиддин. Аҳмад Рӯзӣ. Фолклори Тоҷикони Афғонистон (ҷилди 1) / С. Фатҳуллоев. Р. Аҳмад. –Душанбе: Дониш, 2020. –380 с.
22. Фатҳуллоев, Салоҳиддин. Аҳмад Рӯзӣ. Фолклори Тоҷикони Афғонистон (ҷилди 2) / С. Фатҳуллоев. Р. Аҳмад. –Душанбе: Дониш, 2021. – 396 с.
23. Фатҳуллоев. С. Муродов Ф. Фолклори Кӯлоб / С. Фатҳуллоев. Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2016. – 577 с.
24. Фатҳуллоев С. Аҳмад Р. Фолклори Роғун / С. Фатҳуллоев Р. Аҳмад.. –Душанбе: Аргарф, 2017. – 500 с.
25. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода, гирдоварӣ ва тадвини Рӯзӣ Аҳмад ва Дилшод Раҳимов. –Душанбе: «позитив сервис» 2012. – 172 с.
26. Фолклори Ҳисор. 1951. ФД-Х к-60 ҷ-1. Ахророва Солиха
27. Фолклори Уротеппа. 1968. ФБІ:7991-8675. Ҷ. Рабиев
28. Фолклори Норақ. 1961. 9268-9669 НРК I:9283. Ҳ. Ҳисомов

29. Фолклори Кулоб. 1949 -50. ФД ФТ ФК. К-16 Ч-1 I: 3028, Ти 7. К. Шатанов
30. Фолклори Кулоб. 1950. I:8679? 1-6 Ти 6 . Қараев Н
31. Фолклори Кулоб. 1949-50. ФДФТ ФК.К-16 Ч-2. I:3430-3837
32. Фолклори Кулоб. 1950. ФДФТ. Ф.К. К-20 Ч-1. I:7563. 1-7 Т. КЛБ -50
33. Фолклори Кӯлобу Қаротегин. 1941-1946. Д-ФКК, ФФІ: (дастнавис)
34. Фолклори Кӯлоб. 1960. ФДФК к.51 ч.2 с1960. II:3431-3816. Тартибдиханда:Салоҳиддин Фатҳулоев (машинка.)
35. Фолклори Кӯлоб. 1959. Чамъқунанда: Ахророва С. Соли 1963 аз чопимашинка баромад .руйнависқунанда :Ф. Муродов.
36. Шамисо, С. Ошноӣ бо арӯз ва қофия / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1379. С. 56 – 57.
37. Шамисо, С. Сайри рубоӣ дар шуъри форсӣ / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1374 шамсӣ – 392.
38. Шуқурзода Мирзо. Себи самарқандӣ / Мирзо. Шуқурзода. – Техрон: Равзана, 1379, – 128 с.
39. Шеър ва сурудҳои халқӣ. 1941 ФФХ: 6203,1, Д Ш Н. Тартибдиханда: А Бузургзода.
40. «Як даста гул». Гирдоварнда: Муҳсини Самангонӣ: –Кобул: Дониши Хапарандвия. 1387, – 232 с.

ҶОЙГОҲИ ДУБАЙТИҲОИ ОМИЁНА ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Натоячи таҳлилушуда нишон медиҳад, ки дар табақабандии анвои адабии фолклорӣ дар маводи фонди фолклори Иститутӣ забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ки жанрҳои фолклори бар асоси илми фолклоришиносӣ дар он табақабандию чамъоварӣ шудаанд, ба дубайтиҳои омиёна чандон аҳаммияте дода нашудааст ва маъмулан дубайтиҳо ба сурати пароканда на ҳамчун як гунаи муҷаззо дар миёни рубоӣ ва дигар жанрҳои фолклорӣ забтӣ сабт шудааст. Дар қутуби нашришудаи фолклорӣ низ дубайтиҳои омиёна ҳамчун як навъи адабӣ ба шакли муҷаззову мустақил ба монанди дигар анвои адабии шиғоҳӣ, баҳусус қолаби рубоӣ табақабандию таҳлил нашудааст, ҳарчанд дар ин авохир фолклоришиносони тоҷик ба ин гунаи фолклорӣ беиштар тавачҷуҳ кардаанд, то ҷое, ки ҳамчун як жанри фолклори ва муҷаззо аз дигар жанрҳои фолклорӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Иллати камтаваҷҷуҳӣ ба дубайтиҳои омиёна ва зикри он ҳамроҳи рубоӣ омиёна метавонад ҳам аз ҷиҳати ном бошад, ки дубайтӣ ва рубоӣ ҳар ду номи муштарак доштаанд ва ҳам аз ҷиҳати ҳамонанд будани қолаби онҳост, ки танҳо дар вазну мавзӯ тафовут доранд. Мизони нуфузи дубайтӣ миёни мардуми тоҷик дар муқоиса бо рубоӣ хеле камтар аст, баръакси рубоӣ, ки дар тамоми зиндагии мардуми одии тоҷик соя афкандааст. Яке аз авомили аслии нуфуз ва роиҷ будани рубоӣ дар муқоиса бо дубайтӣ миёни мардуми одии тоҷик мусиқии Фалак аст, ки дар густариши рубоӣ нақши калидӣ доштааст. Дар кишвари Эрон ва Афғонистон ин нукта комилан баръакс аст ва қорбурди дубайтии шиғоҳӣ, ки аз назари фолклоришиносони Эрон муҳтасси шеъри омиёна аст, беиштар аз рубоӣ аст ва авомили он метавонад қолаб, вазн, муҳтаво, қорбурди онҳо

дар адабиёти расмӣ ва шифоҳӣ бошад, ки дар роиҷ будани онҳо дар адабиёти расми ва оимёнаи ин ду кишвар муассир будааст.

Калидвожа: дубайтиҳои шифоҳӣ, чойгоҳ, корбурд, нуфуз, мусиқии Фалак, фонди фолклор, Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, фолклор.

МЕСТО УСТНЫХ ДУБЕЙТИ В ТАДЖИКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Проведенный анализ показывает, что народные двустишия, хранящиеся в фонде Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ, где собраны материалы фольклора, не классифицированы и не упорядочены, отчего этот ценный материал находится в разбросанном виде и чаще зафиксирован как один из видов дубейти или другой вид фольклорного жанра. Нет упоминания о них как об особом и самостоятельном литературном виде, как, например, дубейти, и в фольклорной книге, хотя в последнее время таджикские фольклористы стали чаще уделять внимания народным двустишиям как на отдельный самостоятельный вид фольклорного жанра. Причиной такого отношения к дубейти и фиксирование их как рубаи, возможно, связано с тем, что и дубейти, и рубаи имеют общее название и аналогию формы, однако разные по ритму и содержанию. Если сравнить роль и место дубейти среди народа, то, по сравнению с рубаи, который отражает все стороны человеческой жизни, дубейти не пользуется особым успехом в народе. Одной из основных причин влияния и распространенности рубаи по сравнению с дубейти среди простых таджиков является Фалак, мелодия, сыгравшая ключевую роль в распространении рубаи. В Иране и Афганистане этот вопрос решается совершенно по-иному – дубейти они используют гораздо чаще, чем рубаи и связано это, как считают иранские фольклористы, с особенностью их формы, ритмики, содержания, а также популярностью в официальной и устной литературе.

Ключевые слова: устные дубейти, место, использование, влияние, мелодия Фалак, фольклорный фонд, Таджикистан, Иран, Афганистан, фольклор.

THE PLACE OF POPULAR TWO-COUPLET POEMS IN TAJIK FOLKLORE

In this article, the author analyzes and discusses the place of popular two couplet poems in the study of Tajik folklore and its influence in comparison with rubaies among ordinary people. The study explores the results and reasons for its use.

The study shows that the classification of folklore literary genres in the materials of the Folklore Fund of the Rudaki Institute of Language and Literature of AMIT, where folklore genres based on the science of folklore are classified and collected, middle couplets are not given much importance, and couplets are usually scattered. They have been gathered but usually recorded and classified among

rubaiies and other folklore genres. In the published folklore collections, the middle couplets represent a unique and independent literary type have not been analyzed like other types of oral literature, especially the rubai style. Only recently have Tajik folklorists paid more attention to this type of folklore to the point where it is considered as a folklore genre on equal standing with other folklore genres that have been studied. The reason for the lack of attention to middle couplets and mentioning them together with the common rubai can be both in terms of the name, that both dubaiti and rubai have a common form , and in terms of the fact that both of them are the same, which differ only in weight and subject. One of the main reasons for the influence and popularity of rubai in comparison with two couplet poem among ordinary Tajik people is the music of Falak, which played a key role in the spread of rubai poems. In the countries of Iran and Afghanistan, the use of oral couplets, which, according to Iranian folklorists, is a specialty of the common poetry, is more than the rubaiies, and the main reason for this can be their form, weight, content, and their use in official and oral literature, which is in vogue. Their presence in the official and popular literature of these two countries has been effective.

Keywords: *couplets, location, use, influence, Falak music, folklore fund, Tajikistan, Iran, Afghanistan, folklore.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймаҳмадов Рустам – номзади илми филология ходими калони илмии шуъбаи фолклор, Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: rustamjon99@gmail.com; Тел.: (+992) 931-09-39-99.

Сведение об авторе: Оймаҳмадов Рустам – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела фольклора Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: rustamjon99@gmail.com; Тел.: (+992) 931-09-39-99.

Information about the author: Oymahmadov Rustam – Candidate of Philology Sciences, Senior researcher of the Folklore Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 21Rudaki Ave.,. E-mail: rustamjon99@gmail.com; Phone: (+992) 931-09-39-99.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилҳоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он-)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва чадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъя қардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса қарда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз қониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Куллийт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;

- б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
1. *Айнӣ, С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
 2. Ҳошим, Р. Иншоӣ шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
 3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
 4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
 13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
 14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
 15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
 16. мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
 17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
 18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
 19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунҷа [5, 75];
 20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
 21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
 22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяти маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
 23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифони бояд имзо гузошта шавад.
 24. Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 феввали соли 2024 таҳти № 332/мҷ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ч. 1. – 555 с.;
 - б) **для статей** – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:

13. *Айни, С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
14. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
15. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
16. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
17. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словестность»;
18. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
19. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
20. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/ соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
21. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
22. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
23. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
24. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
25. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
26. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
27. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
28. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.

13. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.
14. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
15. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 22 февраля 2024 года за № 332/мч-97.

Сдано в печать 20.04.2024 г. Разрешено в печать 25.04.2024 г.
Формат 70x100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.
Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Заказ № 05/23.

Издательство «*Истедод*».
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru